

ს ა ქ ა რ თ გ ე ლ ო ს

მთკლე ისტორია

შედგენილი

მოსე ჯანაშვილისაგან.

გამოცემული

თამარ ქართველიშვილისა.

თბილისი.

არ. კალანდაძის და აშ. სტამბა.

1884.

Дозволено цензурою, Тифлисъ 22 марта 1884 юда.

წინასიტყვაობის მაკიერი.

სიბნელე, წყუდიადი, მასალების უქონლობა: მატანეთა, სიგელთა, გუჯართა, ზღაპართ-თქმულებათა გამოუკლევლობა, კრიტიკულად განუხილველობა; უცხოელთა მწერალთა საქართველოზედ და, საზოგადოდ, ამიერაზიისაზედ მოთხრობების და ცნობების შეუყრებელობა და ქართულს ენაზე გადმოუღებლობა; გამოუკლევლობა გონებითი (ხელოვნება, მოგონება) და ზნეობითი ნამოქმედარისა და ნაღვაწისა; სიმცირე ანუ, უკეთესთქეთ, უქონლობა ეთნოგრაფიულის ისტორიისა არა თუ ქართლოსიანთა მოდგმის უმცირეს წარმომადგენლებზე (მესხებ-ქანებ-მეგრელ-მთიულეებზე), არამედ უმთავრესებზედაც (ქართლელ-კახელ-იმერლებზე); ნაკლულეევანება ჩვენი მატანისა (ქართლის ცხოვრება), რომელიც არის მხოლოდ ისტორია საქართველოს პოლიტიკურის ცხოვრებისა და ისიც უსრული; მეცნიერულად გამოურკვეველობა ქართლოსიანთა დასაბამისა და ვინაობისა, აგრეთვე ენის განთვთება—განსაკუთრებისა...

პი ის პირობანი, რომლებითაც გარემოცულნი არიან ჩვენნი ისტორიის დამწერნი...

ამის შემდეგ საქართველოს უნაკლო ისტორიის შედგენა, რასაკვირველია, მეტად საძნელოა და ჯერ-ჯერობით შეუძლებელიც...

მეცნიერების ყოველ-გვარ მოთხოვნების დამაკმაყოფილებელი ისტორიის შედგენა შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ყველა მასალები შესახებ საქართველოს ისტორიისა ცნობაში მოყვანილნი, განხილულნი და შესწორებულნი იქმნებიან.

ჩვენ, როგორც შეგვეძლო, ვიშრომით და შევადგინეთ შემოკლებული ისტორია და დიდად პატივცემულის მამარ ძართველიშვილის, საფასით აღებეჭდეთ. ღარწმუნებულნი ვართ, რომ ჩვენი შრომა, ზემოხსენებულ მიზეზთაგამო, თუმცა ვერ აკმაყოფილებს, ყოველ-გვარ მოთხოვნილებას ისტორიულის თხზულებებისას, მაგრამ მაინც ისე სუსტი არ არის, რომ არ შეეძლოს სარგებლობის მოტანა.

მ. გ. ჯანაშვილი..

1 მაისს, 1884 წ.

ქ. თბილისი.

საქართველოს მოკლე ისტორია.

I.

მიფიურა ნაწილი.

პირველი ცნობები ქართველებზედ და მათი დასახლება კავკასიაში.

ჩვენი მატანეს გადმოცემით (ქართლის ცხოვრება) ქართველები ზ სომხები შთამომავლობენ იათეეტის შვილის-შვილისაგან, რომელსაც ერქვა თარგამოსი. ხალხების ენების წარმოების ზ განბნევის შემდეგ, თარგამოსი მრავალის თავის ნათესაობით დაესახლა არარატის მთის არე-მარეზე. აქ გა-შენდა ზ გამრავლდა თარგამოსის შთამომავლობა. თარგამოსს ჭეუანდა რვა შვილი: ჭაოსი, ქართლოსი, ბარდოსი, მოვანნი, ლეკოსი, ჭეროსი, კაკაზოსი ზ ეგროსი. ჭაოსი, წინაპარი სომხებისა, დაესახლა სომხეთში,—მდინარე არეზის ვაუოლე-ბით ზ არარატის მთის ძირებში. ქართლოსი თავის სხვა მშე-ბით დაესახლა არეზის მდინარის ჩრდილოეთის მხრით ვიდრე კავკასიის მთებამდე.

მთელი ეს ჭეუანა კავკასიის მთებიდგან მოვიდებოდა არეზამდე, შავი ზღვიდგან—ალაზნის მტკვართან შესართა-ვამდე, ქართლოსის სიკვდილის შემდეგ, მისმა შთამომავლებმა გაჭეუეს რამდენიმე ნაწილად. უეულანი ცალ-ცალკე ჭმართავენ

თავის ქვეყანას, მაგრამ უკვლანი ემორჩილებოდნენ მცხეთის მმართველს, რომელსაც პირველ დროში ერქვა მამასახლისი. მცხეთის სამამასახლისოს დაერქვა საქართველო.

შინაური ცხოვრება.—სჯული.—განათლება.

ქართველების ცხოვრებაზე დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს ბუნებას, დასერილს მთებით და დაუყოფილს მრავალ ხეობებად, რის გამოც თვით ქართველი ხალხიც იყოფოდა მრავალ საზოგადოებად. ნოუიერმა და მძლავრმა ნადაგმა ხალხს შეაყარა ხვან-თესვა; მაღალმა მთებმა დაჭბადეს მასში სიამაღლე; მტრების შიშმა ააშენებინა ქალაქები და ციხეები. პირველი ქალაქი საქართველოში ააშენა მცხეთოსმა, ქართლოსის შვილმა, მდინარე არაგვის მტკვართან შესართავთან, ბუნებისაგანვე გამაგრებულს ადგილს. 1565—1499 წლების წინ ქრისტეს დაბადებამდე მოხდა ეგვიპტელების შემოსევა საქართველოში. პირველად იმათ შემოიტანეს საქართველოში განათლება: ასწავლეს ქართველებს, სხვათა შორის, სელისაგან ქსოვილის და ფარჩეულის კეთება, თაყვანის-ცემა მზისა, მთვარისა და სუთი უძრავი ვარსკვლავისა; აგრეთვე ააშენებინეს საღვთაეები და დაადგმეინეს მზის კერპები.

მეთორმეტე საუკუნეში ქრისტეს დაბადებამდე ბერძნების გმირებმა—ფრიკსმა, ულისმა და არგონავტებმა სამჯერ მოიარეს დასავლეთი საქართველო (კოლხიდა). ამ მგზავრებმა კოლხიდაში ნახეს მდიდარი და შესანიშნავი ქალაქი, რომელსაც ჰქვიათ ეხლა ნაქალაქევი. ამ დროს ქართველებმა იცოდნენ ოქროს დნობა; სელის ქსოვა, ღვინის დაყენება. ბერძნებს ძალიან მოეწონათ ჩვენი ქვეყანა და გაცხრობა გამართეს, რის-

გულასათვის ააშენეს შავი ზღვის ნაპირებზედ ბიჭვინტა (ფიწუნდა) ღ დიფსკური (სოხუმი), ანუ დიდი სებასტოპოლი.

600 წელში ქრისტეს დაბადებამდე წინასწარმეტყველო იეზეკიელი იხსენიებს სხვათა შორის ქართველებსაც ღ ამბობს, რომ ქართველები ვაჭრობენ ფინიკიელებთანაო, რომლებზედაც ჭეიდიან მონებს ღ სპილენძის ჭურჭელსაო.

შემოსევა სკითხვისა. — ქართველების შეერთება. — ოსეთი. — დაღესტანი. — სკითხვის განდევნა. — დერბენდის აშენება. — მცხეთის გამაგრება. — განდევნა სპარსელებისა. — გადმოსახლება საქართველოში სხვა-და-სხვა ხალხებისა. — გაღის ჩვეულებიდან შეკვრების დამარხვა და შემოდის მათი ჭამა. — სპარსეთის მეფე ბააშანი იპყრობს საქართველოს.

სკითხები ანუ ხაზარნი იუვენენ კელური ხალხი, სცხოვრობდნენ კავკასიის მთების ჩრდილოეთის მხრით, კასპიის ზღვის და მდ. ვოლგის ნაპირებზე. ესენი სშირად შემოესოფდნენ ხოლმე საქართველოს და არბევდნენ. ქართველები მოთმინებიდგან გამოვიდნენ. მთელი ხალხი მოძრაობაში მოვიდა; შეერთდნენ ძმურად უკვლანი და შეესივნენ სკითხების ჭეუენასა (მეშვიდე საუკუნეში). მაგრამ სკითხებმა დაიუენეს მეფე, დიდ-ძალი ხალხით წამოვიდნენ საქართველოში, დასწვეს და დაანგრეს უკვლათური, რაც დახვდათ, კიდრე არარატამდე.

ამის შემდეგ სკითხებმა მოუხშირეს საქართველოში შემოსევა. კავკასიის ჩრდილოეთის მხრით მათ დაარსეს ოროსამეფო: ერთი თერგიდგან მოვიდებული კიდრე შავ ზღვამდე,

მეორე—თერგიდგან მოკიდებული კასპიის ზღვამდე. პირველი სამეფოს ხალხიდან წარმოსდგნენ ოსები, მეორედგან დაღის-ტნელები.

სპარსეთის მეფემ აფერიდუნმა გაგზავნა სკითებთან სა-ბრძოლველად თავისი სპასალარი ადამი დიდ-ძალის ჯარით. ამასვე მიემხრნენ ქართველები და სომხები. სკითები სრულიად განდევნეს საქართველოდგან. ადამმა ქართველების დახმარებით ააშენა დერბენდი და აქვე ვიწრო უელში დასდგა რეინის კარები, სკითების შემოსევის მოსაგერებლად; მერე ქალაქს მცხეთას შემოაუღო მაგარი ჭეის გალაგანი და ასწავლა ქართველებს ჭეის და კირის ხმარება შენობისათვის. აფერიდუნის სიკვდილის შემდეგ ქართველებს დაადევს სპარსელებმა ხარჯი, მაგრამ ხალხმა ვერ მოითმინა და მაშინვე განდევნა უველა სპარსელები საქართველოდგან. სპარსელები კიდევ ბევრჯელ სცდილობდნენ დაემორჩილებინათ ქართველები, მაგრამ უოკელთის მარცხდებოდნენ. სპარსეთის მეფემ ჭაიხოსრომ დაამარცხა სომხეთი; საქართველოს შემოესია, მაგრამ განდევნილი იქმნა. მრავალი ხალხი მის შიშისაგან აიყარა სხვა-და-სხვა ადგილებიდან და გადმოსახლდა საქართველოში. უველა ეს ხალხები მიიღო მცხეთის მამასახლისმა და დაასახლა ქართველებ-შუა. ამ ნაირად უფრო გამრავლდა ქართველების რიცხვი. ამ დროსვე შეეცვალათ სარწმუნოების წესები და ჩვეულებანი. მკედრის დამარხვის მაგიერ მას ჭამა დაუწყესო, გარწმუნებენ ჩვენი მემატიანენი.

მაგრამ საქართველო დიდ-ხანს არ უოფილა თავისუფალი. სპარსეთის მეფემ ბამანმა (არდაშირ) დაიმორჩილა საქართველო და ხარჯი დაადო.

ალექსანდრე მაკედონელი.—იზონი.—ფარნაოზის უმაწვილო-
ბა.—იზონის დამარცხება და მოკვლა.—ალექსანდრე მაკედონელის სურვილი.

საბერძნეთის ქვეყანაში, სახელდობრ მაკედონიაში, დაიბადა ალექსანდრე, შვილი ფილიპესი. ალექსანდრემ დაიმორჩილა უკუა ქვეყნები. ნრდილოეთის მხრიდან (მეოთხე საუკუნეში) შემოესია საქართველოსაც და ესეც დაიმორჩილა. აქ მაშინ, სცხოვრობდა გარეუნილი, უზნეო ხალხი, მაგრამ მეომარი და მჭონე მაგარის ტიპებისა და ქალაქებისა. უკუა ეს ქალაქები აიღო, დააყენა მათში თავის ჯარები; ჯარების უფროსად დასვა იზონი პატრიკი და უბრძანა, რომ გაეგრძელებინა ხალხში მზის, მთვარის და ხუთი უძრავი ვარსკვლავის თაყუანის-ცემა და თითონ წავიდა მაკედონიაში.

ალექსანდრეს სიკვდილის (332 წ.) შემდეგ იზონმა დაანგრობ მცხეთის და სხვა ქალაქების კედლები, დაიმორჩილა სამეგრელო, ოსეთი, დაღისტანი და სკითები. დაიწყო სოცვა მოთავე ქართველებისა და ხალხიც ძალიან შეაკვიწროვა.

ამ დროს მცხეთაში სცხოვრობდა ერთი ასალ-გაზდა კაცი ფარნაოზი. ეს იყო ნათესავი უგანასკნელის მცხეთის მამასახლისისა—სამარისა, რომელიც მოჰკლა ა. მაკედონელმა, და შვილი ერთი სპარსელის ქალისა. მამა რომ მოუკლეს ფარნაოზს, მაშინ სამის წლისა იყო. დედამ შვილი წაიყვანა და კავკასიის მთებში დამალა. როდესაც გაკაჟგადა ფარნაოზი, დაბრუნდა მცხეთაში. დედა უჩვენა მას, რომ გაფრთხილებოდა იზონს და გადასახლებულ-იყო სპარსეთში. მაგრამ ფარნაოზი არ დათანხმდა. იმას ძალიან უყვარდა საქართველო და განიზრახა საქართველოს განთავისუფლება ბტრებისგან. სთხოვა შეეღა სა-

შეგრელოს მმართველს ქუყის, ოსებს, ლეკებს, ანტიოქიის მეფეს და სომხეთის მმართველს. უველამ უშეუღეს. იაზონი გაიქცა კლარჯეთში (ბათუმის მაზრაში). მაგრამ ერთ შეტაკებაში (ქ. არდანიჭთან) მოჭკლეს იგი და მთელი საქართველო დაემორჩილა ფარნაოზს.

ა. მაკედონელმა გამართა ვაჭრობა საქართველოსთან და შორეულ ქვეყნებთან (ინდოსტანთან). სავაჭრო ნივთები მოჭკონდათ შავი ზღვით. რიონამდის, მერე ამ წყლით შორაპნამდის, აქედან ურმებით გადმოჭკონდათ სურამამდის და მერე კიდევ წყლით, ესე იგი მტკვრით, ჩაჭკონდათ კასპიის ზღვამდე და იქიდან ზღვით და დიდი მდინარეებით გადაჭკონდათ ინდოსტანამდის. ამ ნაინადევ მოგზაურობდნენ ინდოსტანიდან საბერძნეთამდე.

II.

ისტორიული ნაწილი.

სამეფოს დაარსება.

ერთი სამეფოს დაარსებისათვის ჩვენი ხალხი გამოზარდეს იმ უბედურებებმა, რომელნიც მათ ხშირ ხვედრათა ჭკონდათ რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში; აგრეთვე ერთათ ბრძოლამ, ვაჭრობამ, მისულა-მოსულამ, ერთნაირმა სჭულმა; და კიდევ ხალხის გამრავლებამ, რის გამო განტალკეპებული ხალხი ერთმანეთს დაუხლოვდა. აი რისთვის, იაზონის მოკვლის შემდეგ ანტანუჯში, უველა ქართველებმა დასკეს თავის მეფედ ფარნაოზი და დაემორჩილნენ მას მესამე საუკუნეში ქრისტეს მოსულამდის. ფარნაოზის სამეფოს ქსაზღვრი-

დნენ: ჩრდილოეთის მხრით კავკასიის შთა, დასავლეთის მხრით შავი ზღვა, ვიდრე ბათუმამდე და აჭედგან მდ. ჭოროხი, სამხრეთის მხრით მდინარე არაზის სათაურები და დებედა-ჩაი შტკერამდის, აჭედგან ალაზნის შესართავამდე და ეგრი-ჩაის გაუოლება კავკასიის მთებამდე.

ფარნაოზმა მთელი სამეფო გაჭეო რვა ნაწილად ანუ საერისთაოდ. ერისთავები უველაფერში ჭშველოდნენ მეფეს, მაგრამ თავის საერისთავოს მეფის დაუგითხაკად განაგებდნენ.

ამ დროს გაჩნდა ოთხი წოდება: თავადთა, აზნაურთა, მოჭალაჭეთა და გლეხთა. ამავე მეფემ მოიწვია სპარსეთიდან მოგებები, რომელთაც უნდა განეწმინდათ ზოროასტრის სჯული. საზოგადოდ ეს სჯული ჭკობდა ქურდობას, ჭუჭყიანობას, სხვა-და-სხვა ბოროტ მოქმედებას, ტყუილს, უველას აძლედა გუთონილებას, აქეზებდა მიწის ხვნას, სიკეთეს, აგრეთვე თხოულობდა უმაწვილების აღზრდას. მაგრამ ამავე სჯულში იყო ბევრი ცუდი და მანვე მოთხოვნილებანიც: მისი მიხედვით მკვლარი არ იმარხებოდა, ნათესავებს ნება ჭჭონდათ შეუღლებულიყვნენ ერთმანეთთან და სხვ.

ფარნაოზ მეფემ უფრო დიდი სიკეთე უფო ქართველებს იმით, რომ შეადგინა ქართული მხედრული აზნანი (ალჭავიტი). ეს აზნანი ისეთი სრულია და გონიერად შედგენილი, რომ თითქმის არც ერთ ხალხს არა აქვს ამ გვარი თავის ენაზე.

ამავე ფარნაოზს აწერენ მეფობის წესის დადგენას, ბევრი დანგრეული ქალაქების მოშენებას და გაახლებას და აგრეთვე შორაპნის აშენებას.

გეოგრაფიული აღწერა ზირველ-დროინდელი საქარ- თველოსი.

სამზღვრები.—შენობები.—ხეობანი.—მცენარენი, სიმდიდრე და
ქალაქები.

მთელი მაშინდელი საქართველო ისამზღვრებოდა კავკა-
სიის ქედით, შავი ზღვით, ჭოროხის და აჩქის სათაურე-
ბზე მდებარე მთებით, დებუდა-ზაით, აქედგან კიდევ აღმოსავლე-
თიდგან ჩამომავალი ალაზნის ტოტით ეკრიჩაით, კიდრე კავკა-
სიის ქედამდე; ესე იგი მთელი საქართველო მომწყვედული იყო
40° 47' და 43° 15' ჩრდილოეთის სიგანისა და 59° 15'
და 64° 58' აღმოსავლეთის სიგრძისა.

მთელი ეს ქვეყანა ბუნებითვე იყოფებოდა ოთხ დიდ
ხეობად: პირველი უკვლავად უდიდესი არის მტკვრის ხეობა,
მეორე—ჩიონის, მესამე—ენგურისა, მეოთხე—ჭოროხისა.
მეგრამ უკვლავ ეს ხეობები იყოფებიან მრავალ ჰატაკ-ჰატაკ
ხეობებად. საზოგადოდ ამ ქვეყნის ზედა პირი არის აწყულ-
დაწყული, მთებით დასერილი; აკვირებენ კაცს საქართველოს
მრავალ-ფეროვანი მცენარეულობა, მრავალ-გვარი ცხოველები,
მიწის სიმდიდრე, წყლის სიუხვე.

მთელი კავკასიის მთა პიკიდგან მოკიდებული 2¹/₂ კე-
რსის სიმაღლემდე მოცულია დიდის ტყეებით; მის წვერებზე
კი მუდმივი თოვლი სძევს. საქართველოს სამხრეთის მხრით,
კავკასიის მიდევნებით, გაწოლილა სხვა მთა, რომელსაც მცირე
კავკასიის მთა ჰქვიათ. დიდი და მცირე კავკასიის მთები შეე-
რთებულნი არიან ჩრდილოეთიდგან სამხრეთისკენ გაწოლილ
ლიხის მთებით. გარდა ამისა, საქართველოში არიან კიდევ სხვა
მთებიც, სხვათა შორის მთა ციკ-გომბორისა მდ. ალაზნის

და იორბ შუა, ფასი-მთა ენგურის მარცხენა მხარეს, სამხრეთის სამზღვარი სვანეთისა. უკელა ამ მთებიდგან გამოდინ მრავალი რუკები, მდინარეები, რომელნიც უხვად რწყავენ მთელს საქართველას.

შესანიშნავი მდინარეები:

მტკვარი (გურა, კირა).—დასაწყისი აქვს სოღანლულის მთებში, მოდის ჩრდილოეთისკენ მომწუკდელ მთებს შუა, მერე წელს იხრის აღმოსავლეთისკენ და ასრე მოდის ვიდრე თფილისამდე, აქედგან ბრუნდება აღმოსავლეთ-სამხრეთისკენ და კასპიის ზღვას ერთვის. მტკვრის ტოტები: ფოცხოვი, ლიახვი, ქსანი, აჩაკვი, აღაზანი თავის ტოტი იორით.—ეს წელები გამოდინ დიდი კაკასიიდგან; აღეთი, ხრამი თავის ტოტით დებუდითი გამოდინ მცირე კაკასიიდგან.

რიონი (ფაზისი), რომლის დასაწყისი არის კაკასიის მთაში, სონგურთა-ხარის ძირში. აქედგან ჩარბის სამხრეთისკენ, შუა წელში ბრუნდება დასავლეთისკენ და შუე ზღვას ერთვის. ამის ტოტები: უკორლა, ცხენისწყალი (გამზას), ტეხური.

ენგური ანუ ინგურა, რომელიც გამოდის იჭიდგანკე, საიდგანაც რიონი და ცხენის-წყალი.

ჭაროხი,—გამოდის მცირე კაკასიიდგან, ჩრდილოეთისკენ მოდის და შუე ზღვას ერთვის.

უკელა ამ მდინარეების ნაპირებზე იურ დაშენებული ხალხი, რომელსაც მოეშენებინა მრავალი პირუტყვი, გაკეთებინა ბალები და ხენა-თესვისთვის მოეკიდა ხელი. უწინდელ დროიდგანკე ეს ქვეუნა ცნობილი იურ ბუნებას სიმდიდრით. ღვინის კეთება მკელადგანკე იურ გავრცელებული რიონის ნა-

შინკებზე. ლიბონის და ფორთოხალის ტყეები ამშვენებდნენ კოლხიდის სამხრეთ-დასავლეთის მხარეს. მთელი საქართველო საზოგადოდ და კოლხიდა განსაკუთრებით დაფარულია ჩრდილოეთის სუსხისაგან კავკასიის ქედით. ამიტომ ამ ქვეყანაში დიდი სიცივეები არ არის ხოლმე, კოლხიდაში კი თითქმის ზამთარი არ იცის.

მიმოსვლა ამ ხალხებში ჰსდებოდა მტრე—გაუგოთებულ გზებით; მაგრამ შესანიშნავი გზაც იყო: მტკვრით ვიდრე სურამამდე, იჭიდგან ლიხის ქედზედ გადამაკალი ვეირილამდე, მერე ვეირილადგან ჩიონით ზღვამდე. ჩრდილოეთ კავკასიაში სიაშიც ჰქონდათ აგრეთვე ორი გადამაკალი გზა: დარეულის ხეობიდან და დერბენდის უელიდან. დერბენდიდან მოკიდებული კავკასიის აქეთა მხრით მთის ძირში 360 ვერსის სიგამეზე კედელი იყო აშენებული, სკათების და მრავალი მთიული ხალხების მოსატერებლად. ამ კედლის ბოლო ეხლაც ხანს დერბენდში და აგრეთვე გაღმა მხრის სოფლებში: მუნაში, კატესში, მაწესში და სხვ.

დარეულიდან ჩამოდიოდნენ ოსები ინდოსტანიდან მოტანილ და შინ გაკეთებული ნივთების საუიღლად, ჰუიდულაობდენ და მიჰქონდათ თავის ქვეყანაში.

კაჭრობამ და ალებ-მიცემამ დაჰზადა მოთხოვნილება ქალაქების აშენებისა. ქალაქებში და ტიხეებში ადვილად შეიძლება გამოგრებულიყვნენ და დაეტკათ თავისი საჭონელი.

მაშინდელი შესანიშნავი ქალაქები:

ქართლი, აშენებული ქართლოსისაგან, მდებარებს მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, არაგვის შესართავთან. ფარნაოზის დროს ამ

ქალაქს. ერეკლე აკმაზის ციხე, რადგან თარნაოზმა აქ ააშენა სა-
ლოცავი ღმერთის ორმუხედისათვის.

ოზობისი (სამშვილდე), ესეც ააშენა ქართლოსმა ხრამის
მარცხენა ნაპირზე.

მტკვარის-ციხე ანუ კუნანი, აშენებულია ქართლოსისა-
გან იქ, სადაც დებოდა წყალი ერთვის მტკვარს.

დედა-ციხე ღ ბოსტან-ქალაქი (რუსთავი), — ესენი იუვნენ
აშენებულნი ქართლოსის ცოლისაგან. დედა-ციხე იუო მ-
შენებული თქამზე (ქართლში).

გაჩიანი, აშენებულია ქართლოსის შვილისაგან ხრამის
ნაპირზე, მაშაყერის შესართავთან. ამ ქალაქის ნანგრევები
ესლაც მოჩანან.

ჩულოთი ანუ ბერ ესლა დიდი სოფელის კახეთში მდ.
ჩულოთზე ღ ჭჭვიან შილდა.

მცხეთა, რომელიც ააშენა მცხეთოსმა მტკვრის მარც-
ხენა ნაპირზე არაკვის შესართავთან. მცხეთა თავის დაარსები-
დან დაწყებული, ვიდრე მესხეთე საუკუნემდე ქრისტეს დაბა-
დების აქეთ, იუო საქართველოს დედა ქალაქად. ამ ქალაქში
იუვნენ დიდი შენობები და მრავალი ხალხი სცხოვრობდა.
მასში არის უწინდელი ძველი და დიდი ეკლესიები. ესლა მცხეთა
სოფელია.

მცხეთოსის შემდეგ მისმა შვილებმა ააშენეს აგრეთვე უ-
მდეგი ქალაქები: ოძრსკე, თუხარისი, წუნდა, არტანისი (ჭაჭო-
ქალაქი), უფლის-ციხე, ურბნისი, კასპი. ზოგი ამათგანი ესლა
დანგრეულია და ნაშთების მეტი აღარა მოჩანს. რა, ზოგი-დიდი
სოფლებია; არტანისი ესლაც ქალაქია, რომელსაც ჭჭვიან
არდაგანი.

მტკვრის სეობაში იყო გიდეკ ქალაქი სურამი (სურამი), აშენებული მამასახლისების დროს. აქ ელა დაბაა. ეს იყო ინდოსტანიდან მოტანილი საქონლის საწყობი და შესანახავი ადგილი.

ქალაქები ეს და ქუთაისა, პირველი ტეხურზე, მეორე რიონზე. ეს ქალაქები იცოდნენ ბერძნებმა. ძველადგანვე ტროადის ომის შემდეგ მიღებული (ბერძნებმა) რიონის ზღვასთან შესართავთან ააშენეს ქალაქი ფაზისი (ფოთი). ქუთაისში სცხოვრებდნენ ძველადგანვე კოლხიდის მმართველები.

III

საქართველო ფარნაოზის სიკვდილის შემდეგ რომაელების შემოსევამდე.

მეფე საურმაგი. — ქართლის ერისთავის სურვილი. — სომხების შემოსევა. — მირვან მეფე. — განცალკევება სამეგრელოსი. — გელურების (ბალკარების) შემოსევა. — ფარნაჯომი. — არშაკი. — მიტრიდატის შემოსევა.

ფარნაოზის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა მისი შვილი საურმაგი (237 წ.). ქართლის ერისთავს არ სურდა მისი მორჩილება, ამიტომ ააღელვა ხალხი. საურმაგი გაიქცა მთიულ ხალხებში, მაგრამ ქართლის ერისთავს არ გაუვიდა ცბიერება: საურმაგს მოეშველნენ ნათესავები (სხვათა-შორის სამეგრელოს მმართველი ქუჯი), დაამარცხეს ქართლის ერისთავი და საურმაგი გიდეკ გამეფეს.

ამ მეფის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა (162 წ.) სიმე მისი მირკანი (შვილი ასირიელთა მეფისა). ეს ძალიან ეწყინა სამეგრელოს მმართველს, რომელიც იყო ნათესაუი საურმაგისა. მოინდომა თვითონ გამეფება. ასტუდა ომი. მირკანმა მოიწვია სომხის მეფე ვაგარშაკი. შეესივნენ სამეგრელოს, დაამარცხეს აჯანყებული და განდევნეს სამეგრელოდგან. ბუკრის მომდომმა მცირეც დაჭკარგა. მაგრამ ვაგარშაკმა არ დაუთმო მეფე მირიანს შაკი ზღვის ნაპირები და აღმოსავლეთი საქართველოს გაღმა მხარი (საინგილო), რომელსაც მაშინ ალბანია ერქვა; აქ დასვა მმართველად თავისი მეგობარი არანი.

ის-ის იყო დაწყენრა საქართველო მირკანმა, რომ დარიელის უელიდგან შემოესია საქართველოს კელური ხალხი — ბალკარები, რომელთაც განუღეს მთელი საქართველო და დაესახლნენ სომხეთში.

მირკანის სიძის — თარნაჯომის მეფობაში (112 წლიდგან 93 წლამდე) ქართველები აჯანყდნენ. მიზეზი ის იყო, რომ ამ მეფემ მოინდომა შეცვლა მათი სჯულისა. ხალხი აღელდა და მოიწვია მეფეთ არშაკი — მირკანის მეორე სიმე-თარნაჯომი გაიქცა პონტში (შაკი ზღვის პირას); ათი წლის განმავლობაში ის აჯანყებდა ხალხს, სცდილობდა მეფობა დაებრუნებინა, მაგრამ გერას გახდა; ბოლოს ერთ შეტაკებაში მოჭკლეს. არშაკს დარჩა მეფობა (93 წ.)

ამავე დროს სამეგრელოს ხალხი აღუდგა თავის მმართველებს, რომელნიც დასვა იქ სომხის მეფემ ვაგარშაკმა. არშაკმა განდევნა ისინი და ხალხი დაამშვიდა.

98 წ. ქ. დაბადების წინ აჯანყდა კოლხიდა; პონტოს მმართველი მიტრიდატი შემოესია ამ ქვეყანას, დაიმორჩილა

ღ დასკვა აქ თავის მმართველები; 84 წ. ქ. დ. ამავე ადგი-
ლებში მოხდა კიდევ ხალხის აჩეულობა. ხალხმა განდევნა
მმართველები ღ სთხოვა მიტრიდატს დაესკა მათ მეფედ შვი-
ლი თვისი მახარა. მაგრამ მიტრიდატმა მოაკვლევინა მახარა
ღ დასავლეთ საქართველოში მმართველად დასკვა ერთი გული-
თადი შონა თვისი ღ გაამაგრა დიდ-ძალი ჯარით.

საურმაგმა, მირვანმა, ფარნაჯომმა ღ აჩშაკმა მოახდინეს
თავის მეფობის დროს სხვა-და-სხვა ცვლილება ხალხის ცხოვ-
რებაში. საურმაგმა დასდგა კერპები: ანიანი ღ დანიანი ხალხის
თაყვანის საცემლად. ფარნაჯომმა ააშენა კახეთში ჩელტის
ახლო ქალაქი ნეკრესი, რომლის ნანგრევები ესლაც მოჩანს.
ამანვე მცხეთის პირ-და-პირ აღმოსავლეთის მხარეს, არაგვის
შესართავს ზემოთ, ააშენა სალოცავები, სამსხვერპლო ღ კერ-
პი „ზა დენ ო“. მირვან მეფემ დასდგა კარები დარიალის ელ-
ში, — ეს კარები იცავდა საქართველოს ჩრდილოეთის კელურ
ხალხების შემოსევისაგან. თუმცა ეს მეფეები ამ ნაირად მო-
ღვაწეობდნენ თავის ხალხისათვის, მაგრამ ხალხი მანც დარბ-
ბდებოდა. უმთავრესი მიზეზი ამისი იყო მიტოვება რიონ-
მტკვრის ვაკეობისა. ამ წულის გზის გაუქმებაზე დიდი გავ-
ღენა ჰქონდა იმას, რომ აღ. მაკედონელმა ეგვიპტეში ააშენა
ქალაქი ალექსანდრია ღ იპოვა ახლო ღ ადვილი გზა ინდო-
სტანში სავლელად, — ეს იყო გზა სუეცის სარტყელზე გადამა-
ღი წითელ ზღვაში ღ იქიდგან ინდოსტანის ოკეანეთი ინდო-
სტანში. მთელი ვაკეობა ბერძნებისა საქართველოდგან გადა-
ვიდა ალექსანდრიაში. მაგრამ, უნდა ვსთქვათ რომ ალექსან-
დრის აშენების შემდეგაც დიდ სარტყელობას ამღევდა საქარ-
თველოს რიონ-მტკვრის სავაკრო ახსა. რომის მებისტორიე
პლინი ამბობს, რომ უოკელ წელიწადს რომიდგან შორაპანში

ასი მილიონი სკისტურტი იგზავნებოდა სავაჭრო ნიკოპოსს სა-
ეიდველთაო.

IV.

რომიანელის ომიანობის დრო საქართველოში.

არტაგი, არშაკის შვილი.—მიტრიდატის გაძლიერება.—არტა-
გის მიტრიდატთან და ტიგრანთან (სომხის მეფე) შეერთება.—
საქართველოს ჯარის რიცხვი, მათი მოწყობილობა.—სომხეთის
და მიტრიდატის დამარცხება.—რომაელები საქართველოში.—
ზავი ქართველთა და რომაელთა შორის.—ლუკულუსის დაბრე-
ნება.—მნიშვნელობა საქართველოს ხალხსნობისა ისტორიაში.

არშაკი I კარდაიცვალა 81 წ. ქ. დაბადებამდე. ამკე
წელს გამეფდა ამისი შვილი არტაგი. ამ დროებში დასრულ-
ბული იყო სპარსეთის სამეფო. ამით სარგებლობდა სომხეთის
მეფე არტაშესი, რომელიც სწრაფობდა დაეპყრა აზია. ამ.წ.
ზავი შეკვეთა მიტრიდატთან თავის წადილის აღსასრულებლად
და მართლაც თითქმის მთელი აზია დაიპყრო. მაგრამ ერთმა
მის ჯარის კაცმა მოკვლა იგი. გამეფდა სომხეთში მისი შვილი
ტიგრანი. რომიდგან გამოგზავნეს დიდ-ძალი ჯარი სილლას
წინამძღოლობით; მაგრამ მიტრიდატმა, მინამ მოვიდოდა ეს
ჯარი, დაიპყრო მცირე აზია, მერე ეგიოსის ზღვა, ათინა,
თრაკია და დაწლოდა 80,000 რომაელნი. სამი წლის განმავ-
ლობაში ბრძოლის შემდეგ სილლამ გაანთავისუფლა საბერძნე-
თი და განდევნა მიტრიდატი, მაგრამ მიტრიდატი კიდევ იმედს
არ ჰკარგავდა, მის დამარცხება უნდოდა და ამისათვის ბეჭითად
ემზადებოდა. რომაელებმა გამოგზავნეს ლუკულუსი 73 წ. ქ-
დ-დე დიდ-ძალი ჯარით. ლუკულუსმა ჯერ სომხეთი გააოსწა,

მეჩე მოვიდა იჭიდგან კოლხიდაში, სადაც იმალებოდა მიტრიდატი და რაც დახედა დასაკლეთს საქართველოში ყველა გააოხრებდა. არტაგი ამ დრომდის არ იღებდა მონაწილეობას ამ ომში. ლუკულუსის კოლხიდაში შემოსვლამ შეაშინა ესეც. არტაგი შეეშავა მიტრიდატს და ტიგრანს წინააღმდეგ საზოგადო მოტრისა. მოიწვიეს აგრეთვე დასახმარებლად მეფე ალბანიის ორეზი.

მეისტორიეს პლუტარხის სიტყვით ქართველებს ჰქვანდათ მისინ 40,000 ჯარის კაცი; აშვიანის ჩუენებით კი 70,000 კაცი. ქართველთა ჯარები უოკელთვის ცნობილი იყვნენ სიმადრით, გულადობით და კარგი მოწყობილებით. ამ დროს ქართველთა ჯარს ეცვა წითელი ჯუბა და განუფილი იოცხენოსან ჯარად და ქვეითად; გარდა ამისა ქართველებს შინაურობა გამაგრებული ჰქონდათ ციხეებით და სსკაფრთვ.

ლუკულუსი კოლხიდიდგან რომში გაიწვიეს. მიტრიდატი კი დაიმედებული ახალ მოზავეებით კიდევ გახდა მოუსვენარი მტერი რომაელებისა. 67 წ. ქ. დ-მდე მიტრიდატმა ზელესთან დაამარცხა რომაელების ჯარი.—რომაელებმა გამოგზავნეს კიდევ სხვა ჯარები პომპეის წინააღმდეგობით. 66 წ. ქ. დ-მდე პომპეიმ საშინლად დაამარცხა მიტრიდატი, რომელიც სამეგრელოდგან გაიქცა ჩრდილოეთ კავკასიაში. ლუკულუსმა პონტის მეფედ დასვა შვილი მიტრიდატისა ფარნაკი, თვითონ კი გამოედევნა ტიგრანს და დაიპყრო სომხეთი. აქედგან წამოვიდა ჩრდილოეთისკენ, დაიპყრო ალბანია, შეურიგდა ორეზს და მძევლად გამოართვა მას შვილები. აქედგან გასწია საქართველოს შუა გულში. რამდენიმე ომის შემდეგ არტაგსაც შეურიგდა. აქედგან წავიდა სამხრეთ საქართველოში, დაიპყრო აჭურობაც. სამეგრელოს მმართველი ოლტაგი, მიტრიდატის და-

შენებული, ტუკეთ წაიყენა; მის ადგილას დასვა არისტარხი, თაკის მეგობარი. სამეგრელოდგან გაილაშქრა აფსაჩეთში. მაგრამ აქედგან დაბრუნდა აჯანყებულ ალბანიელთა დასამშვიდებლად. დაამშვიდა ესენი; მერე ლეკები დაიპყრო, დაბრუნდა სომხეთში, აქედგან სირიაში წავიდა.

საქართველოს ხალხისა უოკელთკის ეშინოდათ რომაელებს, ბერძნებს, სპარსელებს, ამიტომ რომ ამათხედ იყო დამოკიდებული მათი მიჯნების სიმშვიდე. თვით ჩვენი საღესები იცავდნენ მათ მიწებს ჩრდილოეთის კელურების შემოსევისაგან. გარდა ამისა მაგარი ადგილ-მდებარეობა საქართველოსა, ქართველების სიმამაცე ომში, რომაელებს, ბერძნებს, სპარსელებს არწმუნებდნენ, რომ ან მეგობრული განწყობილება უნდა ჰქონოდათ ქართველებთან და ან დაეპყროთ საქართველო. ეს ორა რამ იყო ურიცხვო მტერთათვის მაჩვენებელი განუწყვეტელი ომებისა და ბრძოლისა ქართველებთან.

ბარტომი.—ომი მირვანთან.—მირვანი II.—არშაკი.—დასავლეთი საქართველოსა ამ დროს.

არტაგის სიკვდილის შემდეგ (ნნ წ. ქ. დ. წინ.) გამოეფდა ბარტომი იმავე წელში. ამ მეფემ მთელი თავისა სიძოცხსლე შესწირა საქართველოს კეთილ-დღეობას და განწყობილებას. განაახლა ქალაქები, ციხეები; გაამაგრა შიხეთა; მაგრამ ბოლოს მშვიდობიანობა დაარღვია ძირკანძ (ფარნაჯომის შვილმა), რომელმაც 33 წ. დაამარცხა ბარტომი, მოჰკლა და თვითონ გამეფდა.

მირჯან II-ის ათი წლის მეფობის განმავლობაში ანა-
ფერის შესანიშნავი არ მომხდარა. ეს მოკვდა 23 წ. ქ. დ-მდე.
ამ წელში გამოეფა მისი შვილი არბაკი. ამ მეფემაც ბარტო-
მივით მთელი დრო გაატარა საქართველოს შენებაში და მი-
სი ქალაქების გამშენიერებაში. განხდა საქართველოში მდი-
დარი ქალაქები, მშენიერის შესობებით. სახლებს აშენებდნენ
აგურით, თლილი ქვით, კირით და ქსურამდნეს კრამიტით. #)

3 წ. წინ ქ. დ-მდე მოვიდა საქართველოში დიდ-ძალი
ჟანკით ბარტომის ნათესავი ფარსმანი, გამოითხოვა არშაკი
საბრძოლველად, მოჰკლა და თვითონ გამოეფა.

ამ არეულობის დროს დასავლეთით საქართველო უფრო
ურეს მდგომარეობაში იყო. 48 წ. მიტრიატის შვილი ფარ-
ნაკი შემოვიდა კოლხიდაში, განაძევა არისტარხი და კოლხი-
და შეუერთა თავის სამეფოს; ამის შემდეგ მიტრიატი, შვი-
ლი მიტრიატ დიდისა, გახდა მმართველად; მერე ასსანდრი;
14 წ. ქ. დ-მდე პონტის სამეფო და კოლხიდა დაპყრო
პოლემონმა, ზენონ ლაოდიაქელის შვილმა.

*) ზოგი ერთნი, რომელთაც მოუხდათ ჩვენს ქვეყანაში შემოსვლა,
გვარწმუნებენ, რომ საქართველოში ამ დროს მოიპოვებოდა კარგი გზე-
ბიო, საცა მანძილიდამ მანძილამდე მგზავრთათვის გამართული იყო სა-
სტუმროებიო და საზოგადოდ ხალხი კეთილ-განწყობილებაში იყო
(ესლარი).

V.

ფარსმანის ანუ ადერკის მეფობა (3 წ. ქ. დ-მდე, კიდრე
60 წ-მდე ქ. აქეთ.)

შემოერთება დასავლეთ საქართველოსი.—ფარსმანის ძმა მიტ-
რიდატი.—რადამისტი.—მისი მოკვლა.—ანდრია პირველ-წოდე-
ბული და. სიმონ კანანიტელი საქართველოში.—საქართველო
ფარსმანის დროს.—60 წ. საქართველო ორად იყოფება.

გაბეუების შემდეგ ფარსმანმა დაიბურა სამეგრელო და
კლარჯეთი. 3 წ. ქ. დ. წინ რომის იმპერატორმა ტიბერიმ
პართიის მეფედ დასვა ტიჩიდატი და სთხოვა ფარსმანს, რომ
შეეწეობა მიეცა მისთვის; თავის მხრით დაჰპირდა, რომ მის
ძმას მიტრიდატს მისცემს სომხეთის სამეფოს. ფარსმანმა შე-
ასრულა ეს თხოვნა იმპერატორისა, მოჰკლა სომხების მეფე
არშაკი და თავს ზარი დასტა სომხეთს. პართიის მეფე არტა-
შანი გასრისხდა, შეაგროვა დიდ-ძალი ჯარი და თავის შეი-
ლის ოროდის წინამძღობლობით გამოგზავნა ფარსმანზე. მა-
გრამ ორადი, მძიმედ დაჭრილი ფარსმანისგან, მოკვდა და
ძიული მისი ჯარი დამარცხდა. თვით არტაშანიც იძლია
რომაელებისაგან. ამ ნაირად პართიის სამეფო ერგო ტიჩი-
დატი და სომხეთი მიტრიდატს, რომლებიც იუვენ ფარსმა-
ნის მთავრეულობის ქვეშ.

მაგრამ მალე ტიბერი მოკვდა და გაბეუდა კაიკალიგულა.
ამ დროს არტაშანმა კიდევ დაიბრუნა პართიის სამეფო და
მიტრიდატი, არტაშანის თხოვნით, გალიაში წასმული რომში
წაიყვანეს. მაგრამ ფარსმანის სიმძლავრემ იმდენად იმოქმედა

იმპერატორს კლავდიზე, რომ ფარსმანის თხოვნით აპატიო მიტრიდატს და დაუბრუნა მას სომხეთის ტახტი.

საუბედუროდ მალე ამათ შორის წამოვარდა უკმაყოფილება და ფარსმანმა განიზრახა მის მოკვლა; ამ დროს ფარსმანის შვილი რადამისტო სცდილობდა აეშალა ხალხი, რომ გამეფებულიყო მამის ადგილას. ფარსმანმა რომ შვილის გული მოეგო, მისცა ჯარს და გაგზავნა მიტრიდატზე იმ პირობით, რომ სომხეთის სამეფო დაეპყრო და გამეფებულიყო. რადამისტმა მოტყუებულებით და ცბიერებით მოჰკლა მიტრიდატი, დახარცა მისა ცოლ-შვილი და თვითონ გამეფდა სომხეთში. მაგრამ მალე პართიის მეფის კალაგზისაგან განდევნილ იქმნა და, რომის იმპერატორის ნერონის თხოვნით, ფარსმანისაგან მოკლულ. 58 წ. ქ. დ. აქეთ სომხეთში გამეფდა ტირიდატი. ფარსმანს ნერონმა აჩუქა სომხეთის ერთი ნაწილი ერთგულებისათვის.

40 წ. ქ. დ-ის შემდეგ ანდრია მოციქული და სიმონ კანანიტელი მარიამ დედისაგან გამოგზავნილ იქმნენ საქართველოში, რომელიც ღვთის-მშობელს წილად ხვდა გასაქრისტიანებლად და გასანათლებლად; ეს მოციქულები ტრაპიზონიდან მოვიდნენ აჭარაში და ხალხი გააქრისტიანეს. აქედან წავიდნენ მესხეთში, ტაოს-კარში, სამეგრელოში, აფხაზეთში და უკუღან შეასრულეს თავისი კალი. ხალხი ინათლებოდა, ანგრეკდა უწინდელ სალოცავებს, ამხობდა კერპებს. ეს არ მოეწონა ფარსმანს და დეკნა დაუწყო მოციქულებს. ამიტომ ანდრია წავიდა ბოსფორში (ეიჩიმში), სიმონი კი მოჰკლეს ნიკოპსში. ისეთ ნაირად დევნიდნენ ქრისტიანებს, რომ მალე კიდევ უიღლამ დაივიწყა ეს სჯული.

ფარსმანი თავის დიდი ხნის მეფობის განმავლობაში

უფრო მეტ უურადლებას აქცევდა შინაურს საქმიეებს და ხალხის კეთილ-დღეობას. იმის დროს მცხეთა გაიზარდა, აშენდა. ფარსმანი მოკვდა 60 წ. ქ. დ. აქეთ. მისი სიკვდილის წინ მთელი საქართველო ორად გაიყო. მტკვრის მარჯვენა მხარე ფარსმანმა ერთს თავის შვილს მისცა, მარცხენა მეორეს.

VI.

ორ-გამგეობა საქართველოში.

(60 წლიდან 129 წლამდე)

ბარტომი და კარტამი.—ფარსმან I შვილები.—ფარსმან II—აზორკი და არმაზელი.—ფარსმან III.—ომები სომხეთთან.—უთანხმოება ფარსმან III და მირდატისა.—სიკვდილი ორივესი.

ორ-გამგეობა მდგომარეობდა იმაში, რომ საქართველოს ჰმართაუდნენ ერთ-და-იგივე დროს ორი მეფე. ერთი ამათგანს სცხოვრებდა მცხეთაში ღ ჰმართავდა უკელა ადგილებს მტკვრის მარცხენა მხრისას. მეორე იჯდა არმაზში და ჰმართავდა მტკვრის მარჯვენა მხარეს. რომელიმე ამათგან რომ მოკვდებოდა, მაშინ მის ადგილას შვილი გამეფდებოდა. საზოგადო საქმიეების განსახილველად ღ განკარგულების მოსასდენად ორივე ერთათ უნდა შეუჩილიყენენ; ომიანობის დროს ერთი სამხედრო საქმეს განაკება, მეორე შინაგანს. კარტამი მოკვდა 60 წ., ესე იგი სამი წლის მეფობის შემდეგ. ამის მაგიერ ამავე წელს გამეფდა შვილი მისი, ფარსმანი II. ბარტომი მოკვდა 72 წ. ღ ამათ მოადგილე გახდა კაოსი, შვილი ბარტომისა. ესენი დაიხოცნენ 87 წ. ღ ამათ ადგილას გამეფდნენ აზორკი ღ არმაზელი; ამ ორის სიკვდილის დროს

ცნობილი არ არის. 103—113 წ. აზოროვის ღ არმაზელის
შემდეგ მეფობდნენ ადურკი ღ ამხასპი. 113—129 მეფობ-
დნენ ფარსმან III ღ მირდატი I.

ამ დროს მოხდა რძი სომხეთთან. განდევნილი სომხე-
ბის მეფე არტაშესი დიდ-ძალი სპარსეთის ჯარით მოადგა სემ-
ბათის წინამძღოლობით სომხეთის მეფეს ერვანდს. ამას მიე-
შველა ფარსმან II. სემბათმა სძლია ერვანდი, მოჭკლა ღ
გამეფდა არტაშესი. 87 წ. სემბათი გაემგზავრა ფარსმანის
ჯარის ამოსაურელად. მოტუეებით აიღო ციხეები არტანისი
ღ წუნდა. ამ დროს გარდაიცვალა კაოსა. ფარსმანმა მოი-
წვია არმაზელი ღ აზოროვი, გადასცა მათ მეფობა ღ მოკკლა.

ასალ მეფეებმა მოიწვიეს რსები ღ მთიული ხალხები ღ
88 წ. შეესივნენ სომხეთს ღ მთლად მოსწვეს ღ აახრეს.
მდინარის განმეულით დაბრუნდნენ ღ დადგნენ იორის შირ-
ისელ. დაწვია მათ სემბათი. ასტედა ბრძოლა ღ ქართველები
დამარცხდნენ. სემბათმა განკლო მთელი საქართველო ჭიზიფი-
დგან მოკიდებული, კიდრე მესსეთამდე ღ გაახრა ჭეუენა;
მერე დაბრუნდა შინ. ქართველები კიდევ გამაგრდნენ, ააშენეს
დანგრეული ქალაქები, ციხეები ღ ბოლოს შეესივნენ სომხეთ-
სა. სომხეთის მეფემ არტაშანმა დაახვედრა ჯარი თავის შვი-
ლის ზარენის წინამძღოლობით, რომელიც დაამარცხეს ქართვე-
ლებმა, ტუვეთ წამოიყვანეს ღ დაამწეუდიეს დარცილში. ბო-
ლოს შერიგდნენ ქართველები სომხებთან იმ შირობით, რომ
პირველებმა დაუბრუნეს სომხებს ზარენი ღ მეორეებმა მესსე-
თის ციხეები. ფარსმანი III. *) ღ მირდატი სსკა-და-სსკა

*) ფარსმანი იყო კარგი მეგობარი იმპერატორის ადრიანისა და
ამიტომ მის სიცოცხლეშივე კალისგან ჩამოსხმული მისი სურათი
დასდგეს ბელონის ტაძარში მდ. ციბრის ნაპირზე მეგობრობის და-
სამტკიცებლად.

ხასიათისანი იუენენ. რამდენადაც პირველი ჭკვიანი ზე კეთილი იყო, იმდენად მეორე უჭკუო. მირდატმა მოინდომა ფარსმანის მოგვლა, მაგრამ გაუგეს ზე განაძეკეს საქართველოდგან.

მირდატმა ორჯულ სცადა სპარსელების ჭარით შემოსევა საქართველოში, მაგრამ ქართველებმა ორივე-ჯერ რომაელების დახმარებით დაამარცხეს ზე განდევნეს. პირ-იქით ფარსმანი დიდის ჭარით შეესია სპარსეთს, მაგრამ მირდატისაგან მოწამლულ იქმნა. ქართველები დაბრუნდნენ, ამათ გამოედევნენ სპარსეთის ჭარები, რომლებმაც დაიპყრეს საქართველო ზე მეფედ დასვეს მირდატი, მაგრამ მალე ფარსმან შესამეს შვილმა ადამმა შეატროვა ჭარები, ლიხვზე დაამარცხა მტრები ზე მირდატი მოჰკლა. ეს მოხდა 129 წ-ში. გამეფდა ადამი. ამით გათავდა ორ-გამეობა საქართველოში.

VII.

(129 წლიდგან 266 წლამდე)

მეფენი ამ დროისა.—მთიულეების შემოსევა და ამზასპის გაძლიერება.—ამზასპს აღუდგნენ.—რევი.—გოტუების შემოსევა სამეგრელოში.—სიკვდილი ასფაგურისა.

ადამმა იმეფა სამ წელიწადს (129—132). ამის სიკვდილის შემდეგ მისი შვილის ფარსმანის მცირე წლოვანობის გამო 14 წელიწადს ჰმართავდა ჭეკუენას ადამის დედა გადდანი. 146 წ. გამეფდა ფარსმან IV. ამის შემდეგ ამზასპი II 184 წლიდგან 188 წლამდე. მერე სომხეთის მეფის შვილი რევი. რევის შემდეგ ვახე 213—231 წლამდე, ამის შემდეგ ბაგური; მერე 246 წლიდგან მირდატი II, მირდატის შემდეგ 262 წ. აღვიდა ტახტზედ ასფაგური.

ადამის ღ აქარსმან IV. მეფობა იყო მშვიდობიანი; ამ-
ჴასხ II მეფობის დროს დეაღეთიდან ქართლს ოსები შე-
მოესივნენ, აქედან გასწიეს მცხეთისკენ ღ შემოეკრებოდნენ მას.
ამჴასხმა მაშინვე შეატყობინა ერისთავებს ღ სთხოვა მოშვე-
ლება. თვითონ კი გაამგრა ქალაქი მცხეთა ერთი წილი ჴა-
რით ღ შეარეთი წინ დაუხვდა ოსებს საფურცლესე. მოხდა
შეტაკება. საღამომდის შეაჩერა მან ოსების ჴარი. საღამოსე
დაბრუნდა მცხეთაში ღ გამაგრდა შიგ. ამჴასხს მცირე ჴა-
რი ჴეუხანდა ღ უკელა ელოდა მცხეთის აღებას. გათენდა. ის
იყო ბრძოლას იწყობდნენ, რომ მცხეთას მოვიდა ერისთავე-
ბის ჴარი. უკელამ ერთად დაუწყეს ბრძოლა. ორი დღის
ბრძოლის განმავლობაში ოსები სრულიად დაამარცხეს ღ გან-
დევნეს.

მტრების დამარცხებამ ისე გაამხნევა ამჴასხი, რომ მა-
შინვე იგი დიდის ჴარით წავიდა ჩრდილოეთ-კავკასეთში
მტრების დასასჯელად: დაიმორჩილა ოსეთს, განკლრა აფხაზე-
თამდე ღ დაიმორჩილა უკელა მთიულეები.

როცა დაბრუნდა საქართველოში, თავის ჴარის კაცებს
მისცა ნება, როგორც სურდათ ისრე მოქცეულიყვნენ. ამათ
თიიქმის გაატყვევს ხალხი, რომელიც მოთმანებიდგან გამო-
ვიდა ღ სთხოვა ერისთავებს ამჴასხის განდევნა. სამეგრე-
ლოს, ოძისის, კლარჯეთის, წუნდის ერისთავებმა პირობა
შეჴკრეს ღ სთხოვეს სომხეთის მეფეს ვაგარშაკს, რომ მას
ქართველ მეფედ დაესვა თავისი შვილი. ამჴასხი მოჴკლეს ღ
რევი გამეფდა.

რევი იყო კარგის ხასიათის კაცი, სულ-გრძელი ღ
გრძნობიერი. ამან აღგრძალა ადამიანის შესაწირავად მიტანა.
რევისე დიდი გავლენა ჴქონდა მის ცოლს სეფორას (ბერძნის

ქალს), რომლის სასოკრადაც შეეგებ ააშენა კერპი აფროდიტი. აგრეთვე რევი ღმობიერად ეპურობოდა თითო-ორიოლა ქრისტიანს, რომელნიც აქა-იქ მოიძებნებოდნენ. ამის მოადგილეებიც ისე სასტიკად არ სდევნიდნენ ქრისტიანებს, როგორც აქამდის.

233 წელში სომხეთას სამეფო, სადაც აქამდის მეფობდნენ მეფენი არშაკიდების გვარიდან, დაემორჩილა არდაშირს, სპარსეთის მეფეს.

258 წ. გოტოები წმინდასაყდრის მხრიდან მოვიდნენ შავი ზღვის ნაპირას, გააკეთეს გემები და 15,000 კაცითა გამოგზავრნენ აფხაზეთისკენ. გადმოსხეს ჯარი ბიჭვინტას. ბიჭვინტა მშინ იყო მგარი ქალაქი ცისით, რომელიც აიღეს და განადგურეს. აქედან შეესივნენ სამეგრელოს და შეელა მოსწვეს, დაანგრეს. შერე წაკიდნენ ტრაპუნში. არდაშირის მოადგილემ საფორმა ძალიან შეაიწროვა საქართველო. მირდატის მოადგილე ასფაგური მოთმინებიდან გამოვიდა და წავიდა მთიულეთში ჯარების მოსაგროვებლად, მაგრამ 265 წელში იქვე მოკვდა და მით არშაკიდების შთამომავლობის მეფობა საქართველოში დასრულდა.

VIII.

სასსანიდების *) მეფობა საქართველოში.

დესპანთა გაგზავნა საფორთან, — საქართველოს მეფედ ინიშნება მირიანი. — საფორის განკარგულებანი. — მირიანის საქმეები. — ოსების და ფრანკების მოძრაობა,

სპარსეთში სასსანიდების გამტკიცებას დიდი გავლენა ქმონდა ქართველობაზე. საფორის გულის მოსაგებლად ქართველების ერისთავებმა მაშინვე გაუგზავნეს მას სპარსეთში დესპანები და სთხოვეს შვილი მიეტოვა ქართველთა მეფედ; მით უკეთეს ეს უნდოდათ, რომ ასთაგურის სიკვდილის შემდეგ აჩაყინ დაჩნა ანშაკიდების გვარადგან.

*) 226 წ. სპარსეთის მეფედ გახდა არდაშირი, შვილი სასსანისა. აქედგან იწყობა სასსანიდების გვარის მეფობა სპარსეთში. არდაშირმა დაიპყრო მთელი მცირე აზია; დაამარცხა სრულიად რომის ჯარი; სომხების ჯართან შეერთებული. მთელი სომხეთი დაემორჩილა სპარსეთს. სომხეთის მეფის შვილი მცირე წლოვანი ტირიდატი გააქციეს რომში და დამალეს.

260 წ. თვით რომის იმპერატორმა მოიყვანა ჯარი სპარსეთზე, სადაც მაშინ მეფობდა შვილი არდაშირისა, საფორი. მაგრამ საფორმა დაამარცხა, თვით ვალერიანი დაატყვევეს და შეპირკილი გალიაში დაქმნდნათ ხალხის საჩვენებლად. ვალერიანის მაგიერ საფორმა დანიშნა უბრალო კაცი ანტიოქელი, ვიღაც კირიდა, რომელიც მაშინვე შეშინებულმა რომაელების ჯარებმა მეფედ იცნეს. რომს შიშის ზარი დაეცა. ვალერიანი შეწუხებული მოკვდა. მერე საფორმა მოსწვა ანციოქია, ტარსი, კესარია. ამ ნაირად შეაძრწუნა და შეანძრია მთელი აზია და ევროპა.

დღისწინებმა რომ მოახსენეს საფორს ქართველთა ხალხის სურვილი, მაშინ მან იკითხა: „სად არის ქალაქი მცხეთა, რამ სიდიდოა? შორს არიან იჭიდგან ქაზარეველნი და ოსები? რომელი გვარიდგანაა საქართველოს მეუის ასული?“ საფორმა მიიღო რა პასუსი კითხვებზე, მაშინვე გამოემგზავრა საქართველოში, სადაც დიდი პატივი ჰქცეს. საფორი უველაფრით კმაყოფილი დარჩა; დაუნიშნა ქართველებს მეფედ თავისი შვილი, შვიდი წლის მირიანი და დაუმორჩილა მას აგრეთვე სომხეთი და მთიული ხალხი; ამის შემდეგ საფორმა ძოასდინა განკარგულება, რომ დაეინიშნათ გამდელი მირიანისთვის და დროებით მმართველი საქართველოსა და წავიდა სპარსეთში.

მირიანმა დიდი სიუკარული გამოიჩინა ქართული ენის, სვულის, ხეულებების შესწავლაში. ამიტომ ხალხმაც შეიყვარა. პირველი დრო მისი მეფობისა იყო ძალიან შფოთიანი. მთიულები ხან დერბენდიდგან შემოესეოდნენ ხალხე საქართველოს, ხან დარიალის უელიდგან. მაგრამ მირიანი უველგან ესწრობოდა და იბერებდა მტრებს. ომიანობის დროსაც ის მოუსვენრად იღვწოდა საქართველოს ქალაქების, ციხეების, სალოცავების ასაშენებლად და გასახლებლად; სსვათა შორის მან გაამშენიერა ფარნაოზის საფლავი.

ამავე მეუის დროს მოჰხდა შემოსევა საქართველოში ოსებისა 276 წ. ესენი შეესივნენ აფხაზეთიდან სამეგრელოს, აქედგან წავიდნენ კლარჯეთში, გააოსრეს აჭარობა და მერე წავიდნენ პონტში. რომის იმპერატორმა ტადიტმა გამოადგენა ესენი და თვით კავკასიონის მთების ძირში მოკვდა.

ამავე წელიწადს შემოესივნენ ფრანკები ჯერ კლარჯეთს, მერე სამეგრელოს. გააოსრეს უგვე გაოხრებული ქვეყანა და მერე ევროპაში წავიდნენ ზღვით.

მაშინ როდესაც საქართველო იყო თავისუფალი ქვეყანა, იმ დროს სომხეთი სასეკარო საუკუნის განმაკლებლობაში სპარსეთის სამფლობელოს შეადგენდა და დიდს ტანჯვაში იყო. 287 წ. რომის იმპერატორმა ტირიდატი (არშაკიდი) გამოაცხადა მეფედ სომხეთისა და გამომეზავრა აზიაში. ტირიდატს მიეკება დიდის სისარულით მთელი სომხეთის ხალხი. ამან განდევნა სპარსელები და გამოეფა, მაგრამ სპარსეთის მეფემ ბარამბა შეგროვა უკულ თავისი ჯარები და დაამარცხეს ტირიდატი. ეს კიდევ გაიჭრა რომში. რომის იმპერატორმა დიოკლეტიანმა სრულიად დაამარცხა სპარსეთის ჯარი: ამის შედეგი ის იყო, რომ აღადგინა სომხეთის სამეფო, მეფედ გახდა ტირიდატი. უფლება საქართველოს მეფეების დანიშვნისა მიეცა რომის იმპერატორებს.

იმპერატორმა დიოკლეტიანემ მირიანის შვილი ბაქარი მპეკლად წაიყვანა რომში, მირიანი კი დაუნათესავა ტირიდატს: რკეს, მეორე შვილს მირიანისას, შერთო ტირიდატის ქალი.

მირიანმა კასეთში მმართველად დასვა რევი, და განჯის მაზრაში კი სპარსეთის მმართველის ნათესავი — ფეროზი. ამ გვარად ორივე მეფეებს არ აწყენინა: არც რომის იმპერატორს, არც სპარსეთის სულმწიფეს.

IX.

ქრისტიანობის შემოღება საქართველოში.

ვერძთ თაყვანის-მცემლობა, — ცრუ-მორწმუნეობა. — ხმები ქრისტე-
ზი. — ზოგიერთ წრეების სურვილი ქრისტიანობის მიღებისათვის.
— გაქრისტიანებული წრეები. — ქრისტიანობა რომის იმპერიაში
იცნეს უმთავრეს სახელმწიფო სჯულად.

საქართველოში მე-IV საუკუნის დასაწყისამდე იყო წარ-
მართობა, ურწმუნოება. ქართველთა სჯული შესდგებოდა ეგ-
ვიპტელების, ბერძნების, სპარსელების სჯულებიდან; ესენი
ისე იყვნენ შერეულნი, რომ ერთი-ერთმანერთი დაემასისწე-
ბინათ, ღ კაცმა არ იცოდა თუ ქართველები რომელი სარწმუ-
ნობისა იყვნენ. ხალხში გავრცელდა ცრუ-მორწმუნეობა. უო-
კელი დიდი სე, ჭკა, კლდე ღ ამ გვარები ქართველების ღმე-
რთები იყვნენ. ეს ცრუ-მორწმუნეობა ისე ღრმად ჭჭონდათ
ქალ-რბილში გამყდარი, რომ ხალხში აქამდის არის დარჩო-
მილი მისი კვალი.

ამ უსჯულოების დროს, ერთმა ურიამ, ელიოსმა მოი-
ტანა წილად ხდომილი კვაროი ქრისტიანი მცხეთაში ღ მოუ-
თხრო ხალხს ამბავი დიდს მოციქულზე — მესსიასე. ამ ხმე-
მა მეფე ფარსმანამდე მიაწიეს. ფარსმანს უნდოდა კვართი
სელში ჩაეგდო, მაგრამ ელიოსმა დამალა. ამის გარდა საქარ-
თველოს ურიებს მოსდიოდა ურიასტანიდგან წერილები, რომ-
ლებშიაც ატუობინებდნენ აჭაურებს ამბებს ქრისტიანზე. ელიო-
სმა მიიღო წერილი მღვდლის ანასიკან. ანა სწერდა, რომ

ღვთის მოკლენილი უმაწილი აღიზარდა, ჰასაკში მოვიდა, ესლა ამბობს—ღვთის შვილი კარო. ჩვენი ხალხი ემზადება მის მოკვლას, რომ აღასრულოს მცნება მოსესი. ელიოსი და ამხანაგი მისი ღონგინოზ კარსნელი წავიდნენ იერუსალიმში, სადაც ნასეს ჯვარ-ცმული ქრისტე და წამოიღეს მცხეთას წილ ხდომილი კვართი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი.

დიდი გავლენა ქართველებზე ჰქონდა აგრეთვე ანდრია და სიმონ მოციქულების მოსვლას. აგრეთვე ეპისკოპოსებს: კლიმენტის და ჰალმს (ეს იყო მეგრელი), რომელნიც რომიდგან განდევნილ იყვნენ მცირე აზიაში. ასე რომ რამდენათაც ქრისტიანობა ვრცელდებოდა და ედებოდა ხალხს, იმდენად ურწმუნობა გადიოდა და მცირდებოდა. მიჩინა მეფის მეფობის დროს კი თვით სასახლეშიაც მოიღვა ფესი.

ქრისტეს ამალღების შემდეგ მისი მოციქულები, ქრისტეს დარჩებულსა მებრ, მოედგნენ მთელ ჯვეყნას, რომ გავერცელე ბინათ სწავლა და სჯული თავის მასწავლებლისა. უველაზე მეტი იღვაწა ქრისტიანობისათვის მოციქულმა ჰალმემ, რომელმაც მოიარა მთელი მცირე აზია, მაკედონია, საბერძნეთი და იტალია და, თუმცა სასტიკად სჯიდნენ ქრისტიანობის მოღვაწეთ, მაგრამ მან მაინც უველგან დაარსა ქრისტიანობრივი საზოგადოებანი (წრენი). ეს წრეები ერთდებოდნენ და ერთმანეთს უველოდნენ უოველს უბედურებაში და დევნაში. მოციქულების შემდეგ ჭადაგება დაიწვეს მრავალმა სხვა განათლებულ პირებმა, რომელთაც აგრეთვე სასტიკად სდევნიდნენ. ამ გვარი დევნა იყო იმ დრომდის, მინამ არ გამეფდა კოსტანტინე დიდი, შვილი კოსტანტინა ქლორისა. ამის გამეფებამდე თუმცა სასტიკად სჯიდნენ ქრისტიანებს, მაგრამ მაინც ქრისტიანობა ძალიან გავრცელდებულყო და ქრისტიანები გამრავლებულიყვნენ.

კონსტანტინე ჰიჩკელი იყო მმართველი მსოფლოდ გალ-
ლიისა. 312 წ. შეაგროვა ჯარები (გალლები) და გამოაცხადა,
რომ ის მიდის რომის დასაპყრობლად და ქრისტიანობას და-
სათარკვად დევნისაგან. მის ბიზანდზე გამოქრული იყო ვიკ-
რი. ეს ვიკრი წინ მიუძღოდა ჯარს. ამ დროს რომში იმპე-
რატორად იყო მაქსენცი, რომელიც სდევნიდა ქრისტიანებს.
ამის ჯარში ბევრი ქრისტიანი ერია. გაიგეს თუ არა კონსტან-
ტინეს დაპირება, ქრისტიანი ჯარები და ხალხები გადუდგინენ
მაქსენცის და მიემხრნენ კონსტანტინეს. დამარცხდა მაქსენცი და
გამეფდა კონსტანტინე, ამასთანავე დაემხო წამართობა და გაი-
მარჯვა ქრისტიანობამ. ქრისტიანობა მიეცა დიდ სიხარულს.
თვით კონსტანტინე დიდი, მისი ცოლი ფაუსტა, დედა ელენე,
სიდედრი — ევთროპია, მთელი მისი სასახლე და ჯარი თა-
ნაგრძობას უცხადებდნენ ქრისტიანებს და მონაწილეობას იღე-
ბდნენ მათ სიხარულში. ამის შემდეგ აშენდნენ მშვენიერი ეკ-
კლესიები, მღვდელ-მსახურნი გამრავლდნენ და ქრისტეს სჯულთა
გახდა მთავარ-სჯულად მთელს რომის იმპერიაში. ამ მდგომარე-
ობაში იყო ქრისტიანობის საქმე სამართველოს გაქრისტიან-
ებადღე.

X.

ქრისტიანობის მიღება ქართველთაგან.

წმ. ნინო.—მისი დევნა.—მოსვლა ნინოსი საქართველოში.—
ორმუზდის და ზადენის დღესასწაული.—ქადაგება ნინოსი.—
მირიანის განათლება.—მეფის განკარგულება.—განათლება ქარ-
თველებისა.—ნინოს ქადაგება სხვა ადგილებში.—საქართვე-
ლოს ეკლესია ემორჩილება ანტიოქიის საპატრიარქოს.—გა-
ვლენა ქრისტიანობისა ქართველებზე.—გავლენა საერო სა-
ქმეებზე სამღვდელო პირებისა.

•

ნინო იყო კოლასტრიდგან, კაპპადოკიის ქალაქიდან, შვი-
ლი ღვთის მოშიშ ზ კეთილ-მოწმუნე მშობლებისა. პატა-
რახობისასკე დაობლდა. ბიძა მისმა მიიყვანა იერუსალიმში ზ
მააბარა აღსაზრდელად სარჩას, ბეთლემელ ქალს, რომელიც
ეკლესიაში მსახურებდა. ნინოს კარგად შესწავლილი ჰქონდა
ქრისტეს სწავლა, როცა იერუსალიმში მოვიდა ერთი დედაკა-
ცი ზ ხმა დაადო, რომ იმპერატორის კოსტანტი ქლორის
ცოლს ელენეს ჰსურს მიიღოს ქრისტიანობაო. ნინო, პა-
ტრიარქის ნება-დართვით, გაემგზავრა იმ დედა-კაცთან ერთად
რომში, მოვიდა აქ ზ მონასტერში შევიდა. ამ მონასტერში
სცხოვრობდნენ ზ სწავლობდნენ 50 ქალი, ამათ რიცხვში
მშენიერი რთესიმეც ერია.

დიოკლეტიანმა რომ გაიგო მშენიერება რთესიმესი,
მოინდობა მის ცოლად შეერთვა. ქალებს თავს ზარი დაეცათ
ზ ყველანი გაიქცნენ. ნინომ აიყვანა რთესიმე ზ გაანე ზ გა-
პოიქცა სომხეთში. სომხეთის მეფემ ტირიდატმა იპოვა რთე-

სიმე ღ გიანე ღ დანოცა, რადგან მათ არ მოინდომეს დიოკლეტიანეს ცოლობა.

ნინო პირველად იმალებოდა ჩრდილოეთ სომხეთში: მერე მეორე წელიწადს, ივლისის თვეში, ის მოვიდა საქართველოში. ნინო ვერ მოვიდა ჯავახეთში. აქ გამოიკითხა მცხეთა. — მეთევსეებმა მას მისცეს საჭმელი — პური. ჯავახეთის ახალ-ქალაქიდან მოვიდა ქალაქ ურბნისში. ურბნისიდან, რამდენიმე დღის შემდეგ, დიდ-ძალ ხალხთან ერთად მოვიდა არმაზში, სადაც მოაწოდებოდა ხალხი ეკელა კუთსიდან ორმუზდის ღ ზადენის დღეობასე.

ხალხის ცრუ-მორწმუნეობამ ააღელვა ნინო. იგი დიდის სიმწუხარით უუურებდა იმას, რაც ხდებოდა მის თვალ-წინ. — სთხოვა ნინომ ღმერთს, რომ მისთვის მიეცა ძალა ამ წარმართ ხალხის ქეშმარიტ გზასე დასაუენებლად. შუა დღისას ასტყდა დიდი ქარიშხალი სეტყვით ღ მთელი მლოცავი ხალხის გუნდა განაზნია. ამის შემდეგ ნინო დასახლდა მცხეთაში. დაიწყო ქადაგება ღ ხალხის სწავლა ღ აუად-მეოფების კურნება სხვა-დასხვა წამლებით ღ ჟვრით. პირველი მოწაფე მისი იყო აბიათარი ღ მისი ცოლ-შვილი, აგრეთვე ზოგიერთი მეფის კარის კაცები ღ თვით მირიანის მეუღლე ნანა, რომელიც მოაჩინა ნინომ დიდი-ხნას სწეულებისაგან. მირიანი გაკვირებული იყო, რომ ცოლი მოუჩნა. მოიწვია ნინო ღ დიდ-ხანს ემუსაიფა ქრისტეს სჯულზე.

ბოლოს მირიანმა გამოიწერა საბერძნეთიდან მღვდლები ღ მთელის თავის ხალხით მოინათლა. იქ, სადაც იყო ორმუზდის კერძი, დასდგეს ხის ჟვარი ღ ხალხი მას თაყვანსა სცემდა. იქ, სადაც იყო მეფის ბაღი (მცხეთაში), დაიწვეს შენება პირველის ეკლესიისა. რომის იმპერატორმა კოსტან-

ტინე დიდმა დიდის სიხარულით მიიღო მირიანის ღ ქართველების განათელის ამბავი ღ მაშინვე მძეულად მყოფი ბაქარი, შვილი მირიანისა, განთავისუფლა.

ნინო გახარებული საქმის ამგვარად წარმატებისა-გამო, წაიდა სხვა საქართველოს ადგილებში ღ ეკელგან ასწავლიდა ღ უჭადაგებდა ხალხს. მალე მოაქცია ეკელანი ქრისტიანობაზე. მის სწავლას გაუღენა ქქონდა მთიულ ხალხშიაღ.

შვიდი წლის შემდეგ (325 წ.) საქართველოს ეკელისა მიეწერა ანტიოქიის საპატრიარქოს.

ამ ნაირად მოხდა ქრისტიანობის მიღება ქართველებისა. ქრისტიანობამ მჭიდროდ შეაერთა ქართველები. ჩამოაგდო მათში სიყვარული.

XI

ქრისტიანობის მიღებიდან ვიდრე ვახტანგ გორგ-ასლანამდე.

გამგზავრება მირიანისა იერუსალიმში.—გამეფება ბაქარისა.—სკოლები.—ომი სპარსეთთან და სომხეთთან.—მეფობა მირდატ III.—მეფობა ვარზბაყურისა, ცირიდატისა, უარსმან V და მირიდატ IV.

ქრისტიანობის მიღების შემდეგ მირიანი გაემგზავრა იერუსალიმში ღვთის სათლავის თავანის-საგემლად. მივიდა იერუსალიმში ღ იმპერატორის ნება დართვით ააშენა თავის ხარჯზე ტაძარი პატრიოსნისა ჯვარისა. იქიდგან რამწამ დაბრუნდა, კახეთი შემოუერთა თავის სამეფოს, რადგან მისი მმართველი რევი გარდაცვლილიყო. თვითონაც გარდასცა მეფობა ბაქარს ღ მოკვდა 342 წელში.

ბაქარმა მამაზე ნაკლები სიკეთე არ დათესა საქართველოში. მოიწვია საბერძნეთიდან ნასწავლი კაცები; ეკლესიებთან ერთად ააშენებინა სკოლები. ეს ნასწავლი კაცები სკოლებში ასწავლიდნენ ყველა საგნებს ქართულს ენაზე; აგრეთვე ვალდებული გასადა ესწავლებინათ ბერძნული და ასსირული ენებიც. უკვლავ ბაქარის ბრძანებით ააშენეს მრავალი ტაძრები, რომლებშიაც დააყენა უკეთესი მქადაგებლები საწმუნოებისა. მათ წყალობით მალე ქრისტიან სჯული მიიღეს აფხაზეთში, ხევსურებში და კავკასიის სხვა ხალხებშიც.

ბაქარის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა შვილი მისი მირდატ III 364 წ. ამის მეფობა იყო მშვიდი და მეტობრული კაპიტალით შეზავებული რომის იმპერიასთან, რომელიც ემზადებოდა სპარსეთთან საომრად. ამის შვილის ვარზბაკურის მეფობის დროს სპარსებმა დაიმორჩილეს ბევრი ადგილები და სთხოვეს სომხებს და ქართველებს, რომ უოკელ წელიწადს მათთვის ხარკი ეძლიათ. ვარზბაკური შიშისაგან კახეთის ხევში დაიმალა, თუმცა მას სთხოვდნენ მისი ერისთავები და სომხები სპარსებთან შებმას. სპარსეთის ვარი ამასობაში შემოვიდა საქართველოში; ამით თბილისში სოლოლაკის გორაზე ააშენეს ციხე სასივლად „შურის ციხე“, რომელშიც დააყენეს თავისი ჯარები. საღბი შევიწროვეს და ხარკი დაადვეს. სპარსელები იმ დრომდის იყვნენ საქართველოში, მინამ მეფე ქართველთა არ დაჰპირდა ხარკის მიცემას და არ დაუთმო მათ აღმოსავლეთი ნაწილი კახეთისა, აგრეთვე განჯის მაზრა (არანი) და მძევლად არ მისცა თეროზის შვილები.

რომის იმპერატორს არ მოეწონა უოფა-ქცევა ვარზბაკურისა. დაიპყრო კლარჯეთი არსიანმდის და მძართველად დასვა თავადი სავრომათი. სპარსეთის მეფეს ეწუანა ეს. დიდ-

ძალი უარით დაეცა რომაელების უარს, დასოცა ისინი და გან-
დევნა საურომათი. 393 წ. მოკვდა კარაზბაკური, რომელსაც
დაწინა სამი მცირე-წლოვანი შვილი. გამეფდა მისი სიმე რევის
შვილი, ტრდატი. ამის მეფობაში არა მომხდარა-რა შესა-
ნიშნავი.

405 წ. ტრდატის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა შვილი
კარაზბაკურისა ფარსმან V. ამან საქართველო კანთავისუფლად
სპარსეთის გავლენისაგან და ხარკი აღარ აძლია. მერამ
სამი წლის შემდეგ მოკვდა და 408 წ. გამეფდა მისი
მირდატი მე-IV. ეს იყო ამაჟი და თავ-მოუყარე კაცი. არა
სცდილობდა, რომ საქართველო დაეცა სპარსებისაგან, რომ-
ელთაც უარი უთხრა ხარკის მიცემაზე. სპარსეთის მეფე გან-
რასხებული 410 წ. წამოვიდა და ერთ შეტაკებაში დაამარცხა
მირდატი და ტყვე ჰყო, მოიარა მთელი საქართველო, დაან-
გრია ეკლესიები და გააოხრა ეპელაფერი. მეფის სახლობა და
სამღვდელოება გაიქცნენ გაცხის ხევში. მირდატი გაგზავნეს
ბაღდადში და იქ მოკვდა. საქართველო საშინელ მდგომარეო-
ბაში ჩავარდა.

უთაობა.—არჩილ.—მირდატი V.—უკანასკნელი დრო გორგ-
ასლანამდე.

სპარსების შემოსევის შემდეგ საქართველოს არა ჰყოლია
მეფე და მმართველი სამი წლის განმავლობამდე. 413 წელს,
როცა სპარსელებს სხვა ხალხებთან ომი აუტყდათ, ქართვე-
ლებმა გაამეფეს არჩილი, შვილი მირდატი IV-სა. ამან მეგობ-
რული განწყობილება დასდო საბერძნეთის იმპერატორს და ეკ-

კლესიების შენება და გასუფთავება დაიწყო. ეკლესიები სამსე იუენენ მოგვებით, რომელნიც სპარსელების შემოსევის დროს დაემკვიდრნენ შიგნით მოგვით უჩივლეს არჩილს. არჩილს და დიობეუანის მმართველები დაეცნენ ქართველებს, მაგრამ არჩილმა დაამარცხა და წაართვა დიდ-ძალი ალფი.

434. წ. არჩილი მოკვდა და გამეფდა მისი შვილი მირდატი V, რომელმაც შეირთო ქალი ბარზაბოდისა, სპარსეთის მეფისა და ამ ნაიხად ჩამოაგო მეგობრობა ორ სასულემწიფოს შუა. მაგრამ მალე მოკვდა ბარზაბოდი და ავიდა სპარსეთის ტახტზედ იესდიგერდ II, რომელიც დაეცა ბერძნების ჯარს ნიზიბისში და განდევნა იჭიდგან; მერე დიობეუანის მმართველს უბრძანა დაეპურო სომხეთი და საქართველო და დაეუენებინა იქ მრავალი მოგვები და ამასთანავე წერილით მიიწვევდა ქართველთა და სომხთა ჯარებს სორასანში, გუნების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამასობაში მოკვდა (446 წ.) მირდატი V. რომელსაც დარჩა 7 წლის ვაჟი ვახტანგი.

თუმცა სპარსელები დიდად აბრკოლებდნენ ქრისტიანობის გაკრძელებას საქართველოში, თუმცა ეკლესიებს, სკოლებს ანგრევდნენ და მოგვებს უუენებდნენ ქართველებს, მაგრამ მაინც ქრისტიანობამ მოიღვა მკვიდრი ფესვები საქართველოში ამ ერთი საუკუნის განმავლობაში.

ამავე დროს შემოიღეს საქართველოში ახალი ასოები — ხუცურნი, რომელიც მოიგონა მესრობმა ჯაეელის შემწეობით. ამ ასოებზე სწერდნენ და სთარგმნიდნენ სამღვთო წიგნებსა.

XII.

შეფობა ვახტანგ გორგასლანისა, მიხრდატ მე-V შვილისა.

უმაწვილობა ვახტანგისა და მისი აღზრდა.—მდგომარეობა საქართველოსი ვახტანგის გავაუკაცობამდე.—მტრების შემოსევა.—პერძნები იპურობენ აფხაზეთს.—ომი ვახტანგისა ოსებთან და ჩერქეზებთან.—ვახტანგი ცოლად ირთავს სპარსეთის მეფის ასულს.

დაბადებისა-თანავე ვახტანგი აღსაზრდელად მისცეს ქართლის ერისთავს ღ საქართველოს ჯარის წინამძღოლს, საურმაგს. ამის სიკვდილის შემდეგ ზრდიდნენ ვახტანგს ჯარის ასალი წინამძღოლი ჯუნშერი ღ მთავარ-ეპისკოპოსი მიხეილი. ამათგან ვახტანგი, გარდა ფიზიკური განვითარებისა, სწავლობდა ღკეთის მეტეეელებას ღ სხვა საგნებს; ამათვე ჩაუნერგეს გულში. დობლებულს მომავალს მეფეს ღრმა სიყვარული ქართველთა ერისადმი.

ვახტანგ იზრდებოდა ღ სამეფოს ჳმართავდა მისი დედა —სუნდუსტა—ცხრა წელს (446 წლიდგან 454 წლამდე). ამ დროს განმავლობაში დიდი უბედურებანი ეწვია საქართველოს: ჳკერ ერთი რომ სპარსეთის მეფემ იეზდიგერდმა, რომელმაც სრულიად დაამხო ღ დაასუსტა სომხეთის სამეფო, მოინდომა ამ ცარადვე საქართველოს ტაუბედურება. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ქართველები ქრისტიანობას თავს არ ანებებდნენ. საქართველოს დარბეჯა მინდობილი ჳქონდა ადირბეჯანის მმართველს, ბარზაბოდეს. მაგრამ სუნდუსტამ—ბარზაბოდის ქალმა—შეაბრალა მამას თავი თვისი ღ საქართველო და, თუმიცა

მან არ აღასრულა თავის მეფის სურვილი, მაგრამ მაინც საქართველოში გამოგზავნა ზორაასტრის სჯულის მღვდლები — მოკენი, რომელნიც მოწიწებით შეუდგნენ ამ სჯულის გავრცელებას ქართველებში. მეორეთ, 449 წელში შემოესივნენ ოსები საქართველოს, ააოხრეს ქართლი ღ დიდ-ძალი საღსი ტყვე ქუეკს, სხვათა შორის კასტანგის დაც. მერე შეესივნენ ალბანას (გაღმა მხარეს), გააოხრეს ქვეყანა ღ დღლისტანში გადავიდნენ, აქედან დაბრუნდნენ თავის ქვეყანაში. 452 წელს ბერძნებმა დაიპყრეს აფხაზეთი ღ ერთი ნაწილი სამეგრელოსი.

ამასობაში კასტანგი შეიქმნა 15 წლისა ღ 454 წელში გამეფდა. ეს იყო ჯან-მრთელი, ძალაღი ღ ლამაზი ყმაწვილი პატი. კასტანგმა პირველსავე დღეს თავის სატანტო სიტუკაში გამოაცხადა, რომ უეჭველად სამეგიეროს გადაუხდის ოსებს ღ მეგობრული განწყობილობა ექნება სბერძნეთთან ღ სპარსეთთან. 455 წელში სრულიად დამზადებული იყო კასტანგი სამძრად. მის ჯარში იყვნენ მოწვეულნი ქართველების გარდა ყველა ის ხალხები, რომელნიც დაჩაგრულნი იყვნენ ოსების შემოსევისაგან; მდინარე არაგვის პირზედ, მუხრანის მინდორში, ახალ-გაზდა კასტანგმა დახედა თავის ჯარებს ღ ძლიან გაუხარდა, რომ მეომარნი მიეგებნენ აღტაცებით ღ კარგის მოწყობილობით. შეიდ დღეს იმარხულეს ჯარებმა ღ ილოცეს, მერე კასტანგმა ხამეფოს მმართველად დასვა თავისი დედა, ღ თითონ გაემგზავრა დაჩიალის ყელიდგან ოსეთისკენ. ეს ყელი გამაგრებინათ ოსებს. ომი დაიწყო ორთა შუა (ПОЕДИНОЕ) ბრძოლით; თვით მეფე კასტანგმა გამოიწვია გამოჩენილნი მებრძოლნი: თარხან ქაზარეველი ღ ოსი ბაყათარი ღ ესენი დასძლია. მერე ჯარს უბრძანა შექსეოდნენ მტრებს. შეშინებული ოსები გაიქცნენ, ქართველები გამოედევნენ ღ ააოხრეს მათი

ქვეყანა. ვახტანგმა დაამარცხა ქაზარეველნი, ჰეხენეგები, გაი-
რა მიწა ოსებისა, ჩერქეზებისა, განთავისუფლა თაჯისი და ჭ
ვეკლანი ტუეკო წაყვანილნი ქართლიდგან, წაართვა მრავალი
ცხენი და სხვა საქონელი და აფხაზეთიდგან საქართველოში
დაბრუნდა.

დაბრუნდა თუ არა, მაშინვე გაუგზავნა სპარსეთის მე-
ფეს, ორმუზდს, იეზდიგერდის შვილს, დიდ-ძალი სარქველები
და სთხოვა ცოლად ქალი. ორმუზდს იმა გულკეთილობა და
კმირული მოქმედება ვახტანგისა და შეუსრულა მას სურვილი.

მდგომარეობა საქართველოს დასავლეთის ნაწილებისა.—ვინმე
გუბაძე.—ვახტანგის ომები ბერძნებთან.—ზავი ბერძნებთან.—
სპარსეთის ჯარების დახოცვა.—სპარსეთის მეფე უწყურება ვახ-
ტანგს.—მოგვების განდევნა საქართველოდგან.—სპარსელების
შემოსევა.—ბერძნების მოშველება.—ზავი ქართველთა სპარსეთ-
თან და საბერძნეთთან.

მეოთხე საუკუნის დამლევეს ჩვენ ვიციით, რომ კლარჯეთ-
ისა, ოძრხის და წუნდის საერისთავები დაპურობილნი იყვნენ
ბერძნებისაგან. 452 წ. ვილაც გუბაძემ მოინდომა გამეფება,
რისგამო შეაერთა ეს ხალხები და ლაზიკის სამეფო დაამყარა.
ბოლოს ისე გაძლიერდა, რომ მოინდომა სპანეთში შესევა.
ამასობაში ბერძნებმაც მოინდომეს სპარსეთის დასავლეთი მიჯ-
ნების დაჭრა.

სპარსეთის მეფემ ორმუზდმა გამოუგზავნა ვახტანგს თა-
ვისი ჯარები და სთხოვა ბერძნების წინააღმდეგ ბრძოლა და-

ეწეო. ვასტანგსაც ეს უნდოდა. მეფეს მოეპყეღნენ სომსეებიც. ვასტანგი ჯარით მიადგა ციხე კარახზოლს, მაგრამ ვერ აიღო. შემოართუა ერთი საწილი ჯარი ღ მეორეთი გაემგზავრა პონტში (ლაზისტანში). გუბაძე შეშინებული 466 წ. გაიქცა კოსტანტინოპოლში მეფე ლეონ დიდთან. ვასტანგმა აიღო არზიანძორი, ეკლეცია, სტერი ღ დაატყუეკა კაი ძალი ხალხი, სხვათა-შორის მღვდლებიც, რომელთაც მოეპყრა პატივით ღ გულ-კეთილად; ბერნი ამოტან გაანთავისუფლა. ციხეში დამწყვდეულ ხალხს ძალიან მოეწონა ვასტანგის კეთილ-გულობა ღ მოინდომა მასთან ზავი. ციხის მცხოვრებლებმა ვასტანგს საჩუქრად მიართვეს 1,000 ლიტრა ოქრო ღ 500 ნაჭერი ძვირ-ფასი ფარჩეული.

იმპერატორმა ლეონმა აგრეთვე მოინდომა დაზავება ვასტანგთან მხოლოდ იმ პირობით, რომ სპარსთა ჯარი გაეწევიტა. მეფე დთანხმდა. გააღლკეკა ქართველთა ჯარები სპარსელების ჯარებისაგან ღ ბერძნები დაეცნენ სპარსელებს. ესენი დამარცხდნენ, მაგრამ ვასტანგი თავის-თავის გასამართლებლად სპარსეთის მეფის წინაშე დაეცა დღალულ ბერძნების ჯარს ღ სრულად დაამარცხა იხანი ღ განდევნა შავ-ზღვის ნაპირებისკენ. ლეონი, რომელიც ის იუო პონტში მოსულიყო, ძალიან გაჭკვირდა ვასტანგის ამ გარი ეოფა-ქცევით, მაგრამ ვასტანგმა ამ ბრძოლის მიზეზი გადააბრლა ბერძნების ჯარების წინამძღოლს—პოლიკარტოსს. შეიკრა ზავი ლეონს ღ ვასტანგს შუა. ამ ზავით ვასტანგს დაუბრუნდა ყველა დასავლეთის ნაწილები საქართველოსა, გუბაძე განდევნილ იქნა კოსტანტინოპოლში და ვასტანგი დაინიშნა ლეონის ასულზე, რომელსაც მზითვად მიეცა აფხაზეთი.

ზავის შემდეგ ვასტანგმა მოიარა თავისი ახალი ქვეყნები,

ააშენა მათში მონასტრები, ჩამოაგდო წესიერების და გამ-
რჯეკებული დაბრუნდა თავის სატახტო ქალაქში.

კახტანგი ამის შემდეგ ძალიან ცუდად ეპყრობოდა სა-
ქართველოში მყოფ სპარსელებს და მოგვებს. სპარსეთის მე-
ფეს არ ეტანებოდა მეფის ამ გვარი ქცევა სპარსეთის ჯარების
გაწვევების შესახებ და უფრო მეტად ზავი და დამეგობრობა
საბერძნეთთან. ახლად გამეფებული სპარსეთის მეფე — ფირუზი
(ძმა ორმუზდისა) დიდ-ძალი ჯარით დაეცა სომხეთს და ალბა-
ნიას, გააოსრა ეს ქვეყნები და შემოესია საქართველოს.

კახტანგმა სთხოვა მოშველება ლეონს, რომელმაც გა-
მოუგზავნა 80,000 კაცი. საქართველოში სპარსელების ჯარ-
ებს დაუსდენ მაგარი ციხეები და სრულიად წინ ვერ იწვე-
დნენ. ფირუზმა გაიგო თუ არა, რომ ბერძნების ჯარება
მოვიდნენო, მაშინვე შერიგება სთხოვა კახტანგს იმ პირო-
ბით, რომ მოგვებისთვის ნება მიეცა საქართველოში ციხესლ-
თაუკანის-მცემლობა გაეკრძალებინათ. კახტანგმა არ მიიღო
ეს პირობა. მაშინ ფირუზმა გამოუგზავნა კახტანგს ძვირ-
ფასი საჩუქრები. ძვირფასი სამეფო გვირგვინი და იწვევ-
და. შერიგებაზედ მოსალაპარაკებლად. კახტანგმა მიიღო ეს
საჩუქრები და თავის მხრით გაუგზავნა მას 500 მონა და
1000 მხევალი, 500 ძვირფასი ზეარჩა და მერე მიეგება ფი-
რუზს.

ამ ზავის ძალით საქართველო სრულიად თავისუფალ და
სპარსეთისაგან დამოუკიდებელ სამეფოდ შეიქმნა და ეს ზავი
დაგვირგვინდა მით, რომ ფირუზს კახტანგმა მიათხოვა თა-
ვისი და. კახტანგისავე შუამავლობით საბერძნეთმა და სპარ-
სეთმა მეგობრული ზავი შექკრეს ურთიერთ-შორის.

ამ ნაიჩი გაუღენა ჰქონდა საქართველოს ეკს ვასტანგ მეფის დროს მაშინდელ უძლიერესს ხალხების ცხოვრების მიმდინარეობაზე.

საქართველოს მდგომარეობა.—ვანტანგის იგრუსალიში გამგზავრება:—ომი ინდოსტანში.—სასულიერო საქმენი.—მოსვლა საქართველოში 13-თა სირიელ მამათა.—ვანტანგი ირთავს ლეონის ასულს, აშენებს ქალაქ თბილისს.—სპარსელების შემოსევა.—სიკვდილი ვანტანგისა.

შემოთარგული და განთავისუფლებული საქართველო ვასტანგმა გაჭყო ათ საერისთაოთ, ერისთავებად დასვა გამაჩენილნი თვისნი საზღლები. მერე გამოეთხოვა თავის შაწინა შვილს, დანის, და 10,000 უკეთეს ჯარით გაემგზავრა სალოცავად იერუსალიმში. იქიდგან წავიდა სპარსეთში. სპარსეთის მეფემ გაიუღია ინდოსტანში სხვა-და-სხვა ხალხების დასაპყრობლად. აქედგან სხვა განმეულთა შორის დაბრუნებისას მოიტანეს ქართველებმა აბრეშუმის ჭიის თესლი.

როცა დაბრუნდა ვასტანგი საქართველოში, ჩვენი ეკლესია სრულიად განთავისუფლა გარეშე საპატრიარქოს დამოკიდებულებიდან. დააწესა საკუთარი საპატრიარქო, რომელსაც შეადგენდნენ თორმეტი საეპისკოპოსო ერთის პატრიარქის დამოკიდებულების ქვეშ. აგრეთვე საბერძნეთიდგან გამოიწერა სამღვდლო პირნი, რომელთაც მოუყვანეს ცოლად ლეონის ასული.

ამავე დროს სირიიდგან მოვიდნენ ცამეტი მამანა

(ბერნი), რომელთაც ააშენეს მონასტრები. *) ამ მონასტრებში ეს წმინდანნი აწავლიდნენ ხალხს და ღრმად უნერგავდნენ ქრისტეს სჯულს, ასე რომ ცეცხლთ-თაყვანის-მცემლობას თითქმის სრულიად შემოეკეცა ფრთები.

მეფე ვახტანგსვე ეკუთვნის თბილისის აშენების დაწყება. გარდმოცემა გვეუბნება, რომ ის ადგილი, სადაც ესლა თბილისია მოაშენებულა, წინეთ იყო მოცულა დიდის უტყუარის ტყით. ამ ტყეში ერთხელ მოინადირა ვახტანგმა, ააფრინეს ხოსობი, რომელსაც მეფემ გამოადევნა თავისი ქორი ჭმე-რე თვითონაც ცხენის ჭენებით დაედევნა. მივიდნენ ჭმე-რეს, რომ ქორი ჭმე-რე ხოსობი ჩაცვივულან წყალში ჭმე-რე მოხარ-შულან. მეფეს ძალიან მოეწონა ეს წყალი ჭმე-რე მისი მიდამო. მალე დაიწყო აქ ქალაქის შენება, რომელსაც ამ თბილი წყლების გამო დაარქვა თბილისი.

საქართველო რომ ამ გვარად გაძლიერდა, საბერძნეთში ლეონის სიკვდილის შემდეგ ბერძენი ცვლილება მოხდა ჭმე-რე მეფეა ანასტასი, მტერი ქრისტიანობისა.

სპარსეთში გამეფდა ფირუზის შვილი—ეობადი, კაცი ცბიერი ჭმე-რე, რომელმაც მოინდომა სპარსეთის სამე-ფოს გაძლიერება ჭმე-რე გაგანიერება. ეობადს უნდოდა, რომ ვახ-

*) იოანე, აბიბოსი, ანტონი, დავითი, ზენონი, ისიდორე, იასე, იოსები, მიხეილი, პიროსი, სტეფანე, შიო და ფადეი. პირველმა ააშენა ზედაზენის მონასტერი, მეორემ ნეკრესის, ანტონიმ მარტყოფის, დავითმა გარეჯის, ზენონმა იულოთოს, ისიდორემ სამთავისის, იასემ წალკის, მიხეილმა ულუმბის, პიროსმა ბრეთის, იოსებმა ალავერდის, შიომ მღვიმის, სტეფანემ ხირსის და სხვ.

ტანგს შემწეობა მიეცა მასოკის წინააღმდეგ საბერძნეთისა-
უბადმა გამოუგზავნა მეფეს მოციქულები. ვახტანგმა არაფე-
რი შემწეობა არ მისცა, თუმცა კარგათ იცოდა, რომ ამდენი
კადნიერება იათად არ დაუჯდებოდა.

ეველანი მოელოდნენ ყოზადის შემოსევას, ამიტომ გაი-
ხიზნენ მთებში; მეფემ კი გამაგრა მცხეთა და აქ ჯარების
უფროსებად დასვა ერისთავები: დიმიტრი, ნესე და ბიკრი-
ტიანი, თვითონ კი გამაგრდა უჯარმაში.

მართლაც, ყოზადი შემოვიდა საქართველოში. მოახსრა
ქიზიყი, აიღო ჭერმას და ეელის ციხეები, მერე მოადგა ვახ-
ტანგს. სამ დღეს გაგრძელდა ბრძოლა. ორივე მხრივ მრავა-
ლი დაიხრცა. მეოთხე დღეს დილას შეესია ვახტანგი მტერს,
ბევრი დასოცია. ვახტანგი მტრის შიგ შუა გულში გაექანა:
მოჭკლა შვილი ყოზადისა და თიორხაც მძიმედ დაიჭრა. შუა-
ბრძოლა დღემდის გაგრძელდა. ბოლოს მტრები გაიქცნენ—
ქართველებს კი დიდ-ძალი ალაფი დარჩათ.

მაგრამ რამწამ სპარსელებმა გაიგეს ვახტანგის უკრილო-
ბა, გამსნეუდნენ და ხელ-მეორეთ შეეტანენ ქართველებს.
აქედან სპარსელები გადავიდნენ მტკვარზე, დანგრეის თბი-
ლისი, ამაზის ციხე და დაიპყრეს ქართლი, მცხეთა კი კერ
აიღეს.

სამწუხაროდ, ჭრილობამ ბოლო მოუღო მძევრს მე-
ფეს. ამან თავის მოადგილეთ დანიშნა თავისი შვილი დანი,
ორი უმცროსი შვილები დასვა ტაშის-კარის, წუნდის და აფ-
ხაზეთის ერისთავებათ და მალე გარდაიცვალა—499 წელში.
ეს მეფე ჰმარხია მცხეთის ეკლესიაში.

სიკვდილის წინ ვახტანგმა დაარჩა ქართველები და სთხო-

კა, რომ ყოფილიყუნ უშიშარნი, გულადნი, ქრისტიანობის
მოყვარენი ჯ მესავენი ბერძენთა.

;

XIII.

500 წლიდგან 583 წლამდე.

ომები სპარსელებისა ბერძნებთან.—სპარსელები. საქართველოში.
—ამის მდგომარეობა.—აბილიის სატახტო ქალაქად გახდომა.
—ქსნის და არაგვის ერისთავები.—ლაზიკა.—აღდგენა ლაზიკის
სამეფოსა.—ამის-გამო ომი.—ბერძნები ავიწროებენ ლაზიკის
და კოლხიდის მცხოვრებთ.

ქართლიდგან სპარსელების ჯარი გაემგზავრა უარნუ-ქა-
ლაქისკენ, რომელსაც უახლოვდებოდნენ ბერძნების ჯარები.
ორივე განძინებული ჯარები შეხვდენ ერთმანეთს უარნითორის
კელზე. მოხდა საშინელი ბრძოლა. ორივე მხრივ დაიხრცა
დიდ-ძალი მეომარი, რის-გამო სპარსელებმა ჯ ბერძნებმაც
შეაჩერეს ბრძოლა. მაგრამ მაინც შემდეგში ბერძნები სრუ-
ლიად დამარცხებულნი დარჩენ. უბადმა 80,000 ჯარის კაცი
გაუწყვიტა, აიღო მრავალი ქალაქები ჯ მაშინ შეურიგდა,
როცა მიიღო ანასტასიასგან ურიცხვი საჩუქარი.

ამ ნაირად უბადმა დაიპრო საბერძნეთის აღმოსავლეთი
ნაწილი, სომხეთი ჯ თითქმის მთელი საქართველო. ამან გაა-
მაგრა დარცილის ეელი ჯ დიდი გაკლენა ჯქონდა საქართვე-
ლოზე. ამ დროებში მეფე დანიმ სატახტო ქალაქად გახდა

თბილისი, რომელსაც შემოაკლო გალაკანი; მცხეთა კი დარჩა მხოლოდ ადგილ სამეოფელად საქართველოს კათალიკოზისა.

დაჩიმ იმეფა 499—514 წლამდე, ბაქარმა II 514 წ. 528 წ., ფარსმან VI 528—542 წ., ფარსმან VII 542—570 წ., ბაკურმა III 570—583 წლამდე. უკელა ეს მეფენი თავის მეფობაში სცდილობდნენ წმინდათ შეენახათ ქრისტეს სარწმუნოება, რის-გამო აშენებდნენ და აახლებდნენ ეკლესიებს.

ამავე დროს ეკუთვნის არაგვის და ქსნის ერისთავების ჩამომავლობის შესახებ პირველი ცნობანი. ზეპირ გარდმოცემა გვეუბნება, რომ ქსნის ხეკელებს და არაგვის ხეკელებს შუა უოკელთვის წმ. გიორგის დღესასწაულს : ხდებოდა ჩხუბი და თავების მტკრევა. ამის მიზეზი იყო თვით ეს ეკლესია, რომელიც მდებარებდა ამ ორივე ხეკების შუა მიჯნაზე არაგველებსაც უნდოდათ დაესაკუთრებინათ და ქსნელებსაც ერთხელ გიორგის დღეობაზე სხუათა-შორის, მივიდნენ ძმები ოსები—დედარეგოკები, რომელთაც მოარიგეს და დაამშვიდეს ორივე ხეკელები. ამ ხეკელებმა პატრიის-ცემისათვის მოიწვიეს ეს ძმები და დასკეს თავის ერისთავებად: ერთი არაგვის ხეობაში, მეორე ქსნისაში. თვით მეფემაც დაამტკიცა ესენი ერისთავებად.

ამ დროს, ე. ი. მეექვსე საუკუნეში ლაზიკა დაერქვა არა მარტო იმ ქვეყანას, რომელშიაც თვით ლაზები სცხოვრობდნენ, არამედ გურიას და სამეგრელოსაც. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ვასტანგ გორგასლანის სიკვდილის შემდეგ ბერძნებმა ისარგებლეს დაჩის სისუსტით და ხელ-ასლად ალაღვინეს ლაზიკის სამეფო, რომელიც დაიპყრეს გუბაძის ნათე-

საკვება: დამნაძემ და მე რე ცატემ. ცატეს პირველად მეგობრული განწყობილება ჰქონდა სპარსელებთან, რომელნიც იმ დროს მფლობელობდნენ საქართველოს, მე რე იმის შიშის გამო, რომ მოგვებს ექნებათ ცუდი გავლენა ხალხზე, წავიდა კონსტანტინოპოლში, შეირთო იქ ბერძნის ქალი და იმპერატორისაგან ლაზიკის მეფედ აღიარებულ იქმნა. იმპერატორმა დიდი შემწეობა აღუთქვა ცატეს, რომელიც ლაზიკაში დაბრუნდა, როგორც მეფე. დაბრუნდა თუ არა ცატე, მაშინვე ლაზებმა განდევნეს სპარსელები და ამათ დამოკიდებულებიდან გამოვიდნენ.

ეს იყო: მიზეზი; რომ 523 წელში დიდი სპარსეთის ჯარი მიადგა ლაზისტანს. მოსდა ომი. ლაზების მხარე დაიჭირეს ბერძნებმა. ამ ომებს ცუდი შედეგი ჰქონდათ საქართველოსთვის. აბუზანს მოსული ბერძენი ქართველ თავადთაგანი სიმშვიდის მოსაპოვებლად წავიდა საბერძნეთში, და ზოგიერთი იმათგან სამუდამოდ დარჩა იქვე. ეს ომი გაგრძელდა 10 წელს. ამ გაჭირების და არეულობის დროს მოკვდა ცატე (528 წ.) და მის მოადგილედ გახდა შვილი მისი გუბამე II. ბოლოს 528 წელში ზავი შეიკრა ბერძნებს და სპარსელებს შუა. ამ ზავის ძალით სპარსელებმა დასტოვეს ლაზისტანი და ბერძნები კიდევ გასდნენ მის მფლობელად.

ბერძნებმა მაგარს და მიუდგომელ ადგილას, შავი ზღვის პირად, ააშენეს ციხე—ჰეტრა (ჭკა), რომელიც უძვეველი გახდა მტრებისაგან. აქაური ვაჭრობა და აღებ-მიცემა მთლად გადავიდა ბერძნების ხელში; თვით აუცილებელ და ცხოვრებისათვის უუსაჭიროეს საგნებს დაადეს დიდი ზაყი, მაგ. პურს, მარლს და ამ ნაირად შეაბურეს და შეაკვიროვეს ლაზები; გარდა ამისა, თვით ბერძნების მმართველნი ცუდად ეპყრო-

ბოდნენ სალსს. ამითვე უკმაყოფილების გამოხატვად ებღძა დესპანები გაგზავნეს კოსტანტინოპოლში, სადაც არა თუ გაუგონეს და უურაღება მიაქცია მათ თსოვნას, არამედ თვით ეს დესპანები დაამწყვდიეს. ამ გვარ მოქმედებამ სრულიად ააღელვა ლაზები, რის გამო სთსოვეს სპარსეთის მეფეს შეკლა და თავის მფარველობის ქვეშ მიღება. სპარსეთის მეფემ სოსრომ აღუსრულა მათ წადილი.

ქასრე ანუ ხოსრო, ანუ ნუშირვანი.— აღმოსავლეთი კავკასია.— ქასრეს განზრახვა კავკასიის დაპყრობის შესახებ.— სპარსეთის ფარი შემოდის საქართველოში.— ქეცრა ემორჩილება.— შავი ბურძნებთან.— გუბაქეს გაქცევა.— ომები სამეგრელოში, წებელდაში და იმერეთში.— გუბაქეს ჰკლავენ.— შერიგება იუსტინიანისა და ნუშირვანისა.

ქასრე იყო ეობადის შვილი. სპარსეთის ტახტზე ავიდა 331 წელში; ამან განსაკუთრებული უურაღება მიაქცია ალბანიას, დერბენდის სიმაგრეებს და დალისტანს. ერთი საუკუნე გავიდა მას შემდეგ, რაც დაიწყო ალბანიის სამეფო ღ სალსი ამ სამეფოისა განიბნა; ამ ქვეყანას სშირად შემოესეოდა სოლმე ჩრდილოეთის ველური სალსი: ქაზარკველნი, გუნსები ღ სსვ. იმ დროს, როდესაც ეობადი ომობდა საბურძნეთის იმპერიასთან, ნუშირვანი მოქმედებდა ამ მთებში. ნუშირვანმა დაიწყო მოჩილა თურქმენები, გაამაგრა დერბენდი ღ მამის თანსმობით დაწესა სამი საყაენო: თაბასარანისა, დერბენდისა ღ შირვანისა. შირვანის საყაენოს ნაწილს შეადგენდენ, ალბანიის გარდა, განჯის ღ ყარაბაღის მიწებიც ღ უწინდელი არანის

ნაწილებიც. ქასრემ გაამრავლა მცხოვრებნი დერბენდში და ააგო დიდი ციხე, რომელიც ერთის მხრით სწვდებოდა კასპიის ზღვას, მეორეს მხრით კავკასიის მთებს, და ამ ციხის სიგრძეზე დააყენა მცველები. შირვანის საყუარში აგრეთვე ააგო ციხე—შირვანი.

ქასრე საზოგადოდ დიდ მნიშვნელობას აძლევდა კავკასიის დაპყრობას. ეს იყო მიზეზი, რომ ქასრემ ასრე ადვილად დაუჭერა ლაზებს და მიიღო მათი თხოვნა. ქასრემ ითხოქრა, რომ ლაზების დამორჩილების შემდეგ, ადვილად დაეპყრობოთ. რომლის ხეობას და შავი ზღვის ნაპირებს, და ამის შემდეგ ძნელი არ იქნება თვით საბეჭძეთთან ომიც და გოსტანტანოპოლის აღებაც. ამის გამო ქასრემ დაარღვია შავი ბერძნებთან და 541 წელში გაემგზავრა ლაზების ქვეყანაში.

ლაზების დევნებები იუვენე გზის მახვილებელნი და ბელადნი სპარსელების ჯარისთვის. სპარსელები რომ შეკადნენ ლაზიკაში, წინ დასვლათ უტებსარი ტყეები: გზები თითქმის არსად იყო. ამიტომ სჩეხავდნენ ტყეებს და ისე მიდიოდნენ. სპარსელები მოვიდნენ თუ არა, გუბაძე მაჰიდა ნუშირვანთან და სრულიად დაემორჩილა მას. მაგრამ ქასრე არ გაჩერდა. გაგზავნა ჯარი ანიაბადის წინამძღოლობით ციხის. პეტრას ასაღებად. ამ ციხეში გამაგრებულ იყვნენ ბერძნები. ანიაბადი სრულიად დამარცხეს, მაგრამ მერე ნუშირვანმა მიუსია ბლამად ჯარი და უბრძანა, რომ ისრები ესროლათ ქალაქისათვის და კედლები დაეგრიათ. მართლაც მალე ისარი მოარტყეს თვით პეტრას გამგეს—იონნე ციბუსს და კედელი გატყეს. შეშინებული ბერძნის ჯარები დაემორჩილნენ სპარსელებს. ქასრემ იშოვა ციხეში დიდძალი განძეული. თავის ჯარები დააყენა პეტრასში და საჩქაროდ წავიდა სპარსეთში, რომ-

მელსაც დაეცნენ დასაკლეთას მსჯით ბერძნების ჯარება. ბერძნების აქ ბ სპარსელების ლაზიკაში გამარჯვებამ ჩამოაგდო მათ შუა ყავი 545 წელში, 4 წლის კადით.

ლაზიკაში ქასრეს ბრძანებით ბეჭითად ავრცელებდნენ მოგვები ცეცხლ-თაყვანის-მცემლობას. მაგრამ ხალხი ძალიან ცივად ეპურობოდა მოგვების სწავლას ბ ქრისტიანობას უფრო მოწაწებით ითვითებდა. არ მოეწონა ეს ქასრეს, რომელმაც გადასწყვიტა, რომ მოეკლა გუბადე ბ ხალხი გადაესახლებინა თავის ვრცელ სამეფოს სხვა-და-სხვა ადგილებში ბ შავი ზღვის პირებზე ახალშენების აშენება უნდოდა. გუბადემ ძალე გაუგო განზრახვა. სიანხულით შეესვეწა იუსტინიანეს, რომ ეპატრიბინა დანაშაულობანი ბ მოშველებოდა. იმპერატორმა გაუგზავნა მას ფულები, რომ დაეჭირებინა საომრად აღანები, ბ დაგისტესაუსის წინამძღოლობით გაუგზავნა 7,000 ბერძენი ბ 1,000 ზანგის ხალხი.

549 წ. ბერძნები შემოეჭრენ ციხე პეტრას, რომელიც ძალიან გაემარებინათ სპარსელებს. ორი წლის ბრძოლის შემდეგ პეტრა აღებულ იქმნა 551 წელში. სპარსელების ჯარები ორ რაზმად გაიყო. ერთმა ნებედას წინამძღოლობით დაიპყრო აფხაზეთი ბ წებელდა. მაგრამ ეს ჯარები ცოტ-ცოტათი სრულიად გაწყვიტა ხალხმა. მეორე რაზმი მერმერეის წინამძღოლობით რიონზე გადავიდა ბ არქეოპოლისკენ წავიდა. აქ ბერძნებსაც ჭეკანდათ დაყენებული თავისი ჯარები.

ლაზებმა დანგრეეს შორაპნის, ვარციხის ბ სკანდას სიმაგრეები, რომ სპარსელები კერ გამარჯვებულიყვნენ მათში. მერმერემ სკანდა მამინეუ აიღო, გაამარჯ კიდევ ბ შიგ ჯარები ჩაყენა.

მერე დაუბირა დაცემა ბერძნების ხანაკს, მაგრამ ის სრულიად დატოვებული დასკდა, აქედან დაბრუნდა არქეოზოლისში და მერე მოვიდა ქუთაისში სამთრის გასატარებლად. ამან ხელ-ასლად გაამაგრა ქუთაისი და შორაპანი, და 554 წლამდე თითქმის მთელი იმერეთი დაიპყრო. გუბაქე იმალებოდა მთებში და არ ეკარებოდა სპარსელებს; 554 წ. ავად-მყოფი მერმერეი მოიყვანეს მცხეთაში, სადაც ის მოკვდა. ქასრემ ამის მოადგილედ დანიშნა ნაკორაგანი. ამის წინამძღოლობის დროს ყოველთვის მარცხდებოდნენ სპარსელები, ბოლოს ბერძნებმა ერთ შეტაკებაში წაართვეს ნაკორაგანს 10,000 კაცი და თითონაც ძლივ-ძლივობით გაიქცა.

ამდენმა უბედურებამ, ყარების უნაყოფო შრომამ და სისხლის ღვრამ ქასრე დააწმუნა, რომ ეერას გააჩივებს, მით უმეტეს, რომ ადგილობრივი ხალხი საშინლად ეწინააღმდეგებოდა სპარსელებს. ამის გამო თავის მოქმედებას ამ ქვეუბნებში მოუკლო წამალი; ამით ისარგებლეს ბერძნებმა, რომელთაც მოინდომეს სრულიად დაეპყრათ ლაზიკა. აღსასრულეზლად თავის განზრახვისა ბერძნებმა მოჭკლეს გუბაქე, რომ სპარსელებთან შერიგების შემდეგ შემცირებული არა ჰყოლოდათ. მართლაც 561 წელს იუსტინიანე და ქასრე შერიგდნენ. ამ შერიგების ძალით საქართველოს მიენიჭა თავისუფლება როგორც კავკასიის მხრით, ისე სჯულისა; გარდა ამისა ლაზიკა სრულიად განთავისუფლდა სპარსელების გაკლენისაგან და გადავიდა ბერძნების ხელში; სპარსეთის მეფეს დარჩა მხოლოდ დარიალის დარაჯობა და ყველა ამ ადგილების დათმობისათვის იუსტინიანესაგან მიიღო წლიური შემოსავალი მთელის იმპერიისა, ესე იგი ოც-და-ათი-ათასი ოქროს ზოდი (გუნდა, ნაჭერი).

იუსტინიანეს გავლენა საქართველოზე.—მისი პოლიტიკა.—ინი-
შნება საქართველოს ქათალიკოზი.—ბიჭვინტის ტაძარი.—577
წელი.—იუსტინე II.—583 წელში ბაგური მოკვდა.—ორმუზდი,
ქასრეს მოადგილე.—ორმუზდის პოლიტიკა საქართველოსადმი.—
უმეფობა.—იმპერატორს მავრიკეს ქართველები სთხოვენ მეფედ
დაუნიშნოს ერთი ვინმე ვანტანგ-გორგასლანის ჩამომავალ-
თაგანი.

საქართველოს დიდი ხანი იყო სწეულდა სჯულის ღკ-
ჭრობის თავისუფლება. ეს თავისუფლება მიენიჭა იუსტინია-
ნეს ღ ქასრეს ზავის ძალით. იუსტინიანეს ამ წყალობისათვის
დიდ პატივსა სცემდნენ ქართველები. მაგრამ ამით არ გათავ-
და მისი ქართველთადმი მოღვაწეობა: მან მისცა ნება ქართვე-
ლებს, რომ ქათალიკოზი ამის შემდეგ ამოეჩნიათ ქართველ-
თაგან ღ აწა ბერძენთაგან, რომელც აქამდე იყო. თავის
გავლენის დასამტკიცებლად იუსტინიანე უგვაკებდა გავლენიან
პირებს: ქსნის ღ არაგვის ერისთავებმა მიიღეს საშატიო ტა-
ნისამოსი ღ ლერბები. სხვათა-შორის მან დაიპყრო აფხაზეთი
ღ აგო ბიჭვინტის დიდი ტაძარი, რომელიც აქნამდე არსე-
ბობს, აგრეთვე ჩერქეზეთში ქრისტიანობა გაავრცელა.

577 წელში საქართველო კიდევ ვარდება სპარსეთის
ხელში. იუსტინიანეს სიგვიდილის შემდეგ გამეფდა უნიჭო
იუსტინე II, რომელმაც ჩვენი ქვეყანა დაუთმო ქასრეს. 583
წელში მოკვდა ბაგური ღ დასტავა ორი მცირე წლოვანი
შვილები. ბურთი ღ მოედანი დარწა ქასრეს მოადგილეს, ორ-
მუზდის, რომელმაც საქართველოში გამოგზავნა შვილი თვისი
ამბარვეზი; ამას მამის ბრძანების ძალით უნდა დაეცვა უმე-
ფობა საქართველოში ღ ცდილიყო უთანხმოება ჩამოეგდო
საქართველოს სხვა-და-სხვა ნაწილებ შუა. ამის გულისათვის

ამბარვეზმა დამტკიცა ერისთავების უფლებანი და უბრძანა, რომ აჩაკის დამორჩილებოდნენ, გარდა სპარსეთის მეფისა, რომლისთვის უნდა ეძლიათ ხაჩკი.

უმეფობა საქართველოში გაგრძელდა იმ დრომდე, მინამ სპარსეთს არ შეესივნენ თურქმენების ხალხები და ბერძნები. მუშინ ამბარვეზმა დასტოვა საქართველო და წავიდა მამის სა-შეკლად. ამით ისარგებლეს ქართველებმა და 586 წელს სთხოვეს იმპერატორს მარკიუსს, რომ დაენიშნა მათთვის მეფედ ერთი კინძე ჩამომავალთაგანი კახტანგ-მეფისა. იმპერატორმა აღუსრულა მათ სურვილი: საქართველოს მეფედ დასვა თავისი კლარჯეთის და ჯავახეთის მმართველი (კუროპალატი) გურამი, შვილის-შვილი კახტანგისა.

XIV.

ბაგრატიონთა შთამომავლობის მეფობა.

მეფობა გურამისა. *

ჩამომავლობა ბაგრატიონთა. — ახალი ერისთავების დანიშნვა. — სპარსეთში შესვლა. — მოლაპარაკება მარკიუსის ამბარვეზთან საქართველოს დამოკიდებულობაზე. — სიონის და წმ. ჯვრის ტაძრების აშენება. — სიკვდილი გურამისა.

ბაგრატიონები ანუ ბაგრატიდები ჩამომავლობენ ურბი-
ბის მეფეებისგან. ზოგიერთნი დავითის და სოლომონის ჩა-
მომავალნი, ურიათა გადასახლების დროს, შემოვიდნენ სომ-
ხეთში და აქ ხელახლად გამოჩნდნენ და გამძლავრდნენ. ბო-
ლოს მიიღეს ქრისტიანობა. მეექვსე საუგუნეში ერთმა მათ-

განმა შეიერთო ვახტანგ-გორგასლანის ქალი. ამ ნათესაობის წყალობით იგი გახდა კლარჯეთის და ჭავჭავაძეთის მმართველად-მისა შეიღო გურამი, რომელიც დანიშნა საქართველოს მეფედ, გახდა მოთავედ ბატონთა ვანთ გვარისა. *)

გურამის მეუობის (გამეფდა 586 წ.) პირველ დროში ვახეთი ორად გაიყო: მარცხენა მხარე ალაზნისა, ვიდრე კავკასიონის მთებამდე, მიეცა ბაკურ მესამის შვილებს, მარჯვენა კი (ჭიზიყი ანუ კამბეჩოვანი) წაერთვა სპარსეთის მმართველს ვახტანგს და მიეცა გურამის ძმებს.

გურამმა რომ საქმეები მოაწიგა ვახეთში, იმპერატორმა გამოუგზავნა მას დიდ-ძალი ფული და სთხოვა დაქვინა კვების მთიული ხალხი, ამასთან შეეერთებინა ქართველთა ჯარები და შექსეოდა სპარსეთს. გურამმა მოიწვია ოსები, ძურძუკები, დიდოელები და წავიდა აღირ-ბეჟანის მხარეს. გააოხრეს ეს ქვეყანა და სპარსეთს თავს ზარი დასცეს. მაგრამ მალე ბაჩაყ-ჩუბინმა სრულიად დაამარცხა ოსმალოს ჯარები, მერე მოვიდა და შეება ქართველების ჯარებს, რომელნიც ატრეტვე დაამარცხა. ქართველები უკან მოაქცნენ. სპარსეთში ჩამოვარდა უთანხმოება და შინაური შფოთი, რომელიც დაბოლოვდა მით, რომ იმპერატორმა მავრიკემ მიიღო მონაწილეობა მის დამშვიდებაში, რის გამოც საქართველო ხელ-ახლა გადავიდა იმპერატორის მთავრელობის ქვეშ..

*) ეს არის მიზეზი, რომ ბაგრატიონთ საგვარეულო ღერბზე გამოსატყულია შერდული, რომლითაც მეფე დავიძმა მოქალაქე გოლითი, დავითის ფანდური, სასწორი და კვართი უფლისა, რომელიც მოტანილ იქნა საქართველოში. ღერბის გარეშე მოწარწერა დავითის ფსალმუნისა. (131. 11).

გურამის მეფობაში აშენდნენ ტაძრები: ობილისში სიონი და წმ. ჯვრისა არაგვის მტკვართან შესართავის მარცხენით მუოფ გორაზე, — იქ, საცა ჰირეკლად მირიან მეფის დროს დასდგეს ჯვარი. გურამისვე მეფობაში აღუკვდა თბილისი. გურამი მოკვდა 600 წელში და გამეფდა უფროსი შვილი მისი — სტეფანოზი I.

სტეფანოზის მეფობა.

საქართველო სპარსელების დამოკიდებულებაში ვარდება. — იმპერატორის ირაკლის მოქმედებანი. — ქაზარეველნი საქართველოში. — თბილისის აღება ადარნასესაგან. — საეკლესიო საქმენი.

მაკრიკეს უნდადა ახალი განწყობილება და წესიერება შემოეღო თავის ჯარში. ეს არ მოეწონა მის ჯარს და კილაც ფოკის წინამძღოლობით დაეცნენ კოსტანტინოპოლს, აიღეს ქალაქი და გაამეფეს ფოკი. ამან მოკლა მაკრიკე. ფარკიზმა, სპარსეთის შაჰმა, გადასწყვიტა მაგიერის გარდახდა იმათეთის, კინც სელი შეახო მის ნათესავ სახლობას. სპარსელები დაეცნენ მცირე აზიას, გაახრეს ეს მხარე, მერე სირია, ანტიოქია, იერუსალიმი აიღეს, • შევიდნენ არაბისტანში და ეგვიპტეში. ამ გამარჯვებებმა თავს ზარი დასცა იმპერიას და არავინ იცოდა, რით გათავდებოდა ეს ომები. მხოლოდ ირაკლი, ფოკის შემდეგ გამეფებული, იმედს არ ჰკარგავდა და გულდად იყო.

საქართველოს მეფე სტეფანოზი კი ძალიან შეაშინა ფარკაზის განძლიერებამ, რის გამო მან თავის ნებით გადასცა საქართველო სპარსელებს. სპარსელები შემოვიდნენ ამ ქვეყანა-

ნაშთად. ქრისტიან ხალხებს გაუძნელდათ ცხოვრება ამის მეფობის დროს.

ამასობაში თარგაზი მიადგა კოსტანტინეპოლსაც. ირაკლი, რომ მისთვის თვალები აება, ჯერ შეურიგდა. მერე ორი წლის განმავლობის შემდეგ მოიწვია. კავკასიის ხალხები და თითონ დაეცა მას.

ქართველების გულის მოსაგებლად ირაკლიმ წინათვე სტეფანოზის მაგიერ დანიშნა საქართველოში მეფედ ბაკურ III-ს შვილი ადარნასე (სასანიდის გეორგიან), აფხაზეთის მმართველს ლეონს აჩუქა ქალაქი ნიკოპსია. 622-ს და 623 წლების განმავლობაში ირაკლიმ აიღო სომხეთი, აღიბუყანო და შირკანი. 624 წ. შიგ შუა სპარსეთში უნდოდა წასვლა, მაგრამ დაღალული ქართველები არ გაჰყვნენ.

იმავე დროს სპარსელებს დერბენდიდგან შემოესივნენ ჭარბეულნი და გაუოხრეს ქვეყანა. ირაკლიმ შემოიერთა ესენი და დაეცა თბილისს, რომელშიც სპარსელების ჯარით გამაგრებულიყო სტეფანოზი, აიღო ქალაქი *) უალის გარდა, უალს შემოარტყა ჭარბები ადარნასეს წინამძღოლობით და თითონ შეესია სპარსეთს. გაიარა საქართველოს მიწებო: გარდაბანი, ბერდუჯი და ღალი. აშენა აქ მრავალი ეკლესიები. ხალხი და მმართველი ბერდუჯისა ვარაზგაგელი სომხის გრიგორიანის სჯულიდგან მართლ-მადიდებელ ქრისტიანობაზე მოაქცია.

ადარნასემ აიღო უალა და დაატყვევა ჭარბის უფროსი, გაატყავა იგი და გაუგზავნა ირაკლის; რომელიც მაშინ იყო

*) ირაკლის რომ გაუძნელდა ქალაქის აღება, მაშინ ქალაქის მოურავმა დასცინა მას: წვერი თხისა გაქვსო და კისერი თიკანისა. ირაკლიმ მიუგო: „თხა დასავლეთისა დაამარცხებს ყოჩს აღმოსავლეთისას.“

კარაზ გატელისას. ამ ნაირადკე დასაჯეს სტეფანოზი და მისი მომხრენი. სტეფანოზის შვილები გაიქცნენ და დაიძალნენ კლარჯეთის მთებში, აღარნასე კი დაუბრკოლებლად ავიდა თავის მამა-პაპეულს ტახტზე. ბერძნებს დაჩხათ შავი ზღვის ნაპირები და კლარჯეთის ერთი წელი.

629 წელში ირაკლამ გაათავა ომები სპარსეთთან; დაბრუნდა საქართველოში და აქედგან გაარკეინა ეკელა ცეცხლთაუკანის მცემლები. მეკე ირაკლი წაჰვიდა საბერძნეთში.

აღარნასეს მეცადინეობით ქართველთ ქათალიკოზის გუკთხეკა ამის შემდეგ უნდა მომხდარიყო საქართველოში და არა ანტიოქიაში, როგორც აქამდე. აღარნასე მოკკდა 639 წელში. გამეფდა შვილი ამისი სტეფანოზი II.

არაბები.—დაპერობა სპარსეთისა, შირვანისა და სომხეთისა.—სტეფანოზ მეორეს მეფობა.—არაბების საქართველოში შემოსევა.—საქართველო ბერძნებ და არაბებ შუა იყოფება.—მეფობა მირისა და არჩილისა.—მერვანის (მურვანის) შემოსევა.

აღლახის მოციქული—მაჰმადი, უდიდესი (თათრების ისტორიის მოწმობით) ეკელა მოციქულებზე, გახდა მეშვიდე საუკუნის დასაწყისში მეფობებლად მთელის არაბისტანისა, რომლის გათვართობა და გადიდება მოინდომა, მაგრამ სიკვდილმა (632 წელში) აღარ დააცალა. მის მაგიერ მისმა ქალიფებმა (ახუბეკრ და ომარ) თორმეტის წლის განმავლობაში მაჰმადის სიკვდილის შემდეგ აღასრულეს წინასწარმეტყველის სურვილი.

არაბების გამდგომების მიზეზნი იუენენ სპარსეთის დასუსტება და იმპერატორის ირაკლის ომები. სპარსეთში დიდხანს ჰსუფევდა შოთათი და უთანხმოება. ჰსოცავდნენ ზედიზედ მეფეებს და ასალ პირებს ამეფებდნენ. გარდა ამისა ირაკლისგან ძალიან დასუსტებული იყო ეს ქვეყანა, და თვით ირაკლიც, მრავალი ომებისაგან დამაშვრალი, ყუქს არ უგდებდა არაბისტანის საქმეებს. ამით ისარგებლეს არაბებმა. აბუბეკრის ბრძანებით არაბების ჯარების უფროსი ქალღი შევიდა სპარსეთში, დაიპყრო ირანი და ეფრატის ხეობა. ჯარების მეორე ნახევარი შევიდა სირიაში და დაიჭირა მრავალი ურიასტანის ქალაქები, სხვათა შორის იერუსალიმიც. მერე სპარსელები შემოვიდნენ ტიგრის ხეობაში და აქედან სომხეთში. მოხდა საშინელი ბრძოლა; სომხები დამარცხდნენ და ხალხს შიშის ზარი დაეცა. სპარსელებმა დაიპყრეს სომხეთი და არეზის ხეობა (ჩვიდ წელში). 642 წელში დაიპყრეს აგრეთვე შირვანი. ჯერი მოადგა საქართველოსაც.

არაბების გამარჯვებამ შეაშინა ქართველი ხალხიც. ვეკლანი მოკლოდნენ საშინელ აკლებას, აწიოკებას, ამისთვის უოკელი კაცი მიეშურებოდა მთებისკენ და ვერ მისაგნებულადგილებში ძალავდა თავის ქონებას, ავეჯულებას.

ნ⁶³ წლიდგან მოვიდებული საქართველოში მეფობდნენ მირი და არჩილი, შვილები სტეფანოზისა—პირველი დასავლეთ საქართველოში, მეორე აღმოსავლეთში. ძალე არჩილიც გაიქცა დასავლეთ საქართველოში—სამეგრელოში თავის ძმასთან, რადგან ეშინოდა განძენებულ არაბებისა. მართლაც არაბებმა დიდხანს არ უცადეს: მირჯანის (ესევე ცნობილია ჩვენს ისტორიაში მურგან ყრუდ) წინამძღობლობით შემოესივნენ საქართველოს, განკლეს დაჩიელის ელამდი. დაიპყრეს ეს სი-

მაგრე და მერე განვლეს ქართლი, სამცხე და მიაღწენ არგვეთს, სადაც დახვდა მათ ქართველთ მოწინავე ჯარი ორი ძმის, დავით და გოსტანტინეს (ერისთავები) წინამძღომლობით. თუმცა მოწინავე ჯარი სპარსელებისა დამარცხდა, მაგრამ ამან უფრო გააჯაჟრა მურვან, რომელიც ყოვლის თავის ძალით იერიშით მივიდა არგვეთზე. ქართველები მამაცურად ჰბრძოდნენ, მაგრამ რას გაიტანდნენ ურიცხვ მტრის რაზმებთან! არაბებმა გაიმარჯვეს, დატყვევეს თვით ქართველთ ჯარების წინამძღომლები. სელ-შეკრულები დავით და გოსტანტინე წარუდგინეს მურვანს, რომელმაც ჯერ აწვალა ისინი და მერე ჩაჭყარა ტბაში (ზოგიერთნი ამბობენ მდინარეშია—რინში *).

მირვანს უნდოდა დაეტყველებინა თვით მეფენი. ამისთვის იმან გაიარა მთელი იმერეთი და გადავიდა აფხაზეთში. გაიგოთუ არა, რომ მიწი და არჩილი იმალებოდნენ ანაკოპიაში, იმან შემოარტყა ჯარები ამ ქალაქს. მეფეებს ჰქუანდათ ქალაქში 2000 აფხაზი და 1,000 ქართველი; გამაგრებული ქალაქი წვიმებისა და ნიაღვრებისა გამო ვერ აიღო მურვანმა და წავიდა ზღვის პირად, სამხრეთისკენ. ბევრის წვლების და ვაი-ვაგლახის შემდეგ მურვანი გავიდა საქართველოდგან, მაგრამ ვაი ამისთანა გასვლას: არც ერთი შენობა დაუზიანებელი და დაუმსობელი არ დაანარჩუნა საქართველოში; მთელი ჩვენი ქვეყანა არაბების მოხარკედ გახდა.

არაბების შემოსევამ სრულიად დაამხო საქართველოში

*) მათა დავით და გოსტანტინეს საქართველოს ეკლესია იცნობს: წმიდანებად და ამ წმიდანების სახელობაზე აშენებულია მოწამეთის ეკლესია (ექვსი გერსის სიშორეზედ ქუთაისიდგან.)

კერძოთ თაყვანის მცემლობა. მათ დანაგრევეს ჩვენი კერპები, დევნა დაუწყეს მოგებას და ცეცხლთ თაყვანის მცემლებს. ამისთანავე დღე დაუდგათ აგრეთვე სპარსელების მკადაგთა. საშინელ დევნის გამო ცეცხლთ თაყვანის მცემლობის სე;ულის მტკიცედ მოწმუნსენი მიიღტოდნენ ინდოეთში თავის საშუელად. ამ ნაირად მთელ სპარსელს მიღლებინეს მკამადის სე;ულად და სამუდამოდ დათრგუნეს ზოროასტრის სწავლის დელ ბოძი.

ამ დროინდელი შინაური მდგომარეობა ქართველი ხალხისა მოკლედ არის გადმოცემული. მშინ ქართველებს ჭკონდათ საკუთარი ფული, საკრაკი და საომრო იარაღები: ბუკი, დაფდაფი, შურდული, ლასკარი, ხმალი და ფარსმალი. ქართველებს მაშინ სცემეკათ: ახალუსი, გრძელი სახლებიანი ჩოხა, წალები მაღალ ქუსლებიანი და გრძელ ცხვირებიანი, აგრეთვე ქალამანი.

სხვათა ჩვეულებათა შორის აკამდე დარჩომილა ჩვენ ხალხში იმ დროინდელი “ჭა-კოკონა”-ს საღამო, რომელიც ყოველ წელიწადს იდღესასწაულების ხოლმე დიდი მარხვის უკანასკნელს კვირის ოთხშაბათ საღამოს. ამით ქრისტიანი ხალხი ჭსატაკდა თავის დაციხვას ცეცხლ-თაყვანის მცემლობისადმი.

საქართველო არაბების მცლათბელობის დროს.

მეფობა არჩილისა.—მისი მოკვლა.—უბედური მდგომარეობა ჩვენი ქვეყნისა.—საქართველო ჯუანშერს და იოანეს შუა იყოფება.—ქაზარების შემოსევა.—თბილისის არაბებისაგან აღება.—აფხაზეთი.

მირი მოკვდა მაშინ, როდესაც ანაკოპიას მურვანი შე-
მოკრტყა; მეფედ გახდა არჩილი. მირის ანდერძის მიხედვით
არჩილმა გაათხოვა თვისი ძმისწულები; სხვათა შორის ერთი
მისცა აფხაზეთის მთავარს, რომლის შემწეობითაც დაიპყრო
და დაამშვიდა შავი ზღვის ნაპირა ხალხები; ამის შემდეგ ად-
ვილად დაიმორჩილა და დაამშვიდა: სამცხე, ქართლი და კახე-
თიც, აგრეთვე ღუშეთი და ხუნძასი (დაღისტანი). უკვლევან
აშენებდა ეკლესიებს და ავრცელებდა ქრისტიანობას ქართველ
ხალხებში, რომელნიც არაბების შიშით გათათრებულნიყვნენ-
ამ ხაირი იყო მეფობა არჩილისა 50 წლის განმავლობაში
მურვანის შემოსევის შემდეგ, მინამ არ შემოესეოდა საქართვე-
ლოს მეორეთ არაბის ხალხი ჯუმჯუმ-აზიმის წინამძღომ-
ლობით. ჩვენი ხალხი კადეკ შეირყა. სად შეკმლო წინ და-
ხვედროდა მტერს! პირველ აოხრებისგანაც ჯერ სული კერ
მოკბრუნებინა. მეფე, ერისთავები და მთელი ხალხი შეშინდა.
არჩილს უნდოდა თავის-თავი მიეტანა მსხვერპლად ხალხის მა-
გიერ. ამის გულისათვის ის თვით წავიდა ჯუმანჯუმის ბანაკში
ერთგულების გამოსაცხადებლად. აზიმი დაჰპირდა მხოლოდ იმ
პირობით, რომ ხალხს მიეღო მჰმადის სჯული. მაგრამ არ-
ჩილმა ეს არა ჰქმნა. მაშინ აზიმმა სთხოვა, რომ თითონ გა-
მჰმადინებულყო. არც ეს მოინდომა არჩილმა. აზიმმა ჩა-

აგლო არჩილა სპურობილეში და ძალად უნდოდა შიელების მკვამდის სუული. მაგრამ შეფე რომ მაგრა იდგა თავის საწ-
წმუნოებაზე, მოაკლევინა იგი და საშინლად ააოხრა საქართვე-
ლო. შეფის გეში იპოვნეს ქართველებმა. შეუღლემან მისმან
დაასაფლავა იგი სოფ. ნოტეორის ეკლესიაში (კასეთში). სა-
ქართველოს ეკლესიამ ეს შეფე წმადანად შერაცხა.

ამ ნაირად ისეც დასუსტებული და ძალა-გამოლეული ქვე-
ყანა უარეს მდგომარეობაში ჩავარდა. საქართველოს დასუს-
ტების ერთი მიზეზთაგანი იყო აგრეთვე საქართველოს ორად
გაყოფვა არჩილის შვილებ (იოანეს და ჯუანშერს) შუა. მაგ-
რამ ამისთანა უბედურ დროს საქართველოს ზედ მოჰყვა კი-
დეკ ერთი უბედურებაც—მე ვამბობ ხაზარების შემოსევაზე.
ამის მიზეზი იყო ის, რომ შეფებმა თავისი და შუშანი არ
შიათსოკეს ხაზარების მმართველს ხაკანს, რომელმაც მოინდო-
მა მის შერთვა; ხაკანმა გამოგზავნა თავის ვარი, რომელმაც
ძალად უნდოდა წაეყვანა შეფთა და. ქაზარება დაღასტნადგან
შემოვიდნენ კასეთში, დაარბიეს ხელეთი, წუგეთი, კელის ცა-
ხე, თაანეთი, ერწო, აგრეთვე იბილისი და სსვა ადგილები;
ჯუანშერი და შუშანი ტყვეთ წაიყვანეს დარიალის ელაადგან,
მაგრამ შუშანმა ვერ გაუძლო უბედურებას და შსამი მიაღო.

ამ გვარი შავი დღეების მგლოვი თბილისი არაბებმა აი-
ღეს და დადგინეს აქ თავისი სამმართველო და დადგეს აღმო-
საკლეთ საქართველოს ხაკი.

ჯუანშერი ტყვედ დარჩა შვიდ წელიწადს და მერე დიდის
სასუჭრებით ხაკანისაგან განთავისუფლებული დაბრუნდა საქარ-
თველოში. ამის შემდეგ ჯუანშერს დიდი გავლენა აღარ ჰქონ-
და თავის სამეფოს ბედ-იღბალზე.

დასავლეთის საქართველო სრულიად დაემორჩილა აფსა-
რეთის მეფეს ლეონ II-ს.

ამ დრომდის აფსაზეთი იყო ბერძნების იმპერატორების დამოკიდებულების ქვეშ, თუმცა იგი ძველადგანვე შეადგენდა საქართველოს სამეფოს ნაწილს. ლეონ II-მ ცოლად შეირთო საკანის ქალი ჭ სიმამრის შემწეობით განდევნა ბერძნები ჭ კამეფდა. მერე დაიმორჩილა სამეგრელო, იმერეთი, რაჭა, სვანეთი, გურია ჭ ყველა ეს ადგილები რვა საერისთაოდ გაჭყო: 1 საერისთაო იყო აფსაზეთი; 2, ცხომისა ენგურნიდგან მოკიდებული აღანამდე; 3, ბედიისა—ენგურნიდგან ცხენისწყლამდე; 4—გურია; 5—6—რაჭა—ლეჩხუმი; 7 სვანეთი; 8 ცხენისწყლიდგან სურამის მთებამდე რიონის ხეობის გაყოლება. თავის ტახტი გადმოიტანა ქუთაისში. ყველა ამ რვა საერისთაოს დაერქვა „სამეფო აფსაზეთისა.“

იოანნე მალე მოკვდა, მოკვდა აგრეთვე ამის ძმაც—ჯუან-შერიც. მეფობა ჯუანშერის ცოლის ძმას—აშოტ ბაგრატიონს დარჩა. ამ გვარად გათავდა სსსსანიდების გვარის მეფობა საქართველოში.

აშოტის მეუღლა.—თვით მმართველები ეახეთისა.—აშოტის ქართლში შემოსვლა. დამარცხება თბილისის ემირისა (მთაგარისა). —აშოტის განდევნა ქართლიდგან.—აშოტის დაბრუნება და სიკვდილი.—არაბები ქართლში.—ხალილა ეახეთში.—ხალილას შვილი მაჰმადი ბაგრატს ჰშველის ქართლის აღებაში.—ბერძნები აფხაზეთის შესახებ.

აშოტი იყო შვილის-შვილი გურამისა ბაგრატოვანისა; 626 წელს იგი გაიქცა კლარჯეთის მთებში და დაიძალა იმპერატორის არაკლის დევნიდან. სამცხე-საათაბეგოზე დიდი გავლენა ჰქონდა აშოტს და ითვლებოდა მის მმართველად. ჯუჯანშერი, რადგან იყო სიძე აშოტისა (ცოლად ჰქვანდა მისი და), ამიტომ ამის სიკვდილის შემდეგ მეფის ცოლის წყალობით აშოტი გახდა მეფედ (787 წელს). 23 წლის განმავლობაში აშოტმა იბრძოლა შინაურ და გარეშე მტრების წინააღმდეგ და საქართველოს შესაერთებლად. მაგრამ მინამ აშოტი აღასრულებდა თავის წადილს 790 წელს ერთმა თავადმა გამოაცხადა თავის-თავი დამოუკიდებელ მმართველად ეახეთისა და გახდა მთავრად ამ ქვეყნისა. საქართველოს სამეფო შეიქნა მხოლოდ ქართლი.

შინაურ შფოთისა და არეულობის გამო არაბების ჯარების უმეტესი ნაწილი იქმნენ გაწვეულნი არაბეთში. ამ დროს აშოტმა მიათხოვა თავისი ქალი აფხაზეთის მეფეს თადეოზ I-ს, შვილს ლეონ II-სას, და მერე საძის შემწეობით შეესია ქართლს. გრიგორიმ—ეახეთის მმართველმა, თავის შიშით მოიწვია ლეკებიც და შეურთდა თბილისის ემირს ალიას; ესენი ქსანზე დაუსვდნენ აშოტს, რომლისაგანაც დამარცხდნენ და ქართლიდგან განიძევნენ. მაგრამ მალე, რადგან შეულა არაგვისგან

იყო, ალიას ღ სომხეთის ეპირის ხალილას ჯარებმა დამარცხეს აშოტი ღ განაძევეს ქართლიდან.

ამის შემდეგ კაი ხანს დარჩა აშოტი სამცხე-კლარჯეთში. აქ ის აშენებდა ეკლესიებს ღ დანგრეულ ქალაქებს. ბოლოს ბედმაც გაულიმა ღ დაიპრო მთელი ქართლი, მაგრამ არაბები მოსვენებას მაინც არ ამღუენენ ღ 826 წელში უნებ დაეცნენ მას ნიგალის სეობაში ღ შიგ ეკლესიაში მოჭკლეს. ამ მეფის გეპმი დამარსულია არდანუვის ეკლესიაში. ალია გახდა ეპირად ქართლისა ღ სამცხე-კლარჯეთისა, აშოტის შვილებს ხარკი უნდა ეკლიათ მისთვის.

872 წელში მოკვდა კასეთის მმართველი (ქორ-ეპისკოპოსი) გრიგორი, რომელსაც აწერენ აშენებას ქალაქის თელავისას ციო-გომბორის მთის კალთასუ. გრიგორის შემდეგ ხალსმა მმართველად დასვა დანი, იოანე ქობულაძის შვილი. დანი ქმართავდა კასეთს 12 წელიწადს, 839 წელს მოკვდა იგი და კასეთში მმართველად გახდა სამუელ დონაური. ამასობაში კასეთს დაეცა ხალილა, სომხეთის ეპირი, მაგრამ სოფ. გავაზთან დამარცხებული ღ უკუ-ქცეული იქმნა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ესვე ხალილა შემოესია ქართლს, მაგრამ ჯავასეთში მოკლულ იქმნა. ამის შვილმა, მაქმადმა განიზრახა ჯავრის ამოურა ღ გაემგზავრა ქართლისკენ. მას მიეშველა აშოტის მეორე შვილი—ბაგრტი, რის გამო მაქმადმა მისცა მას ქართლი.

ამავე დროს აფხაზეთი მოსვენებაში არ იყო. ბერძნები ხშირად ეტემოდნენ მას. 831 წელს ბერძნები შეესივნენ აფხაზებს, მაგრამ ვერა გააწეეს რა. მაშინ აფხაზთა მეფედ იყო თადეოსი, რომელსაც ძალიან უყვარდა ქრისტიანობა. ამ მეფის ეკუთვნის დაბა სონის ღ იჭაური სობოროს აშენება.

მაჭმადი.—სომხეთის ემირი ჰუგელის ბაგრატს.—ემირი თბილისისა სააკი ეწინააღმდეგებათ.—ბრძოლა რუხის ციხესთან.—ბოგის შემოსევა.—აფხაზეთის მეფენი: გიორგი და იოანე.—ლიპარიც ორბელიანი.

მაჭმადს ბაგრატის გამეფება უნდოდა, ამიტომ დიდძალის ჯარით შევიდა ქართლში, იერიშით აიღო უფლის-ციხე და მერე სოფ. რუხთან მოუხდა შეტაკება თბილისის ემირის სააკის ჯარებთან. ფიცხელი ბრძოლის შემდეგ მაჭმადი იძულებული იქმნა დაეტოვებინა ქართლი და არანს შექსეოდა.

• რამდენიმე წლის შემდეგ თბილისის შემოერთება ბოგა, ოსმალს ჯარის უფროსი, კაცი უდიერი და სისხლის მსმელი, რომელმაც სომხეთში და აღირ-ბეჟანში გაუღიტა 80,000 კაცი. ბაგრატი მიემხრო ამას. ბოგამ აიღო ქალაქი, სააკი მანათიე ჩამოახრჩო, გადასწვა ქალაქი და გააოსრა გარეშემომდებარე ადგილები. საქართველოს ქაზარების შემოსევის შემდეგ იმისთანა აოსრება და განადგურება არა სწევოდა, როგორც ესლა.

აფხაზეთის მეფემ თადეოზმა თავის შიშის გამო განიჭრასა ბოგას წინააღმდეგობა. ამისთვის ის შეუერთდა ქართლებს და კვერცხობის ახლოს დაებანკა. ბოგამ გაგზავნა მის წინააღმდეგ თავისი ჯარები ზაქარის და ბაგრატის წინამძღოლობით. თადეოზი დამარცხდა და დვალეთიდან გადავიდა რაჭაში და იქადგან შინ დაბრუნდა.

ბოგამ ქართლის აოსრების შემდეგ მოინდომა ოსეთის დაპყრობა, რის გამო ის კიდევ წავიდა ჩარტალეთამდე და ცხოვრებამდე და ოსებს გამოართვა 300 ამათი, მაგრამ ამ დროს ბაგრატის ძმამ—გურამმა და სომხეთის მმართველმა

ახულაბასმა სთხოვეს ოსებს, რომ დაბრუნების ნება არ მიეცათ მტრისთვის, თვითონაც თავის მხრით მის წინააღმდეგ ბრძოლა დაჰპირდნენ. ოსები გაგულისდნენ, შეეკრდნენ ჭ ერთ ვიწრო ლელეში. შეეტანენ მტერს. ბოლოს დიდად დაზარალებული ბოგა უკან მოიქცა, აზანში შევიდა ჭ იჭიდგან კაკეთს შეესია. აქ ამ დროს მმართველად იყო გაბრო დონაური.

ზაფხულში ხელმოკრედ უნდოდა ბოგას ოსეთზე წასვლა, მაგრამ აზანისტანიდგან ბრძანება მოუვიდა, რომ თბილისის ეპირობა მიეცა მაჰმადისათვის ჭ თვითონ დაბრუნებულიყო. უკელ ეს ამბები მოხდა 854—861 წლამდე. საქართველოში ამის წასვლის შემდეგ დროებით ჩამოვარდა მშვიდობიანობა.

876 წელში მოკვდა ბაგრატ I, რომელსაც მხოლოდ სახელი ჰქონდა მეფისა. გიორგი I, მეფე აფსაზეთისა შემოვიდა ქართლში, დანიურთ ეს ჭკეყანა ჭ ერისთავობა მისცა დიმიტრის შვილს—ტინენს. მაგრამ გიორგი რომ მოკვდა ჭ გამეფდა შვილი ამისი იოხნე, დედა მისმა მოაკვლევინა ტინენი ჭ ტინენის მმა—ბაგრატი ზღვაში ჩაგდებინა, რადგან არ უნდოდა რომ კისმე სხვას ჰქონდა წილი აფსაზეთის სამეფოს მმართველობაში. ბაგრატი ვილაც მეტივეებმა იპოვნეს ჭ კოსტანტინოპოლში წაიყვანეს.

მეფეების დასუსტებამ ჭ მათ მცირე გავლენამ ქართლში გაძლიერა ზოგიერთი გვარება, სხვათა შორის ორბელიანები; შესანიშნავი ამათგან იმ დროს იყო ლიპარიტ ორბელიანი, მმართველი თრიალეთისა ჭ ამშენებელი ცისის კლდე-კარასა მდ. ალგეთის სათავეზე. ამ გვარს დიდი გავლენა ჰქონდა ქართველების ბედ-იღბალზე. ამას დავინახავთ შემდეგ ისტორიიდან.

დავით I და ადარნასე II.—ნასირის დამარცხება.—აფხაზეთის მეფის შვილის ბაგრატის და ნასირის ერთად მოქმედება.—ბაგრატის გამარჯვება.—ასპინძის ომი და ნასიძის სიკვდილი.—ომი კარელებთან და აფხაზეთთან.—სომხეთის მეფე ჰუსეინის ადარნასეს.—ადარნასეს გამეფება.—აფხაზეთის მეფე კოსტანტინე ეომება ადარნასეს.—კოსტანტინეს ტყვეობა.—ზავი.—აოხრება სომხეთისა.—შოტი.—მოსვლა ადარნასესთან სომხეთის ქათალიკოზისა; ადარნასეს გამგზავრება კოსტანტინოპოლში.

876 წ. ბაგრატი გარდაიცვალა ჭ მისი შვილი—დავით I გამეფდა. ამის ბიძის გურამის შვილს ნასირს არ უნდოდა, რომ დავითს რეგობდა ქართლი; ამიტომ აფხაზეთის მეფის იოანეს მხარე დაიჭირა. მაგრამ 879 წელში იოანე რომ გარდაიცვალა, აფხაზეთმა შაატოვეს ნასირი, რომელმაც, მართლად რომ დაჩნა, ცბიერება ისმარა: მოჰკლა დავითი 881 წელს. ამ შემთხვევამ ააღელვა ყველა მოკეთეხი დავითისა. მთელი ქართლი, სომხეთი, თბილისის არაბები შეიყარნენ ჭ დავითის მოადგილედ დასვეს შვილი მისი—ადარნასე მეორე. ნასირი გაიქცა კოსტანტინოპოლში.

აქან გულმა ვერ გაუძლო. განდევნილი ბაგრატი ნასირმა შეაფერხა, რომ მას წაერთვა ტახტი აფხაზეთის მეფის ადარნასესთვის (ეს იყო შვილი იოანესი). ბაგრატმა ითხოვა იმპერატორისაგან ჯარები ჭ გეგები და მოადგა აფხაზეთს, დაიმორჩილა ეს ქვეყანა, მოჰკლა ადარნასე, გამეფდა თვითონ, გამოიწვია სტამბოლიდან ნასირი ჭ მისცა ჯარები ქართლის დასაპურობლად. პირველად ნასირი შევიდა სამცხეში, აიღო ციხენი: ოძრსე, ჯვარისცისე და ლომისიანი. აქედგან ჰქემო ქართლისკენ გამგზავრება უნდოდა, მაგრამ ადარნასემ დახვედრა ქართლას, სომხეთის ჯა-

რები, დამარცხა იგი და კიდევ მოჰკლა. ამ ნაირად გათავდა ეს ომი.

მაგრამ საქართველოში მშვიდობიანობა მანც არ დამყარდა. კასეთის ქორეპისკოპოსის გაბრა დონაურის მოადგილემ— ფადლამ დაისაგუთრა გარდაზანი, რომელიც ეკუთნოდა ქართლს, ამიტომ აფსაზეთის მეფე ბაგრატ I შემოვიდა ქართლში. ფადლამ 893 წელში მოკვდა და ბაგრატ I 897 წელში. ამათი მოადგილენი გახდნენ: ქორეპისკოპი კვირიკე I და აფსაზეთის მეფე კონსტანტინე.

896 წელში სომხეთის მეფის სემზათისაგან გაჯავრებული აღირბეუანის მმართველი (ემირი) ავშანი (ახულ-კასიმი) შემოვიდა სომხეთში, ააოხრა იგი, მერე შემოვიდა საქართველოშიაც. ქართლის ცხოვრების სატყუით: ავშანი ჯერ მოადგა თბილისს, რომლის მმართველი მამინ იყო ჯაფარი. აქედან წავიდა ჯ უჯრამას შემოერთება. უჯრამის მცველნი იყვნენ 300 მხედარნი. ამ ციხის აღება, შეაშინა ციხე ბღჭორმის ჯარები, რომელნიც გაიქცნენ, მინამ მტერი მოვიდოდა. კვირიკემ შეატყო, რომ ვერ მოერევა მძლავრსა ჯ ურიცხვს მტერს, სრულიადი მოწინააღმდეგე გამოუცხადა მას. კასეთის დამარცხების შემდეგ ავშანმა გაიარა ქართლი, შევიდა სამცხეში, ჯავახეთში ჯ შემოერთება ციხე თმოგის, მაგრამ რომ ვერ აიღო, შემოერთება მეორე ციხეს—ეველს, რომლის აღების დროს წამებული იქმნა წმიდა გობრონი. *)

აქედან ავშანი წავიდა უარსში, სადაც ამ დროს იმალეზოდა ჯალაბობა სემზათისა (სომხეთის მეფისა.) აიღო ეს ქა-

*) გობრონი (მინჯილი) ცნობილია ქართველთა ეკლესიისაგან წმიდანად.

ღაჭი დ დატყვევება მთელი მისი ოჯახობა. სემბათი იმუღუ-
ბულ იქმნა შერბეობდა ავმანს, ამანათად მისცა მას თავისი
უფროსი შვილი.

ამის შემდეგ 904 წლამდე დამყარდა მშვიდობიანობა
საქართველოში. მაგრამ ამ წელს აფსაზეთის მეფე—კოსტან-
ტინე შეესია სემბათის სამეფოს. ადარნასე მიეშველა სემბათს
დ ორივემ დაამარცხეს კოსტანტინე და დატყვევეს, მაგრამ
მალე აპატიეს დანაშაულობა დ განთავისუფლეს. სამწუსაროდ
მალე უთანხმოება ჩამოვარდა ადარნასეს და სემბათს შორის,
რადგან ეს უკანასკნელი უფრო მეტს პატივს სცემდა კოსტან-
ტინეს დ არა ადარნასეს. ამან 907 წელს ზოგიერთ სომხე-
ბის თავადებთან ერთად განიზრახა სემბათის დამარცხება. მა-
გრამ სემბათმა გაიმარჯვა; ჩამოვარდა ამათ-შორის ზავი, რომ-
ლის ძალითაც ადარნასეს სემბათისთვის უნდა მიეცა უკვლას
ის სომხის თავადები, რომელთაც მიიღეს მონაწილეობა ადარ-
ნასეს შეთქმულობაში.

ამ გვარ გამარჯვებებით გაგულისებულმა სემბათმა გამო-
უცხადა ომი ადირბეიჯანის ემირს უსუეს. ომი გაგრძელდა
914 წლამდე. ბოლოს უსუემ დაამარცხა იგი დ მთელის სა-
ხლეულობით დატყვევა, მოიყვანა დვინში დ ჩამოახრჩო.

სომხეთი ჩავარდა სამწუსაროდ მდგომარეობაში: უკვლას
თავადები შებოროკილ დ ყმად წაუყვანილ იქმნენ. მრავალი ქრის-
ტიანი სომეხი გასწევიტეს, რადგან მტკიცედ იდგნენ თავის
სჯულზე, სოფლები, ქალაქები დაანგრეს და ააოხრეს.

915 წელში სემბათის შვილი—აშოტი 600 თავ-განწი-
რული მხედრით მოვიდა საქართველოში დ სთხოვა ადარნასეს,
რომ მისთვის სომხეთის სამეფო გვირგვინი ეკურთხებინა.
სურვილი აღუსრულეს ადარნასემ დ აფსაზეთის მეფემ. ამის

შემდეგ აშოტი უკელგან, სადაც კი შესკდებოდნენ არაბები, ჰსოცნაჲდა ღ ჰქულებუდა მათ. მაგრამ მანისც კერაფერი გაა-
წყო, რისგამო 920 წელში სომხეთის ქათალიგოზა იოანნე
VI მოვიდა ადარნასესთან ღ სოსოკა შემწეობა. რადგან ადარ-
ნასე თვითონაც იყო შევიწროებული ღ თვითონაც ეძიებდა
შემწეობას და ჰვიჭრობდა კოსტანტინოპოლში წასვლას შემ-
წეობის სათხოვნელად, ამიტომ უარი უთხრა იოანნეს.

ამისთანა მდგომარეობაში იყუნენ საქართველო ღ სომხე-
თი, როცა 923 წელში მოკვდა ადარნასე.

ადარნასეს სიკვდილას შემდეგ გამეფდა ქართლში შვილი
მისი სუმბათი I. აფსაზეთის მეფე გიორგი II, შვილი კოს-
ტანტინე I-სა, შემოვიდა ქართლში, ააღო იგი ღ მეფედ და-
სვა შვილი თვისი კოსტანტინე. სუმბათს დარჩა მსოფლოდ სა-
მცხე, ტაო, ჯაჯასეთი, თრიალეთი, სამშვილდე, სუნჩისისაე-
რასთა, გარდაზანი, კლარჯეთი. კოსტანტინემ სამი წლის
განმკალობაში ბევრჯელ გაიმარჯვა მტრებესე და ამით იმედ-
მიცემულმა 926 წელში მოინდომა სრულიად გაენთავისუფლე-
ბინა ქართლის სამეფო აფსაზეთას სამეფოს დამოკიდებულე-
ბისაგან. გიორგიმ შეაგროვა დიდ-ძალი ჯარი ღ გაილაშქრა
თავის მკალაზე, რომელიც გამაგრდა უფლის-ცისესა. ბერი
ხალსი დაიხოცა, მაგრამ გიორგიმ კერა დააკლო რა შეიღას.
ბოდოს სერსი იხაზა: გაუგზავნა წარჩინებულნი პირნი და
თავის მხედრობის პირით მოახსენა, რომ ვითომ ჯარს ჰსურს
მისი გამეფება და მამისთვის ტახტის წართმევა, რისგამო სა-
ჭიროა იგი გამოეცხადოს ჯარს. უბედურმა კოსტანტინემ
დაუჯერა ამ გვარ სიცრუეებს, დაჯდა ტოვსე და ლამე გასტუ-
რა მის ჯარებისკენ. რამწამ აფსაზეტამა დაინასეს, მასი მოკვლა
დაპირეს, მაგრამ კოსტანტინემ დროიანად გასტურა მეორე გა-

დემდის და სადღაც მიიძალა. თუმცა მალე მიაგნეს მას ჯ წარუდგინეს გიორგის, რომელმაც სიკვდილით დასაჯა, მისი ადგილი კი მისცა თავის მეორე შვილს, ლეონს.

929 წ. კასეთში კვირიკე II (ფადლას შვილი) დროს გარდაბნელებმა მოიწვიეს გიორგი და კახეთის ქორეპისკოპოსოს უფლებებისაგან განთავისუფლების სურვილი გამოუცხადეს. გიორგი შევიდა კასეთში, დასწვა და დაანგრია ბევრი ადგილები. მაგრამ ზაქთარის გასატარებლად დაბრუნდა ატენში, სადაც გამოეცხადა შეშინებული კვირიკე მოჩივლების გამოსაღებად. თუმცა მალე კიდევ გაიქცა, მაგრამ მაინც დატყუარალ იქმნა გიორგისაგან. გიორგი ხელახლა შევიდა კახეთში. კვირიკეს ძმამ დაუთმო მას უჭარბის ცისე და ზოგიერთი სხვა ადგილები. ბოჭორმა, ლოწობანი, მარინი და სსკ. კი არ ემოჩინებოდნენ. მაგრამ გიორგიმ ორა უკანასკნელი ციხეებიც რომ აიღო, მაშინ კვირიკემ გამოუცხადა, რომ უთმობს მას კახეთს, ოღონდ კი განთავისუფლოს და მისცეს ნება, რომ ზაქთარი გაატაროს ბოჭორმის ციხეში, გასაფხულში კი გადასასლდება კახეთიდან. გიორგი დათანხმდა და აფხაზეთში დაბრუნდა. გასაფხულსკე კვირიკე არა თუ გადასასლდა კახეთიდან, არამედ უარი ჰყო თავისი პირობანი და ქართლას აჩინაურების დასმარებით განდევნა აფხაზები და განთავისუფლა ციხეები.

კვირიკეს მოქმედებამ ძალიან შეაწუხა გიორგი, რომელმაც გამოგზავნა ახალი ჯარები თავისი შვილის ლეონის წინამძღოლობით კვირიკეს დასასჯელად. რამწმ ლეონი შემოვიდა კახეთში, ამას მოუვიდა ამბავი მამის სიკვდილზე. საჩქაროდ დაბრუნდა აფხაზეთში, აღვიდა მამის ტახტზე, გაჰვიდა ლეონ III სახელობით, შეურაგდა კვირიკეს და დაუთმო მას კახეთი. ეს მოხდა 955 წელში.

სუმბათი მოკვდა 959 წელს, მას დარჩა შვილი, ბაგრატ II, რეგენად წოდებული.

ლეონ III იმეფა 2 წელიწადს და მოკვდა 957 წელს უშვილოდ. გამეფდა მისი ძმა დიმიტრი. ძმა ამისა თეოდოსი, რომელიც იყო გაგზავნილი კონსტანტინოპოლში სწავლის მისაღებად, დაბრუნდა იჭიდგან სამცხეში, შეაგროვა ჯარები წინააღმდეგ ძმისა, მაგრამ დამარცხებულ იქმნა. თეოდოსი დაიძალა ქართლში ძამის ციხეში; მაგრამ სამ თვეს გარს შემორტყმული ციხეები დაემორჩილნენ დიმიტრის იმ პირობით, რომ თეოდოსი გაენთავისუფლებინათ.

ამავე დროს ეგუთენის გალაშქრება ქართველებისა თორნიკეს წინამძღოლობით, საბერძნეთის იმპერატორის თხოვნისამებრ, წინააღმდეგ იმპერატორის მტრისა—ბარდა სკლირისა. ქართველების შემწეობით ბარდა სკლირი სრულიად დამარცხდა იმპერატორმა. ორთავეს დიდი ალაფი დარჩათ, ამ ალაფით ქართველებმა ააშენეს ძრავალი ეკლესიები დასავლეთ საქართველოში და გააშენეს ათონის აგერიის მონასტერი.

თეოდოსი მინც არ დაწყნარდა. კახეთის გორიგოზის კვირიკე II-ის შემწეობით უნდოდა აფხაზეთის მეფედ გახდომა. მაშინ დიმიტრიმ სერსი ისმარა: სთხოვა კვირიკეს, რომ შეერიგებინა ორთავე. კვირიკემ შერიგება მოახდინა იმ პირობით, რომ ორივეს დაეკაწათ თავისი წარსული უკმაყოფილებანი, მტრობა და ძიუხად ესარგებლნათ თავეთი ძამის ქონებით. შერიგების ფიცი მოხდა მცხეთის სობოროში, სადაც მოვიდნენ თეოდოსი, დიმიტრი, კვირიკე და სხვ. ფიცის შემდეგ ორივე ძმები წაგიდნენ აფხაზეთში, მაგრამ დიმიტრიმ შეიპყრო ძმა—თვალეები დასთხარა და საპყრობილეში ჩააგდო. ამ გვარულმერთობამ ააღელვა აფხაზები, რომელთაც დიმიტრის მეფობა

წაართვეს და, რადგან შვილი ამისი უჭკუო იყო, გამოიყვანეს სპეობილედგან თეოდოსი და მეფედ დასვეს (979 წ.)

ამასობაში კვირიკე შევიდა ქართლში და შემოერთა უფლის-ცისეს. თავადმა ივანე მარუშიძემ მოიწვია დაკით კურძალატი (გამოჩენილი მეომარი მამინდელი დროისა) ჯარებით ქართლის დასაჭერად და თუ იგი ამას არ იზამდა—მიეცა შემწეობა ამ საქმის აღსასრულებლად კურძალატის გურგენის შვილის ბაგრატისათვის, შვილის-შვილისათვის ბაგრატ რეგენისა.

დაკითი დაეთანსმა. შემოვიდა ქართლში, გააგდო კვირიკე და გაამეფა ქართლში თავისი შვილობილი ბაგრტი III.

ბაგრტი III-ის გამეფება (980 წ.) ძალიან სასარგებლო იყო საქართველოს სამეფოს გასაძლიერებლად. ბაგრტი, რადგან მდირე წლოვანი იყო, ქართლს განაგებდა დაკითი. ამ დროს არაბების სიძლიერესაც ბოლო ელებოდა. მათი ვრცელი სამეფო სუსტდებოდა შინაური შიშოთის და უთანხმოების გამო. ამიტომ თბილისის ეპარს ძალიან მცირე გავლენა ჰქონდა საქართველოს შინაურ საქმეებზე.

ამავე დროს ქართლში კიდევ გაჩნდნენ წინააღმდეგნი პირნი, რომელნიც ებრძოდნენ მეფეს. ამათი მოთავე იყო ქავთარა ტბელი, რომელმაც მოიწვია კვირიკე, აიღო უფლის-ციხე და დაატყვევა გურგენი და ბაგრტი, მაგრამ დაკითი დაეცა და განთავისუფლა იგინი, კვირიკე კი გავიდა ქართლიდან.

ამავე დროს აფხაზეთშიაც აღელვებული იყო აზნაურობა, რადგან ბრძა თეოდოსი ვერ ჰმართავდა სამეფოს. ამით ისარგებლა იმავე ივანე მარუშიძემ და იმდენი ეცადა, რომ თავის მსარეს გადმოიბარა უმთავრესი ნაწილი აფხაზეთის დიდკაცობისა და ჩააგონა მათ, რომ მოეწვიათ მეფედ ბაგრტი.

აფსაზებმა გამოუგზავნეს დავითს შუა კაცები და სთხოვეს შვილი შეეყუდ აბსაზეთისა. დავითი დათანხმდა, როცა ამანათები მოსცეს წარჩინებულ გვარებიდგან. მაშინ დავითმა დალოცა თავისი შვილი და გაისტუმრა ქუთაისში, აფსაზეთის სამეფოს დედა-ქალაქში, სადაც ხალხმა შეჭვივცა მას ერთგულობა. ასე 995 წელში შეერთდნენ აფსაზეთ-ქართლის სამეფონი.

გ ა მ ლ ი ე რ ე ბ ა ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ი .

გამეფება ბაგრატისა.—ქავთარ-ტბელი.—რატი ორბელიანი.—რატის მიემხრობა დავით კუროპალატს.—დამორჩილება რ. ორბელიანისა.—სიკვდილი ბაგრატ რეგგენისა და დავით კუროპალატისა.—დამორჩილება კახეთისა, ჰერეთისა.—სწავლა-განათლება, ხელოვნება.—სიკვდილი ბაგრატ III-სა.

980 წელს გამეფდა თუ არა ბაგრატი დამშვიდა აფსაზეთის ხალხი და აღჩინდელი შეეყ და ბიძა თვისი—თეოდოსი გაისტუმრა თავის ძამის, დავით კუროპალატის ქვეყანაში, რადგან ეშინოდა, რომ მას ხალხი არ აეღელეკებინა. აფსაზეთში ჩამოაგდო წესი და სიმშვიდე, მაგრამ ამჟამად დროს იმერეთში ქავთარ-ტბელის თაოსნობით ზოგიერთებმა განიზრახეს განთავისუფლება ქართლისა ბაგრატის დამოკიდებულებიდან. წინააღმდეგნი შეიყარნენ და გამაგრდნენ ლიხის მთებში. ქართლის დიდ-კაცობა პატრივს აღარ სცემდა დროებით მმართველს ამ ქვეყნისას—ბაგრატის დედას.

შევემ გაიგო თუ არა ეს ამბავი, დიდ-ძალი ჯარით გადმოვიდა ლიხზე, შეებრძოლა, დაამარცხა, შევიდა ქართლში,

დაამშვიდა ჯ მერე წავიდა იპერეთში; თავის დედაც თან წაი-
ყვანა. მაგრამ წინააღმდეგნი მებრძოლნი მანაც არ დაწყენდნენ.
რამდენიმე წლის უკან ხელახლად აჯანყდნენ. ამათი მოთავე
იყო რატი ორბელიანი, *) რომელსაც ქქონდა დიდი მამულები
ატენიდან, მოკიდებული კიდე-კარამდე ჯ თრიალეთამდე, მასვე
ეკუთნოდა მანგლისი ჯ სკვირეთი. რატიმ გადიხირა თავისკენ
დავით გუროპალატიც, რომელიც რაღაზედაც გულ-ნაკლული და-
რჩომილი იყო თავის შვილსე, აგრეთვე ბაგრატ რეკენი,
რომელიც შეესია შაკშეთს. დავითი ეამაგრდა თრიალეთში;
აგრეთვე რატიმ დაიჭირა ატენს ჯ მანგლისს შუა ადგილები.
ბაგრატი გაკვირვებული ჯ გაოცებული მამის ამ გვარ უოყა
ქტევისაგან, მოვიდა ჯარით თრიალეთში, ცხენით მარტო წა-
ვიდა მამის ბანაკში მოსალაპარაკებლად ჯ თავის გასამართლე-
ბლად. დავითმა მართლაც დიდის სისარწულთ მიიღო ისა ჯ
შეიწყნარა მისგან თავის განმართლება, დაითხოვა თავისი ჯა-
რები ჯ შინ დაბრუნდა.

ბაგრატი არ შეება საბრძოლველად გამზადებულს რატს,
დაბრუნდა აფსაზეთში. ზამთარი რომ დადგა—რატიმ თავის
ჯარის გაცემა დაითხოვა, —სისქარით ჩამოვიდა ქართლში და
კიდე-კარს (ესლა წალკა) შემოერთა. თავ-ზარ-დაცემულმა რა-
ტიმ სრულიადი მოწილება გამოუცხადა. ამის ნიშნად მისცა
მას შვილი—ლიპარიტი, თვითონ კი საცხოვრებლად, ბაგრა-
ტის სურვილისამებრ, აჩგვეთში წავიდა.

*) შესანიშნავი გვარი ესე მეოთხე საუკუნეში ქრისტეს წინ ჩი-
ნეთიდან გამოშავალად ითვლება. ორბელიანებს ქქონდათ და აქო-
დიდ-ძალი მამულები საქართველოში. საქართველოს ისტორიულ ჩარ-
ხის ბრუნვაში, მეფის შემდეგ, ორბელიანთ ეკავათ პირველი ადგილი.

994 წ. მოკვდა ბაგრატ II—რეგენი.

1001 წ. მოკვდა დავით კურაპალატი. რომელმაც თავის ქვეყნები დაუტოვა იმპერატორს კასილის ღ ანა ბაგრატს, როგორც პირობა ჰქონდა. კასილი მოვიდა თავის მიწების გასაშინჯავად. აქ მოხდა შეტაკება გურგენს და მის შორის, და გათავდა მით, რომ კასილი შეურიგდა გურგენს და დაუთმო მას ტაოს ნაწილი.

გურგენის სიკვდილის შემდეგ (1008 წ.) ბაგრატ III-მ გაამტკვლა ჯარების რიცხვი. ამ უამად მას ჰქონდა დაკავებული თითქმის მთელი უწინდელი საქართველო, გარდა კასეთისა. მან ითხოვა ქორეპისკოპოსის დავითისაგან (კვირიკე II მოადგილე) სრულიადი მოწილება და ზოგიერთი ცისეების დათმობა. ამასუ დავითმა ომის გამოცხადებით უპასუხა. 1010 წ. ბაგრატი თიანეთიდან შეესია კასეთს, დაიმორჩილა ისა, დაატყვევა მმართველი დავითი ღ მთელი ეს ქვეყანა თავის ეკისთავებს გაუნაწილა—მერე შევიდა ჰერეთში ღ მმართველი მისი მეფე—დინარ ტყვეთ ჰყო და ეს ქვეყანა გაანაწილა თავის წარჩინებულთ ჰართა შუა.

კასტანგ გორგ-ასლანის შემდეგ სამხედრო საქმეებში არ გამოჩენილა ბაგრატის თანახარი. ამან დაიმორჩილა განჯის ემირი—ფადგონი, რომელიც სშირად ეცემოდა კასეთს. აღირბეუნის ღ სამხეთის მმართველნი მას აძლევდნენ სარკს. სპარსეთის მეფე ღ იმპერატორი კასილი .მის მეგობრობას დაეკებდნენ. კასილი შეელოდა ბაგრატს ეკლესიების აშენებაში.

სამუდამო ადგილ-სამეოფელი ბაგრატისა იყო სან ქუთაისი, სან უფლის-ცისე. თბილისში იმ დროს იმეოფებოდა არაბებისემირი (VII საუკუნიდგანვე), რომელსაც ჰქონდა აქ თავის სა-

სასლე, თბილისში და მის მიდამოში სცხოვრობდნენ თათრები. ამის გამო ქართველობას არ უყვარდა თბილისი.

ბაგრატიდგან იწყობა გაძლიერება ქართველთა. თვით ბაგრატი იყო ღონიერი, ბრძენი და განათლებული მეფე. ის დაუსვენებლად ამდიდრებდა თავის დაცემულს სამეფოს. მის დროს აღებ-მიცემა, ხვნა-თესვა, სწავლა-განათლება წარმატებაში შევიდნენ. დანგრეულ-დაჭტეული შენობანი მეფემ ხელ-მეორედ ააგო; ძველები განაასლა; აგრეთვე ააგო მრავალი ახალი ეკლესიები და ტაძრები. ქუთაისის შესანიშნავი სობორის საძირკველი ჩააგდო 1003 წელში და ამ სობორის ასაგებად ისძარა ბევრი შეცადინეობა და დახარჯა დიდ-ძალი ფული. სობორი მარმარაილას ქვით იყო აშენებული. დიდებულ სობოროდგან ესა და რჩობილა მსოფლიდ ნანგრევები. მცხეთის დასველებული სობორი ბაგრატმა სრულიად განაასლა. ბედიის ტაძარი (ათსაზეთში) აგრეთვე ეკუთვნის ამ მეფეს. იუსტინიანეს ეკლესიასთან (მარტვილში) ბაგრატმა ააშენა მონასტერი, რომელიც გასადა ადგილ-სამეფოელად ეპისკოპოსის ჭეოზდიდელისა. *) ქალაქების და ციხეების რიცხვი ამის დროს გამრავლდამ დროინდელ ქალაქთა შორის შესანიშნავები არიან: ახალციხე და ახალ-ქალაქი. საეკლესიო და საერო ლატერატურაში ფეხი გაიდგა. ახალ-გაზდა ქართველები სწავლის დასასრულებლად მიდიოდნენ საბერძნეთში და სწავლით აღჭურვილნი ბრუნ-

*) ჭეონდიდელი იყო პირველი მინისტრი მეფისა. ჭეონდიდელს ირჩევდნენ იმისთანა პირთაგან, რომელნიც ცნობილნი იყვნენ თავის მაღალ ზნეობით, სწავლა-განათლებით. ჭეონდიდელი იყო მოთავე უველა მწიგნობართა. აგრეთვე მფარველი ქართველთა. იგი პირველად გადასცემდა მეფის ნებას საერო და სასულიერო მმართველებს. ომის-დაწყების წინ იგი უძლოდა ფარს ფვართ, ლოცავდა მათ და მერე, ბრძოლის დროს, თითონ უკან მოექცეოდა ხოლმე და ამხნეებდა მათ.

დებოდნენ თავის სამშობლოს გასანათლებლად. ამ დროს ერთ-
მა უგანათლებულესმა ღ წმიდა პირმა—ექვთიმემ *) გადმოი-
ღო ქართულს ენაზე 920 წიგნი საერო ღ სასულიერო ლი-
ტერატურიდან. ბაგრატის მეუობის დროსვე სტხოვრობდნენ
ათონის მთაზედ გამოჩენილნი მსწავლულნი ღ წმიდანნი: იო-
ანსე სასულელი, ოქროპირად წოდებული, იოკანსე პატრიცი,
შესანიშნავი მწერალი ღ გადმომღები პლატონის ღ არისტო-
ტელის ფილოსოფიათა ღ წმ. გიორგი მთაწმინდელი, რო-
მელმაც დაასრულა თარგმანი სასულიერო წიგნთა. პირველი სა-
ხარება იოანესაგან გადმოითარგმნა ამ დროს. **)

შორეულ იერუსალიმსაც გასწვდა ხელი ბაგრატისა. იქ
მან ააშენა მონასტერი ქართველთათვის. ესლა ბეძემენტ ხელ-
შია ჩაჯარდნილი. წინეთ იქ სწავლობდნენ ახალ-გაზდა ქართვე-
ლები. მონასტერს დიდი მამულები აქვს ნაჩუქები საქართვე-
ლოში ჩვენი მეფეებისაგან.

ბაგრატი გარდაიცვალა 1015 წ. და დაიმაწსა ბედიის
მონასტერში.

მ ე ფ ო ბ ა გ ი ო რ გ ი II-სა.

გამეფება გიორგი I-სა.—კვირიკე იპრობს კახეთს, ჰერეთს
და შვიდ საერისთაოდ ჰყოფს.—განზრახვა ოსეთის მთავრისა და
მისი სიკვდილი.—იმპერატორი ვასილი II იპრობს ზემო
ქართლს.—ლიპარიც ორბელიანი შველის მეფის მტერს.—სი-
კვდილი გიორგისა და კვირიკისი.

თავის მამის სიკვდილის შემდეგ რომ 1015 წელს გა-
მეფდა გიორგი I, კვირიკე III, განჯეკნილმა კახეთიდან,
შიიზირა ზოგიერთი გაულენიანი პირები ღ ამათ შემწეობით

*) ეს იყო შვილი თორნიკისი, რომელმაც შეაყთა საბერძნეთში
ათონის მონასტერი, წოდებული ივერიის მონასტრად.

**) ეს სახარება ახლაც ინახება თ. ივანე გრუზინსკის სახლში.

დაიპყრო, როგორც კახეთი, ისე ჭყრეთი. პირველში დააარსა სამი საერისთო: რუსთაუში, ქვეტურში და ჰანკისში; მეორეში ოთხი: ხორნაბუჯში, ვეჯინში, მანჯესში და სტორში, და თვითონ გამეუდა: სატახტო ქალაქად ჭქმნა თელავი და ისე გაძლიერდა, რომ საშიშო შეიქმნა როგორც ქართლისათვის, ისე ოსეთისათვის; ოსეთის მთავარს—ორდურეს უნდოდა შეემცირებინა გაკლენა კვირიკესი და დაესუსტებინა იგი, რამდენათაც შეეძლო. ამიტომ თიანეთიდან შემოვიდა კახეთში, მაგრამ დამარცხებულ და სიკვდილით დასჯილ იქმნა.

გიორგის იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ კვირიკე დაემორჩილებინა, ამიტომ შეჭრა დაახლოვებული ზაკი სპარსეთის მეფესთან, რომ მის შემწეობით მანც მორჩილებაში ჭეულოდა განჯის ხანი, მაგრამ ამ ზაკმა უფრო მეტი უბედურება დაჭმართა: ბერძნების იმპერატორმა—ვასილი II-მ არ მოუწონა ულუა-ქცევა გიორგის და 7 წლის შემდეგ შემოესია ზემო ქართლს, აიკლო და ააოხრა ისა და დამარცხა გიორგი სოფელ შარეთან და ზემო ქართლში აიღო 14 ციხე. იმპერატორს შეელოდა უძლიერესი ერისთავი ქართლისა—ლიპარიტი. გიორგი იმპერატორს შეურიგდა. ვასილიმ დაინარჩუნა დაკავებული ადგილები და მძევლად წაიყვანა შვილი გიორგისა—ბაგრატი; რომელიც, პირობისამებრ, სამი წლის შემდეგ უნდა გაენთავისუფლებინა ვასილ. ბაგრატი რომ დაბრუნდა, გიორგიმ იტოცხლა კიდევ ორი წელიწადი და შემდეგ მოკვდა; ამის სიკვდილის წლის თავზე, მოკვდა კახეთის მეფე—კვირიკე, რომელიც 1027 წელს მოჭკლა მისმა მონამ—ოსმა.

გიორგის, მეფობა არაფრით არ არის შესანიშნავი ბრძოლის გარდა. მრთელი მისი მეფობის დრო საღხმა ბრძოლაში გაატარა.

მ კ ე ო ბ ა ბ ა გ რ ა ტ IV-ს ა.

განხეთქილება საბერძნეთს და საქართველოს შუა.—პოლიტიკა ბანიის ეპისკოპოსისა და მისი მომხრეებისა.—შერიგება ქართველებისა და ბერძნებისა.—ბაგრატი ირთავს ელენეს.—ქუთაისის სობოროს შენობის დასრულება.—გამარჯვება ქართველებისა დვინის ემირ ფადლონზე.—თბილისის განთავისუფლების სურვილი.—ომები კახელებთან.—ლიპარიტ ორბელიანის გაძლიერება და მისი ომები მეფესთან ბერძნების შემწეობით.—სიკვდილი ლიპარიტისა.

კოსტანტინე IV-მ გამეფებისაკე უმაღლ დაარღვია მეგობრული განწყობილება საქართველოსთან. ვასილისაგან განთავისუფლებული ნორჩი ბაგრატი რომ საქართველოში მოდიოდა, კოსტანტინემ გამოადგენა თავისი კაცები, რომ შეეპყრათ ბაგრატი ჯ უკანკე, კოსტანტინოპოლში წაეყვანათ. მაგრამ წადილი კერ აღუსრულდა, თუმცა მის უოფა-ქცევამ ორივე სახელმწიფოთ შუა წამოაგდო განხეთქილება.

1028 წელში ვახე კარანიძე ჯ ბანიის ეპისკოპოსი—იოანნე, რომელთაც დიდი გავლენა ჰქონდათ ტაოს-კარში, განუდგნენ ბაგრატს ჯ თავის ციხე-ქალაქები დაუთმეს კოსტანტინეს, რომელმაც გამოგზავნა ჯარები თავის ხაზინადრის წინამძღოლობით. ამან ჯარების გარდა იხმარა ოქრო ჯ ამ ორის ახრალით დამორჩინლა სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო და მერე მოადგა ციხე კიდე-კარს, რომელშიაც ზოგიერთი აზნაურებით იუო გამაგრებული ლიპარიტ ორბელიანი—ქართველი ჯარების. უფროსი. მაგრამ ბერძნებმა, რომ აიკლეს ამ აზნაურების მამულები, შეშინდნენ ისინი ჯ მტრის მსარეს გადვიდნენ. ამ.სთანა გაჭირებულ დროს ბერძნების წინააღმდეგ ამ-

ხედრდა ტბეთის ეპისკოპოსი საბა, რომელმაც გაამაგრა ეკლესიები და ტიხეები თავის ეპარქიისა და მარდათ წინ დაუხვდა მტრებს და იმდენი ეცადა, რომ მტრებმა ფეხი ვერ შემოსდგეს ამ ქვეუნაში. ამისმა მაგალითმა გაამხნევა არტანუჯის ერისთავი—იოანე აბუსერი, რომელმაც შეკრიბა თავისი ჯარები და მტერი დაამარცხა.

ქართველთა სასიხარულოდ იმავე წელიწადს (1028) მოკვდა კოსტანტინე და გამეფდა რომანოზ აგრიჩი, რომელმაც გაიწვია თავისი ჯარები საქართველოდგან.

ამ გვარს პოლიტიკა იმპერატორისა ძალიან მოეწონა ბაგრატს; მაშინათვე მეგობრობის გამოსაცხადებლად გაუგზავნა ქათალიკოზი—მელქისედეკი, რომელიც დიდის სიუპარულით მიიღო იმპერატორმა და სარეზერვით გამოისტუმრა. საბა წლის შემდეგ კოსტანტინოპოლში გაემგზავრა აგრეთვე დედა ბაგრატისა—მარიაში, რომელმაც გამოუცხადა რომანოზს ერთგულება შვილისა და ქართველთა ხალხთა და სთხოვა მას, რომ კურთხალატობა ებოძა ბაგრატისათვის, აგრეთვე მიეთხოვა მისთვის თავისი ნათესავი—ელენე (კასილი აგრიჩის შვილი). იმპერატორმა აღუსრულა წადილი მარიაშს. ელენეს მზითვად მრავალ განმეულთა შორის მისცა ერთი ღურსმანი ქრისტეს ჯვრისა და ხატი ოქონის ღვთის მშობლისა. ამ გვარად ჩამოვარდა მეგობრობა საქართველო-საბერძნეთ შუა.

ელენე მოვიდა ქუთაისში, სადაც მოხდა ქორწილი 14 წლის ბაგრატისა. ახალ-გაზდა მეფემ დაასრულა შენება ქუთაისის სობოროსა და გარდაიცვალა უძეოდ.

1036 წ. დიდ-ძალი ჯარებით დვინის კმირი—ფადლონი (ახულ-სეკერი) შეესია აღმოსავლეთ ნაწილს სომხეთისას, რომლის მეფემ დავითმა სთხოვა შემწეობა ბაგრატს. ბაგრატმა ლი-

ჰარიტ ორბელიანის ღ იოანე აბაზადის წინა-მძღოლობით მია-
შეკლა 4,000 კაცი. ამით შეუერთდნენ აგრეთვე: კახეთის მეფე
გაგიკი (შვილი კვირიკე III-სა), დასავლეთ სომხეთის მეფე—
იოანე და თბილისის ეპირი—ჯაფარი. მინამ ეს ჯარები უშ-
ველიდნენ, ფადლონმა უჩეტესი ნაწილი სომხეთისა აიკლა,
მაგრამ შემწეობა რომ მოვიდა საქართველოდგან, ფადლონი
სრულიად დამარცხდა, დასტოვა დიდი ალაფი, გაიქცა და მა-
ლე მოკვდა.

ამ გამარჯვებამ მეტად გამხსნევა ლიპარიტ ორბელიანი ღ
ი. აბაზადე. ამათი ფიქრით ეს დრო ძალიან მარჯვე დრო იყო
თბილისის განთავისუფლებისათვის ღ მის ეპირის ჯაფარის და-
მარცხებისათვის. ესენი დაეცნენ მის სამფლობელოს დასავლე-
თის მხრით ღ კიდევ აიღეს ბირთვისი. ბაგრატს არ მოეწონა
მათი ამ გვარი მოქმედება ღ არა თუ მისცა ნება სხვა ადგი-
ლებიც აეღოთ, არამედ უბრძანა, რომ ბირთვისი დაებრუნებინათ
ჯაფარისათვის. ლიპარიტი თავისას არ იშლიდა ღ იმდენი ეცადა,
რომ მეფე დაიყოლია ღ დაითანხმა, რომ ამას (მეფეს) თითონვე
ეწინამძღოლა ჯარისათვის მტრებზე დასაცემათ ღ საქართვე-
ლოს განსათავისუფლებლად. 1038 წ. შეესივნენ ეპირს: და-
სავლეთის მხრით იმერეთის ღ ქართველების ჯარები, აღმო-
სავლეთის მხრით კახელებისა. ორმა წელიწადმა განვლო, მა-
გრამ თბილისი ვერ აიღეს; მცხოვრებლები, ყოვლის მხრით
დაკეტილები, ძალიან შევიწროვდნენ. ამასობაში ქართლებმა
ღ იმერლებმა აიღეს ორი სიმაგრე: ორბისი ღ ფარცხისი. ჩა-
მოკარდა დიდი შიმშილი დამწვევდევულ ხალხში, რომელმაც
ბოლოს ჭანიზჩახა დამოწილებოდა ბაგრატს. ეპირმა ჯაფა-
რმა ღამე ტივით გაპარვა მოინდომა. საქმე რომ ამ ნაირად
ბოლოვდებოდა, ლიპარიტის მტრებმა მეფეზე ისეთი გავლენა

იქონიეს, რომ იგი იძულებული იქმნა დაეტოვა ჯაფარი თბილისშივე ემიწად ზე ჯარები უკან დაებრუნებინა.

ამ გეგმა მეფის მოქმედებამ ააღელვა ლიპარიტი ზე აგრეთვე კახეთის ჯარი, რომელიც თბილისში მოელოდა დიდს დაკლას. ამისთვის მეფე განრისხდა კახელებზე, შევიდა კახეთში ზე მთის უელ-გაბრიელის ახლოს შეება კახეთის ჯარს, სრულიად დაამარცხა იგი, დაატყვევა უკეთესი მათი მსედრები — ერისთავები: პანკისისა — სტეფანოზი, ხორნაბუჯისა — ვახე, სტარისა — რაჯე ზე სსკანი. მერე შევიდა თიანეთში, დასწვა მშვენიერი ბოჭორმის სასახლე, კვირიკე III-საგან აშენებული, ზე დაბრუნდა ქართლში.

იმ დროს, როდესაც ბაგრტი აზბეკდა კახეთს, ლიპარიტი ემზადებოდა მეფესთან საბრძოლველად. ლიპარიტმა საბერძნეთიდანაც ჯარები მოიშველა. მაგრამ რამწამს გაუგო განზრახვა მეფემ, მაშინვე შევიდა ჯავახეთში ზე გაამაგრა ახალქალაქი. ლიპარიტი კი დაეცა ატენს, რომელსაც იცავდნენ თმოგვის ერისთავები — თარსმანი ზე თუნარისისა — ბეშქენ ჯაყელი. 1041 წ. ბერძნების ჯარები უკანვე დაბრუნდნენ, მეფე შეურიგდა ლიპარიტს ზე მისცა ქართლის ერისთაობა. 1042 წ. ჯაფარი მოკვდა ზე ბაგრტი უთავო ქალაქმა მოიწვია. ამ დროს მეფე ანაკოპიას გარს შემორტყემოდა თავის ჯარებით, რომ გაენტავის უფლებინა იგი ბერძნებისაგან. ბაგრტმა იქ თავის ჯარები ჯაჟანას ხელ-ქვეით დასტოვა და თვითონ წამოვიდა თბილისში, სადაც დიდის ამბით მიეგება მას ხალხი, გარდა ერთი ნაწილი ქალაქისა — ისინისა. ისნელებმა დასწვეს ხიდი ზე არემოარჩილებოდნენ ბაგრატს, მაგრამ მალე ესენიც დამოარჩილდნენ.

1045 წ. ლიპარიტი კიდევ შეება მეფეს. ამ წელს ბერ-

მნებმა განიზრახეს დაეკავათ ერთი ნაწილი სომხეთის სამეფოსი, ამიტომ გაიწვიეს კოსტანტინოპოლში შვილი აშოტისა— გაგიკი II ღ იქვე დაანაწიუნეს; სომხეთისათვის კი თვისი საკუთარი მმართველი უნდა გამოეგზავნათ, მაგრამ მინამ ისინი გამოგზავნიდნენ, სომხები გაიყვნენ სამ ნაწილად: ერთს უნდა ღოდა მეფედ დავითი, მეორეს აბულსევერი, მესამეს საქართველოს მეფე— ბაგრატ IV. რამწამს ბაგრატს მოუვიდნენ მოციქულები სომხეთიდან, იმ წამსვე გაგზავნა ჯარები არტანუჯის ერისთავის— აბუსერის წინამძღოლობით სომხეთში, რომ აედოთ სატახტო ქ. ანი, რომელიც მართლა მსწრაფლად აიღეს. ანში მოვიდა დედა ბაგრატისა— მარიაში. ეს რომ გაიგო კოსტანტინე მონომახსმა, გამოუგზავნა ღიპარიტს დიმიტრის წინამძღოლობით ჯარები ღ უბრძანა წაერთვა ბაგრატისათვის არა თუ ანი, არამედ მთელი სამეფოც ღ გაეპეფა დიმიტრი.

ღიპარიტი დაეცა ქ. ანს: მოტეუებით გამოიწვია მოსალაპარაკებლად ანის მცველები: აბუსერი, იოანე როდიონი ღ გურამ გოდერძიანი ღ დაატევეკა ისინი; მერე ქალაქიც აიღო. ამ დროს ბაგრატი იყო თბილისში; საჩქაროდ წავიდა ჯავახეთში, სადაც მესხეთში ჯერ შემწეობას დაქპირდნენ, მერე უმტეუენეს ღ ღიპარიტის მხარეს გადავიდნენ. ამათ შეუერთდნენ კახელებიც. აქ შეტაკება არ მომხდარა. გავიდა ფაფხული, შემოდგომა ღ. ფამთრობისას მეფე დაბრუნდა ქართლში.

1046 წ. მეფეს მოეშეკენ 4,000 კაღაგნი (კარაგები). ბაგრატმა გამაგრა ბაში ღ წავიდა ჯარებით სასიჩეთში, სადაც ბაგრატი მტრებისგან დამარცხებულ იქმნა. ამ ბრძოლაში მოჭკლეს დიმიტრიც.

ამ დამარცხების შემდეგ მეფეს ორი გზალა დარჩა: ან უნდა

შერიგებოდა ლიპარიტს, ან გაჭრეულიყო ქართლიდგან. მეფემ პირველი არჩია. სოფლებში დასტოვა თავისი ჯარები და თათარნი მცირე ამალით წავიდა ლიპარიტის სანასკად. მაგრამ ლიპარიტს სინიღისმა ნება არ მისცა, რომ შესვედროდა ბაგრატს, ამიტომ დაიძალა და არ ინახულა მეფე, რომელიც შერიგებაზე იმედ დაკარგული დაბრუნდა იმერეთში.

ამასობაში კალმახის ერისთავმა—სულამ და არტანუჯისა— გრიგოლმა და ზოგიერთ მესხეთის აზნაურებმა შეაგროვეს ჯარები და მოიწვიეს ბაგრატი. მცხეთიდან ბაგრატი დაუყოვნებლივ მოვიდა და შეუერთდა მათ არგის-ცხესში. ლიპარიტი მუისკე კახელებით, ბერძნებით და სომხებით დაეცა არგის-ცხესს და აიღო. ბაგრატი გაიქცა ქუთაისში. სულა და გრიგოლი დაატყვევეს და სამინლად განაწვალეს საპყრობილეში.

ლიპარიტი ამის შემდეგ შემოვიდა ქართლში და თავისუფლად ქმართავდა მას.

იმავე 1046 წ. ლიპარიტი ებრძოდა დვინის ეპირს, მეტე ერთი წლის შემდეგ იმპერატორმა გაამხედრა ოსმალების წინააღმდეგ, რომელნიც მცირე აზიას შემოესივნენ, მაგრამ დამარცხებულ და ტყვედ წაუყვანილ იქმნა.

ამ დროს ბაგრატი თავად-აზნაურებამ და ლიპარიტის შვილებმა—იოანემ და ნინიამ მოიწვიეს და გადასცეს მას ყველა ქალაქები და ციხეები, აგრეთვე თბილისიც.

მაგრამ ლიპარიტი მალე პატივებულ იქმნა და პირდაპირ კონსტანტინეპოლში წავიდა, საიდანაც კაი ძალი ჯარით წამოვიდა საქართველოში. ბაგრატი შეშინდა და უგანკე, ქუთაისში დაბრუნდა,—ლიპარიტი კი ქართლში შევიდა.

ბოლოს, ბაგრატი რომ თავისით კერას გახდა, თვითონ თავის დედიტ—მარიაშვიტ წავიდნენ საბერძნეთში და სთხოვეს

კოსტანტინე მონომახს, რომ შემწეობა არ მიეცა ლიპარიტი-სათვის. კოსტანტინემ პატივით მიიღო იგინი, მაგრამ სპი წლის განმავლობაში შეინახა თავისთან და მერე დიდ-ძალის განმეუღით და საჭურჭლით გამოისტუმრა. იმერლები დიდის სიხარულით მიეგებნენ ქუფეს. მის დაბრუნებამ გაახარა ხალხი აგრეთვე ქართლშიაც და ყველგან თვისი ცუდი ხასიათის გამო ლიპარიტი უკვე მოძულეებული იყო. სულა—კალმასელმა და სხვა მესსეთის დიდ-კაცობამ დაატყვევეს ლიპარიტი და შეიღო მისი იოანე და ბაგრატს მიჰკვარეს. ხალხს უნდოდა მათი ჯვარცმა, მაგრამ მეფემ აპატივა ლიპარტს და ხელახლად დაუმტკიცა ყველა მისი საკუთარი მამულები და არგვეთი. ამაჟამ ლიპარტმა აქ კვლავ მოისვენა სირცხვილისაგან, წავიდა კოსტანტინოპოლში და იქ გარდაიცვალა.

შემოსევა არბ-ასლანისა.

ლიპარიტ ორბელიანის სიკვდილის შემდეგ (1059 წ.) ბაგრატმა თითქმის ყველა ციხეები კახეთისა და ჭყრეთისა აიღო. ამის დროს მრავალნი დანგრეულნი შენობანი განახლდნენ და აშენდნენ ახალნიც: წარმატების ხელ-შემწეობი იყვნენ ქათალიკოსი მელქისედექი და დიდი მასწავლებელი წმიდა გიორგი მთაწმინდელი.

სამწესროდ, ბოლოს დროს ბაგრატის ნამოქმედარს და ნაღვაწევს სამარე გაუთხარა არბ-ასლანმა, რომელმაც 1063 წ. დაიმორჩილა თურქესტანა, ხოვარესში და 1064 წ. შემოე-

სია საქართველოს და სომხეთს. სულთანს უნდოდა დაემსო და მოესპო ქრისტიანობა ამ ქვეყნებში.

აზვ-ასლანმა აამხედრა სპარსები, ოსმალები და შემოვიდა ალბანიაში; აქ გაანადგურა ქრისტიანობა, მერე გაუგზავნა მოციქულები კვირიკეს და სთხოვა ცოლად ასული: კვირიკე შიშის-გამო დაეხუთა და ქალაქ ღორში წარუდგინა მტერს ჭალი და ამით იხსნა თვისი პატარა სამეფო გაოსრებისაგან. აქედან აზვ-ასლანი წამოვიდა თრიალეთზე. ბაგრატს ამ დროს სცხოვრებდა ხეკრებულში (ტაოსში) და არ იცოდა თუ რა მოელოდა. ამიტომ მტრებმა მოკლე დროში დაიმორჩილეს და გაანადგურეს შავშეთი, კლარჯეთი და ტაო, კიდრე ფანასკერტამდე; აგრეთვე იორი და ღვევი. მერე დაბრუნდნენ თრიალეთში,—სამი დღის შემდეგ შევიდნენ ჯავახეთში და შემოერტყნენ ახალ-ქალაქს, რომელიც იყო მდიდარი, მკაკალ-ხალხიანი ქალაქი და ჰქონდა მაგარი ციხეები. ციხე აიღეს; გარდა მოხუც ქალთა და უმაწვილთა, რომელნიც ტყვეთ წაიყვანეს, უკლავ დახატეს; ქალაქი დაანგრეს და დაამარცხეს. აქედან მდინარე ხრამის ხეობით გაიარეს სამშვილდე და შემოერტყნენ ციხე—ლალს, რომელიც მოშენებულ იყო ორ მაღალ მთაზე და ორივე მხრით ჩაუდოოდნენ ჩქარი მდინარეები. თუმცა ასეთი მაგარი ადგილი ეკავა ამ ციხეს, მაგრამ მაინც მტრებმა აიღეს და დაანგრეს. აქედან წავიდნენ ქალაქი ანის ასაღებად; ყარსის და ანის ალების შემდეგ დაბრუნდნენ სპარსეთში; მეფე ბაგრატმა დაიწყო თავის ხალხის დამშვიდება და შენება იმ ადგილებისა, რომლებიც გაანადგურეს მტრებმა. 1086 წ. ბაგრატს გამხედრდა კახეთის მეფის—აგსარტანის წინააღმდეგ, რომელიც ხსენებულ უბედურების დროს გამოვიდა ბაგრატის მორჩილებიდან. მეფე ბაგრატს მიემხრნენ ვეულა

გამოჩენილი გვარები ჭერეთისა, გარდა აგსარტანისა. სამწუხაროდ, დამორჩილებას მთელის კასეთისას დაუშალა აჩ-ასლანის ხელ-მეორედ შემოსევამ კასეთში. შეშინებული ბაგრატი დაბრუნდა ქართლში, ხალხი კი შიშის-გამო შეიხიზნა მთებში.

ამ ჭკეუანაში რომ შემოვიდა განძვინებული მტერი, მას დახვდა აქ მხოლოდ აგსარტანი, რომელმაც წარუდგინა ასლანს საჩუქრები და ნიშნად მორჩილებისა მაცქმადიანობა მიიღო. აჩ-ასლანი ამით დაკმაყოფილდა და აგსარტანი თან გაიყოლა. კასეთიდან მოკიდებული მტკვრამდე დასწვა-დანგრია ეკელაფერი, რაც წინ შესვდა. მტკვრის პირზედ დახვდენ მას თბილისის თათრები, რომელთაც გადიევანეს მეორე კიდეზე. ურიცხვი თვისი ჯარი აჩ-ასლანმა რამდენიმე დასად გაჭყო: ეს დასები ქართლის ეკელა მხრისკენ გაგზავნა, რომ ერთბაშად გაენადგურებინათ ეს ჭკეუანა. ჩვენი ხალხი ტყე-ღრეში დაიმალა. მეფე ბაგრატი კერც ერთგან კერ შეება მტერს, რადგან იყო დარწმუნებული, რომ კერას გაიტანდა. აჩ-ასლანი უშიშრად იწეოდა წინ; მთელი ქართლი სრულიად მოაოხრა და გადავიდა იმერეთში, რომელიც ციხე სვერამდე ქართლივით მოაოხრა და მერე ზემთრის ღროს დაბრუნდა ქართლში. ეს ჭკეუანა აღამიანის სისხლით მოაწყა ამ მხეცმა, მრავალი ხალხი ტყვე ჭყო, მერე ითხოვა ბაგრატისაგან ხარკი და მშვიდობიანობის ჩამოგდებას დაჰპირდა. მაგრამ სასტიკმა უინკებმა აღარ მოაგდევინეს ჰასუნის მიღებამდე: იგი დაბრუნდა სპარსეთში, თბილისი კი გადასცა განჯის კმირს, რომელსაც უბრძანა, რომ მუდამ შიში არ მოაგლოს საქართველოს.

ესეთი იყო მეორედ შემოსევა აჩ-ასლანისა. ხალხი დაშინებული და თავ-ზარ დაცემული იყო. ამ შემოსევის უბე-

დურებას დაემატა კიდევ სხვა უბედურებაც: მომავალ გაზაფხულზე საქართველო მოტკლავა დიდმა ნიაღვრმა.

აზ-ასლანი 1068 წ. შეება საბერძნეთის იმპერატორს — რომანოსს ღ 1071 წ. სრულიად დაამარცხა ღ ტუქუ ჭუო იგი. შეჭრა ამათთან თავისთვის სასარგებლო ზავი, მკრე წავიდა სირის დასაპურობლად.

ამ დროს განჯის ემირი შემოესია ქართლს, მაგრამ ბაგრატიმა თვით დაიკავა დიდ-გორი ღ იოანეს (ლიპარიტ ორბელიანის შვილი), ნინია ქობულაძის ღ მურვან ჭაყელის წინამძღოლობით გაგზავნა ჭარები (35,000 კაცი) მტრის წინააღმდეგ მუხრანში ღ წილკანში. მტერი მაშინვე გაიქცა ლართის-კარისკენ. ქართველებმა შეუტყეს ღ ნასეკარზე მეტა დახოცეს. ემირი ნარჩომ 15,000 კაცით გაიქცა ზევიტკენ, აჩაკის ხევის გაუოლებასუდ ღ შევიდა ერწოში და იჭიდგან თბილისში დაბრუნება უნდოდა, მაგრამ ბაგრატის თხოვნით კახელებმა დაიჭირეს ღ წარუდგინეს მეფეს, რომელმაც ამის შემდეგ მალე აიღო თბილისი ღ გადასცა სათლარს — დმანისის მმართველს, თვითონ კი დაინაწრუნა ციხეები: რუისთავი, ფარცხისი, ავანნი, გრიგოლ-წმინდა ღ გაკაზნი. აგრეთვე გადახდევინა 44,000 დრაჭკანი ღ მძევლად გამოართვა რამდენიმე განჯის გამორჩენილი გვარის შვილები.

1072 წ. აზ-ასლანი მესამედ დაიძრა საქართველოსკენ, რადგან ბაგრატიმა უარი უთხრა ხარკის მიცემას, მაგრამ ამკე დროს ის უნდა წასულიყო თურქესტანში, სადაც ხალსი აჯანყდა. მაშინ დიდ-ძალი ჭარი მალექ-შაჰის წინამძღოლობით გამოგზავნა საქართველოში, თითონ კი თურქესტანში მიმავალი მოკვდა, რისგამო მალექ-შაჰა შუა გზიდგან დაბრუნდა სპარსეთში.

ამკე დროს მეფე ბაგრატიმა მოიარა თვისი სამეფო, ავად

გახდა ღ 45 წლის მეფობის შემდეგ 1072 წელს გარდაიცვალა ღ გამეფდა შვილი მისი გიორგი.

მეფობა გიორგი II-სა.

გიორგის აღუდგნენ ერისთავები.—დამშვიდება მათი.—იოანნე ორბელიანი და მისი შვილი ლიპარიტი.—დამორჩილება სვება-დასხვა ადგილებისა და გაძლიერება მეუისა.—თურქები ციხე ყველთან ამარცხებენ გიორგის.—დანგრევა ქუთაისისა და დამორჩილება თბილისისა.—სამწუნარო მდგომარეობა საქართველოსი.—გადაყენება გიორგისა და გამეფება დავით მეორისა—აღმაშენებლად წოდებულისა.

ნასკეკარი წელიწადიღ არ გასულიყო გიორგის გამეფების შემდეგ, რომ იოანნე ორბელიანი თავის შვილით—ლიპარიტით, ნინია ქობულიძე და სვანეთის ერისთავი ვარდანი აღუდგნენ. გიორგიმ დაუთმო იოანნეს ციხე სამშვილდე, მის შვილს—ლიპარიტს ლაწობანი, ნინიას თმოგვი, ვარდანს ასკლანი ღ ამ ნაირად დამშვიდა იგინი, თუმცა ეს მშვიდობიანობა კიდევ მალე დაირღვა იოანნესაგან. მაშინ გაჯავრებულმა გიორგიმ მოიწვია აგსარტანიღ ღ შემოერთა სამშვილდეს, რომელიღ მალე აიღო; იოანნე ჯერ გაიქცა სომხეთის მთებში, მერე შეჭრიდა მეფეს ერთგულებაზე ღ მიიღო უკვე დაკარგული სამშვილდე ღ კიდევ-გარე. თუმცა ამის შემდეგ იოანნემ კიდევ მალე უღალატა მეფეს, მაგრამ მოძულეებულმა ხალხისაგან ღ მეფისაგან ვერაფერი ვერ გააწყო ღ იძულებულ იქმნა—შვილით გაქცეულიყო მელიქ-შაჰთან; აქედანაც მალე

უკანვე გამოიქცა, რისგამო თურქები დაეწინენ ღ ცოლ-შვი-
ლიანად ტყვეთ წაიყვანეს.

გიორგიმ შინაობაში მშვიდობიანობა რომ ჩამოაგდო,
გამხედრდა დასავლეთისკენ და აიღო ანაკოპია, მრავალი ცი-
ხეები კლარჯეთში, შავშეთში, ჯავახეთში ღ არტანუჯში; გარდა
ამისა ქალაქ ანის ყოფილ მმართველს გრიგოლ ბაკურიალის
შემწეობით აიღო უარსა, ვანანდი, აზიატ-ფორი, კარნიფორი,
და უველა ამ ქალაქებიდგან თურქები განდევნა.

დიდხანს არ გაგრძელდა გიორგის ბედნიერება. მოკლე
დროში მეტად გაძლიერდნენ თურქები (ოსმალები) სამსრეთ-და-
სავლეთ. მსრისკენ საქართველოსა. ესენი ხშირ-სშირად ეცე-
მოდნენ საქართველოს.. ამის-გამო გიორგი ამხედრდა მათზე,
მაგრამ ციხე-უველთან სრულიად დამარცხებულ იქმნა. აქ მტრებს
დაჩნათ ალაფი: სტოლის მოწყობილობა ოქრო-ვერცხლისა,
მრავალი ძვირ-ფასი ბადიანი და სსვა ნივთები. გიორგი აჭა-
რიდგან იმერეთში გამოიქცა. თურქებმა კი, გაკვირებულებმა
ამ გეარ მეფის სიმდიდრით, იფიქრეს რომ საქართველო უნ-
და იეოს სიმდიდრის საუნჯეო, დროებით შეამცირეს ომები
მცირე აზიაში და 1080 წ. იენისის თვეში შემოვიდნენ ჩვენ-
ქვეყანაში. მეფე გიორგი გაიქცა აფხაზეთში. თურქებმა დაან-
გრიეს არტანუჯი, ააოსრეს კლარჯეთი, ტაო, აიღეს ქუთაი-
სი და დაანგრიეს; დაიმორჩილეს თბილისი და მტკვრის კო-
დეგებზედ დაასახლეს დიდი დასტები თათრებისა, სპარსელები-
სა და თურქებისა; ესენი მუდამ ეცემოდნენ სოფლებს და არ-
ბეკდნენ. ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდა საქართველო, რომ
აღარსად მშვიდობიანობა არ მოიპოვებოდა. მრავალი ხალხი
დაიხრცა. ნაწილში სრულიად გადაცრულნი იყვნენ, სახლ-კა-

ნი დანგრეული ჭქონდათ. თურქები რომ მიწის პირზე ვერა-
ფერს პოულობდნენ, სამარებს სთხრიდნენ და სიმღადრეს
ეძებდნენ.

ამისთანა საშინელ მდგომარეობაში რომ იყვნენ, მეფე
გიორგი ხალხის თხოვნისამებრ წაიდა მელიქ-შაჰთან შეწყენის
და ხსნის სათხოვნელად. მელიქ-შაჰმა შეიწყენა მისი თხოვნა:
გამოიხსნა ჩვენი მამული სრულ გაოსრებისაგან, მისცა გიორ-
გის კახეთიც და ჭყრეთიც, მხოლოდ იმ პირობით, რომ მას
უოკელ წელიწადს უნდა ეძლია დადგენილი ხარკი. მაგრამ გიორგიმ
კახეთი და ჭყრეთი ხელ-ასლად დაუბრუნა აგსარტანს, რომელიც
წყალობის სათხოვნელად მივიდა მელიქ-შაჰთან.

უკელა ამ უბედურებათა დაერთვნენ კიდევ სსკა-და-სსკა
საშინელი მოკლენანი ბუნებისა. ხალხი ამას ღვთის რისხვად
სთვლიდა, იმის გამო, რომ ამ დროს ბეერნი სტოკებდნენ
ღვთის სჯულს და მაჰმადიანდებოდნენ. აღდგომის დღეს იუო-
ისეთი ძლიერი მიწის-ძვრა, რომ თვით ძალაღი მთები, მაგა-
რი კლდეები იქცეოდნენ; ძრავალი ქალაქები, ციხეები, სახლე-
ბი დაინგრნენ და გახდნენ საფლავად თავის შატრონებისა.

12 წელს ასეთი ტანჯვა გამოიარა ჩვენმა მამულმა.
უსახლ-კაროდ დაჩხომილი ჩვენი ხალხი სრულიად გაირყენა
და ავაზაკობას მიჰყო ხელი. თვით მეფე გიორგი ვერას ჭშკე-
ლოდა ხალხს, რისგამო მაშინდელ მსწავლულ და განათლებულ
პირების თხოვნისამებრ გიორგიმ ტასტი დაუთმო თავის შვილს
— დაკით მეორეს (1089 წ.)

მეტობა და ვით II-ს.

I.

მდგომარეობა საქართველოსი და ვითის გამეფების ხანებში.—
ზრუნვა და ვითისა სამეფოს აღსადგენად.—სასულიერო პირთა
კრება ზნეობის აღსადგენად.—ლიპარიტ ორბელიანი და და-
ბლოკება მისი შუოთიანი ცხოვრებისა.—სიკვდილი მალექ-შაჭი-
სა.—დაწეობა ფეაროსნობის ომისა.—ვეტრე უდაბნოელი და პა-
პა ურბანი მეორე.—პოლიტიკა სომხებისა და ბერძნებისა.—

და ვითმა მეტობა მიიღო მაშინ, როცა ხალხის უსწრაფი-
თი მსარე დაცემული იყო, საზოგადო მშვიდობიანობა შერეუ-
ული ჯ საქართველო როგორც სამეფო დამსობილი. თბილი-
სი ჯ მისი მიდამონი (აკვლიდგან მოკიდებული, ვიდრე მდ-
სწამის შესართავამდე ჯ აქედგან ცხსე სამშვიდდემდე) ეჭი-
რათ ოსმალებს. ესენი ზამთრობით ჩადიოდნენ აღაზნის შე-
სართავამდე ჯ განჯამდე და ხალხს ძრეულ აწკალებდნენ.

კახეთი ამ დროს გაცალკეებული იყო ჯ მას ჳმართავდა
საკუთარი მეფე-კვირიკე, რომელიც მალე მოკვდა ჯ გამეფდა
მისი ძმისწული—ავსარტანი; მტრის აკლების შიშით ხალხი
გახიზნულ იყო ტყე ღრეში ჯ საქართველო დაცარიელებული
იყო. გამეფდა თუ არა და ვითი, მიაქცია ყურადღება სამეფოს
სამწესსარო მდგომარეობას. პირველად მან ტყე-ღრედგან გა-
მოიწვია შეშინებული ხალხი ჯ ხელ-მეორედ დასასლა გაოსრე-
ბულ ადგილებზე. რომ მტრის არ ეკნო მის სამეფოსთვის,
ჟერ-ჟერობით აძლია მათ ხარკი. ზნეობის აღსადგენა ჯ მეფემ
მოიწვია კრება ქათალიგოზის იოანნეს თავს-მუდომარეობით. ეს

გრება შესდგა ეპისკოპოსებისაგან ღ მრავალ განათლებულ პირთაგან. აქვე იუენენ: გიორგი ტეონდიდელი ღ არსენი, იუალთოს ეპისკოპოსი, დიდად განათლებული პირი ღ მოპლვარი დაუითისა; გრებამ დაადგინა, რომ ძლიერთ ღ გაკლენიანთ ბრალდებულთ წაერთვათ თანამდებობა ღ ზნეობით შეჩენებას მიეცნენ. მათი ადგილები დაეთმოს უკეთეს პირებს. ლამარით ორბელიანმა, რა ნასა, რომ მას შეჩვენებდნენ, დაიწყო ხალხის აღელვება. მაგრამ მას სტატეს ხელი ღ საპურობილეში ჩასკეს. რამდენიმე სნის შემდეგ იმან მოინანია ცოდვები ღ მეფეს ერთგულობა შექვიცა, რისგამო მეფემ აპატივა დანაშაულობა ღ დაუბრუნა მას მამულ-დედული. რამწამს ლიპარიტი დაბრუნდა თავის მამულში, ფიცი დაიეიწუა ღ კიდევ ხალხის აჯანუება მოინდომა. იგი სელ-მეორედ შეპურობილ იქმნა და, ორი წლის საპურობილეში დამწევდევის შემდეგ, გაგზავნეს საბერძნეთში ღ მისი ქონება კი ასწერეს ეკლესიის სასარგებლოდ.

1092 წელში მოკვდა მალექ-შაჰი ღ მისი სახელმწიფო გაიყო რამდენიმე ნაწილად. სამი წლის შემდეგ (1095 წ.) დაიწყო ჯვაროსნობის ომი წმ. ადგილების (სსკათა-შორის ქრისტეს საფლავის) მუსულმანებისგან განსათავისუფლებლად. როგორც მალექის სიკვდილს, ისე ჯვაროსნობის ომს დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს წარმატებაზე.

აი როგორ. მალესტინა, სადაც დაიბადა, აღიზარდა ღ მერე ჰქადაგებდა მაცხოვარი, — რისგამო დასტანჯეს ღ ჯვარს აცკეს იგი — დაპურობილი ჰქონდათ მუსულმანებს ღ დიდათ სტანჯავდნენ ქრისტიან ხალხს. სსკათა შორის ერთმა ბილიღრიმმა (მლოცავმა) — პეტრე უდაბნოელმა 1095 წელში, ბერი წვალეის შემდეგ, მიაღწია ჰაჰა ურბან II, რომელსაც

ადუწერა საშინელი მდგომარეობა ქრისტიანებისა პალესტინაში. ღ სთხოვა შემწეობა ღ განთავისუფლება იმ წმინდა ადგილებისა ურჯულთაგან. შაჰამ გაუგონა მას ღ საფრანგეთის ქალაქში—გლერმონში პირველად უქადაგა ხალხს ამ საქმის შესახებ. ხალხი აღტაცებაში მოვიდა; წლის თავზე 600,000 კაცი ეკროპიელთ ჯარი გამხედრდა ურჯულოებზე. უოკლის მხრიდგან მუსულმანები მოეშურებოდნენ აქეთგენ (მცირე აზიაში), რათა დაიკავონ პალესტანა.

ამისთანა დროს სომხები, იმის მაგიერ, რომ იმოქმედონ ეკროპიელებთან ერთად ღ იზრუნონ თავის სამეფოს აღსადგენად, მიემხრნენ თავის ორს პატრიარქს, რომელთაც ჭკონდათ ერთმანეთში ფილოსოფიური ბაასი ღ შეჭყურებდნენ მათ. ბერძნები კი უფრო ოსმალებს შეელოდნენ, ვიდრე ქრისტიანებს...

II.

გაძლიერება ქართველთა.—იგინი ჭშველიან ეკროპიელთ პალესტინის განთავისუფლებისათვის.—პალესტინაში წმ. სინაის მთაზედ დაუითი აშენებს ცაძარს, აგრეთვე მრავალს ტაძრებს ჩვენს ქვეყანაში.—დაუითი მოაქცევს განსაუთრებით ყურადღებას ხალხის განათლებას და ქვეყნის აშენებას.

თუმცა ეკროპიელნი იწვევდნენ მუსულმანებს პალესტინაში საბრძოლველად, მაგრამ ჩვენს ქვეყანაში მეოფე მუსულმანები (სელჯუკები) მაინც არ ჭსჩაქრობდნენ იქ წასვლას. დაუითმა ესენი დასტა-დასტა დაამარცხა ღ მომეტებული ნაწილი განდევნა საქართველოდგან. სელჯუკები განძვინდნენ ღ საქართველოს დაკარგვა ითავილეს. დიდ ძალის ჯარით წამოვიდნენ

დ დაკითხ დაეცნენ. ძალადგანი დ უშიშარი მეფე ესე დავით 1,500 კაციით მიუხტა მტრებს დ ისეთ ნაირად დაამარცხა მათი უარე, რომ იგინი იმულებული შეიქმნენ წასულიუენენ ჩვენი ქვეყნიდამ. ქართველთ დარჩათ მათგან კაი-ძალი აღაფი.

ამის შემდეგ დავითმა მოანდომა განაწილებული დ გყოფილი სამეფოს შეერთება დ აღდგენა. უზნეო მეფე კასეთ-ჭყრეთისა — აგსარტანი ტუვე ჭეო დ სამეფო მისი (1105 წ.) შემოუერთა თავის სამეფოს. *) ამის შემდეგ დაიპყრო ქვეყნები ღრთაუ ფლვათა შუა: კასპიის ფლვისკენ დერბენდი შეადგენდა მშინდელ დროის საქართველოს მიჯნას დ ესევე (დერბენდი) იყო შესანიშნავი სიმაგრე, საცა დადგმული იყო რეინის კარუბი მოსაგერებლად ჩრდილოეთ კავკასიის ველურებისა. აგრეთვე დაემორჩილნენ დავითს შირვანი, რანი დ მოკვკანი. დასავლეთის მხრით უკანასკნელი მიჯნა მშინ იყო ტრავპიზონი. ოსმალები (სელუგები) დავითმა განდევნა ტაოს-კარაიდამაც დ ის ადგილიც თავის სამეფოს შემოუერთა. სომხები მათი რეგულაობისათვის საქართველოსადმი დასაჯა: წაართვა მათ სტახტო ქალაქი ანი.

*) ამ დრომდის თავისუფალი და დამოუკიდებელი კახეთ-ჭყრეთის და კუხეთის ქორიკოზები იყვნენ:

1, გრიგოლ I	787—826 წ.	6, კვირიკე I	893—918 წ.
2, ვაჩე ქობულაძე	827—839 "	7, ფადლა II	918—929 "
3, სამუელ დონაური	839—861 "	8, კვირიკე II	929—976 "
4, გაბრო დონაური	861—881 "	9, დავით	976—1010.
5, ფადლა I	881—893,		

მ ე ფ ე ნ ი :

10, კვირიკე III დიდი	1010 — 1029 წ.	13, კვირიკე IV	1084—1102 წ.
11, გაგიკი	1029 — 1058 "	14, აგსარტ. II	1102—1105 "
12, აგსარტანი I	1058 — 1084.		

ასეთი გაძლიერება დავითს იათად არ დაუჯდა: ამისთვის იგი მრავალჯერ შეებრძოლა მტერს: მუსრანში 1115 წ., ტა-ოსში 1116 წ., ულაძორში 1117 წ., არეზის პირას 1118 წ., მტკვარზედ 1120 წ., მანგლისში, დიდ-გორში 1121 წ. და სსკაცან. უოკელი გუთსე საქართველოსა მოგვათხრობს დიდებას ამ მეფისას, რომელიც უველგან და უოკელთვის თავს ზარს სცემდა მტრებს. თვით მისი ახოვანება, ტანადობა, უე-ბარო ღონე და სულის დიდება ხელს-უწუბოდა მას. იგი სამა-გალითო მეომარი იყო ჯარში. ჯარს მუდამ წინ უძღოდა. მან არ იცოდა დალაღვა და მისმა მკლავმა დაცდენა. სმა მას ჭქონ-და ღომებრივი. სპარსები და თურქები მუდამ მარცხდებოდნენ და უტოვებდნენ მას დიდ-ძალ ალაფს, რომლითაც დავითმა გაამდიდრა თვისი სამეფო.

ამ ნაირის ძლიერებით წაქეზებულნი ქართველნი მიეშველ-ნენ ჯვაროსნებს და აქ მრავალ ჯერ გაიმარჯვეს. მეფემ სინაის მთაზე ააშენა ტაძარი წმ. ეკატერინესი ქართველთა ღვთის მსახურთათვის.

ასე აღადგინა დამხობილი სამეფო. მაგრამ მარტო ამით არ დასრულდა მისი აღდგინება. საქართველო ამ დროს მძლავ-რი, აღდგენილი იყო თავის ძველის მიჯნებით და შინაურის განწყობილებით. ამისთვის მან რამდენიმე ჯერ მოახდინა კრებები სასულიერო პირთაგან; გამართა სკოლები ქართველთ ურმათა აღსაზრდელად, გამართა სასტუმრო—სააკადემოფო-ები დაჭრილთა და სსეულთათვის და ხშირად თვით ესტუ-მრებოდა ამ აკადემოფებს და პირად თვითონ ემსახურებოდა მათ.

უველა ამას გარდა დანგრეული და დაჭრეული ციხეები-ტაძრები და ქალაქები ზოგი ხელ-ახლა აღაშენა, ზოგი შეა-

კეთა ღ ალაღინა; უკელა ამას მოახმარა ბრძოლის კელზე ნა-
შოენი ალაფი.

უდიდესი ღ უმშენიერესი ყველა მისგან აგებულ ტაძარ-
თაგან არის გენათის *) ტაძარი, რომელიც ალაშენა დაკითმა
მსგავსად ფიწუნდის ტაძრისა. გენათის მონასტერი ასლაც
გვიმოწმებს დიდებას ღ კეთილ-დღეობას ქართველებისას დაკით
მეორას დროს. ეს ტაძარი აგებულია მსხვილის ღ დიდროა-
ნის ქვით, ერთი კვა (ცხრა ალაბი სიგრძით) დადებულია მას-
ზე თვით დაკით ალაშენებულისაგან. საკურთხეველში ასკენია
მოკარაყებული სატი ღვთის-მშობლისა, ნაჩუქები იმპერატო-
რის ალექსი კომნენისაგან. აქვე ასკენია უშუკელესი სატი სა-
ხულის ღვთის-მშობლისა, ქმნილი წმ. ლუკასაგან ღ მოკამაზუ-
ლი ძვირფასის ქვებით თვით მეფე დაკითისაგან. დაკითმავე
გამშენიერა ხახულის ღვთის-მშობლის ტაძარი (ჭოროხის
ტოტზე.)

დაკითმავე მოინდომა შერიგება სომეხთა ღ ქართველთა
საწმენსაყუბის მსრით. ამიტომ კრება მოახდინა. თავსმუდო-
მარედ კრებისა იყო მცხეთის ჭათალიყოსი იოანე. ამ კრებამ
ვერ შარიგა ეს ორი ხალხი, რადგან სომეხები მაგრა იდგნენ
თავის სუულზედ ღ ამის გამო უფრო მეტი განხეთქილება
ჩამოკარდა მათ შუა.

მეფე დაკითი გარდაიცვალა 1125 წელს. საქართველოს
აღდგენისათვის ღ გაშენებისათვის ქართველნი მას ალაშენე-
ბელად უწოდებენ, ღ საქართველოს ეკლესია მას მრავალი ქველ-
მოქმედებისათვის ღ წმინდა ცხოვრებისათვის ჭრაცსავს წმინ-

*) გენათისა, ესე იგი ღვთის-მშობლის დაბადებისა.

დათა შოკის. განისვენა ამა წმიდა მეფემ ღ დაესაფლავა გენათის მონასტერში. გამეფდა შვილი მისი დიმიტრი I.

დიმიტრი I.

(1125—1155 წ.)

ანდერძი დაკითხა.—დიმიტრის გაუკაცობა, ძლიერება და მშვიდობიანობა ქართველთა.—ბერად შემოსვა დიმიტრისი.—გამეფება დავით მესამისა და ორთავეს სიკვდილი.

რომ მოუახლოვდა სიკვდილის უამი მძლავრსა ღ ღვთივ ცსებულსა მეფეს დაკითხს, აღიჭურვა სისარულით ღ დასწერა შემდეგი ანდერძი: «მიუდიგარ წინაშე უკვდავისა მეფისა, რომელმაც ამ სოფელსა მომანიჭა ეგეოდენი წყალობანი თვისნი, რომელმაც მომცა შვილი დიმიტრი, უმეტეს ჩემზე აღჭურვილი სიბრძნითა, სიმართლითა, სიმტკიცითა ღ ვაჟ-კაცობითა. ამისთანა მეფე არს ჯილდო უფლისა მართალთათვის დაშთენილთა ამ სოფლად. ამისთანა შვილმა აღაკრა გული ჩემი სისარულითა დიდითა.»

ეს ანდერძი დიმიტრისზე მართლა ზედგამოჭრილი იყო. 30 წლის მეფობაში მან დაამტკიცა მამის იმედი და უმეტეს მამისა გააძლიერა და დაამშვიდა საქართველო. ჯერ მამისავე სიფრცხლესა და მისივე მინდობილებით დიმიტრიმ გაილაშქრა შირვანზე. ჰქმნა ომნი და ბრძოლანი, თავისი ვაჟ-კაცობით განაკვირვა მტერნი, აიღო ციხე უაღამარი, დაამარცხა სპარსეთის თავი ჯარი და აივსო ალაფითა და ტყვეთა დიდითა. მამის. სიკვდილის შემდეგ მან დაარბია განჯა.

გაოსრულებული თურქებისაგან ქვეყანა—ტაო ხელ-ახლა დაასახლა და ჭყო მშვიდობა. მის მეფობის განმკაცლობაში ქართველთა ხალხი მშვიდობიანად მუშაობდა შინაობაში და გარეშე მტრებისგან უვნებელი იყო.

30 წ. მეფობის შემდეგ იგი ბერად შედგა, მეფობა გადასცა თავის შვილს—დავით III-ს, რომელიც ექვსი თვის მეფობის შემდეგ გარდაიცვალა. ამავე წელს გარდაიცვალა ბერი დიმიტრიც.

დავით III-ის სიკვდილის შემდეგ (1156 წ.) გამეფდა საქართველოში შვილი დიმიტრი მეფისა—ძმა დავით III-სა—გიორგი.

გიორგი III, შვილი დიმიტრი I-სა.

(1156—1184 წ.)

უმეტესი გაძლიერება საქართველოსი.—გაგანიერება სამხრეთის მიწებისა.—მუსულმანების მოძრაობა.—დამარცხება სულთნებისა. და ბრწყინვალე ბრძოლანი ქართველთა ჯარისა.—საბერძნეთის იმპერატორის მანუილის ძმის ანდრონიკ კომნენის დასახლება საქართველოში.—დერბენდის და სხვა ადგილების აღება.—გარბის და სხვა ადგილების გაშენება.—სიკვდილი გიორგი მე-სამისა.

ჯვაროსნობის ომი პალესტინაში და პირადი ნიჭი გიორგი მეფისა მეტად ჭშკელდნენ საქართველოს. მუსულმანების ყურადღება მიქცეული იყო პალესტინისადმი, რათა ცდილობდნენ რომ ქრისტიანეთ არ წაერთვათ ეს ადგილები. მეფე

გიორგი კი ამით მშვენიერად სარგებლობდა. გასამდიერებლად თვისი სამეფოისა და ჟვარახსნობის ომის გასაადვილებლად იგი ხშირად უტყხავდა ომს ხან თურქებს, ხან სპარსელებს, და, საზოგადოდ, მუსულმან ხალხებს; და ისეთი ოსტატობით და სპასპეტროში ხერხით ებრძოდა მათ, რომ სულ მუდამ ბრძოლის კელიდგან გამარჯვებული გამოდიოდა.

თვისი მოქმედებანი მან დაიწყო საქართველოს სამხრეთ მიჯნაზე, არარატის ქვეყანაში, საცა მაშინ სარდინები ბატონობდნენ. აქ მან დაამარცხა მტრები, აიღო სომხეთის დედაქალაქი ვაგარშაპატი და დეინი, და უკელა არეზის ნაპირა ქვეყნები. შანშე დადიანის მოთავეობით აღდგომილი ქართველთა წინაშე ქ. ანი დაიმორჩილა და ამით მტრებს თავზარი დასცა. შანშე დადიანი სპარსეთში გაიქცა და ისე თავი იხსნა.

რამდენადაც ქართველთა ემატებოდათ დიდება და პატივა, იმდენად თურქებს და სპარსელებს აკლდებოდათ გაკლენა მცირეაზიაში. ამიტომ ბევრი კელარ მოითმინეს. სულჯუგები, ხოროსნის სულთნები შეუერთდნენ ქალიფის ჯარებს და საქართველოს წინააღმდეგ ამხედრდნენ. მაგრამ გიორგიმ მათ არ აცალა. პირველად თვითონ სისწყრაფით შეუტია, დაეცა მათ და ორჯელ ზედიზედ გაიმარჯვა მათზე: პირველად შირვანში, მეორედ სომხეთში.

ამისთანა ბრწინვალე მოქმედებით წაქეზებულნი ქართველნი სამაგალითონი და თითით სანჯენებულნი გახდნენ მტერთათვის. სამთა მეფეთ მშვიდობიანმა და სახელოკანმა მეფობამ ქართველნი სულიერად და მატერიალურად გაამდიდრა, გაამდიერა. დიდძალმა ალაფმა გაუესო მეფეს ხაზინა. ეს იყო იმის მიზეზი, რომ გიორგი მეფემ ჰქმნა, შესანიშნავი ისტორიაში დაშქრება.

თავის მიმადი ჯარის მან გაჭეო რამდენიმე წუთად ღ ერ-
თი გაგზავნა კანის დასაპურობლად, მეორე არზერუმის, მესამე
მტკვრის გაღმა განჯის ქვეყნებისა, მეოთხე განჯას იქით ხოლ-
თამდის; მესუთე აღაზნის მტკვართან შესართავიდან შირ-
ვანამდის; თვითონ კი წავიდა ყაჯოგანის დასაპურობლად. უკვლა
ამ ჯარებმა ისე სწრაფად და მალე აღასრულეს თავისი კალი,
რომ გეგუთელები ამ გვარ სისწრაფით განცვიფრებულნი იყვნენ,
როცა დაინახეს ბრძოლიდან დიდ-ძალი აღაფით დაბრუნებული
ქართველთა ლაშქარი.

ამის შემდეგ უკვლა საქართველოს მეზობელი ხალხები
ეძებდნენ მეგობრობას ქართველებთან *). ბიძაშვილი დიდის
იმპერატორისა მანუილისა ანდრონიკ კომნენის მშვიდობიანო-
ბის მოსაპოვებლად მოვიდა საქართველოში მთელის თავის ოჯა-
ხითურთ. მეფე დავითმა მიიღო იგი, როგორც ეკადრებოდა
მეფის გვარის შვილს ღ ანუჭა მას მრავლი მიწები კახეთში. **)

უკანასკნელი ლაშქრობა ჭკონდა გიორგის ანდრონიკის
ჩამოსვლის შემდეგ წინააღმდეგ დებუნდის და სხვა მთიულე-
ბისა, რომელნიც უჩაღურად ეცემოდნენ ქართველთა ქვეყნებს.
უკვლა ეს ხალხები მეფემ დაამარცხა, დაიმორჩილა, აღაზრა
მუსკურა, შარაბამა, აილა ქალაქი შაბური, მშვიდობიანობა
ჩამოაგდო აჭაროებაში და მშვიდობით და დიჯებით დაბრუნ-
და თავის ქვეყანაში.

*) ჩვენი მატრიანის გადმოცემით ბერძენნი, ინდიელნი, არაბელ-
ნი, სულთნები ხორასნისა, სირიისა, მისირისა, იკონიისა, აგრეთვე ხა-
ზარეველნი, აღანნი, აბაზგნი და უკვლა ხალხები მალრუბით მაშრუ-
ყამდის ეძიებდნენ გიორგის მეგობრობას.

***) მისი (ანდრონიკ კომნენის) ჩამომავალნი, დაშთენილნი სა-
ქართველოში, ეხლა იწოდებიან ანდრონიკაშვილებად და ხარისხით
არიან თავადები.

გიორგი მეფე უკელა თავის სიმდიდრეს და ხაზინას ას-
მაკება საჩქევნო საქმეს: ციხეების და ტაძრების შენებას.
განსაკუთრებით უურადლებას აქნევდა იგი ვარძიას *), რომე-
ლიც იყო სამეფო სატახტო ადგილი და რომელიც შემდეგ-
ში მონასტრად გადაიქცა.

ამ გვარი იყო საქართველოს მდგომარეობა, როცა 1184
წ. გარდაიცვალა მეფე გიორგი III და გამეფდა ერთად-ერთი
შვილი მისი — ასული თამარი.

თამარ მეფე — ასული გიორგი III-სა.

1184 — 1212 წ.

I

გამეფება თამარისა. — შესანიშნავი მხედარნი ამა დროისა. — პო-
ლიტიკური ნიჭი თამარისა. — პირველი ქმარი მისი და ამ
ქმრობის შედეგი. — მეორე ქმარი.

გიორგი III სხვა მე არ ესკა მანთ ოდენ მარტო ასული
— თამარი, რომელსაც მამის სიკვდილის შემდეგ დაჩნა სამეფო
ტახტი. თამარი შატალის ბიძგანვე მიზარებული იყო თავის მა-
მიდა — რუსდანთან, რომელიც მეტად გამოცდილი და განსწავ-
ლული ქალი იყო. თამარმა მისგან შეისწავლა უოკელგვარი
დრჯის შესაიყერი სიბრძენი და ისეთი ქალი გამოდგა, რომ

... *) ვარძიას არის ახალციხის მხარეს, მტკვრის პირას, ქარამე-
თის წყლის შესართავის ახლოს. ეს არის კლდეში გამოკვეთილი შე-
ნობა, აქვე მრავალი ოთახები, ეკლესიები და სენაკები. ეს შენობა
„თროგლოდიტურ“ შენობას ეკუთვნის.

თავის ჭკუა-გონებით, სწავლა-ზრდილობით აღმატა უოკელთა აწნობამდის მჯდომარეთა საქართველოსა ტახტსა ზედა. ამა-სთანავე იგი აღჭურვილ იყო წარმოუთქმელითა სილამაზითა, ახოვნებითა და მძლავრის და უძწიკვლო სულითა.

მისი პოლიტიკური ნიჭი, მისი შორს გამჭვრეტელობა ტახტსა ზედა აღსკვლასავე გამოჩნდნენ. მან მართლდა მამისა-გან ჩაიხარა ძლიერი სამეფო, მაგრამ ეს სამეფო ისე მკვიდრ საფუძველზე არ იყო დაყენებული, რომ მას სულ მუდამ (რასაკვირველია ღირსეულის მეფის ხელში) ესარგებლა შინაურის ერთობით, განწყობილებით და ამ გაერთებული ძალით, ერთგულებით ჰასუსი ეგო მრავალთა მტერთა თვის. ამ გვარი ნიჭი გამოიჩინა თამარმა და ამან გამეფებისავე უმაღლ ხელში იგდო ის მძლავრი თავადები, რომელნიც სშირად მორჩილები-ბიდეგან გამოდიოდნენ, თავისუფლად მოქმედებდნენ და სშირად ეწინააღმდეგებოდნენ მეფეთა. ამ გვარ სენს ბოლო მოუ-ღო თამარმა და თავის შესანიშნავის ნიჭით და ოსტატობით უოკელი ქართველის გული მოიგო და მოიხუიდა.

სამშობლო ქვეყნის საქმეების განსაკუთრებულ მან მოიწვია შესანიშნავი პირნი: ამირ სპასალარად (ჯართ მეფე როსედ) სარგის მხარგრძელი და ამისა შვილი ზაქარია. აგრეთვე მან-დატურთ უხუცესად ჭია-ბერი; მეჭურჭლეთ-უხუცესად კახაბერი გარდანიძე; მსასურთ-უხუცესად ვარდან დადიანი; ჩუჩხურა-ხად (მეფის სუფრის უფროსად) გამრეკელი თორელი, რომელიც ზაქარია მხარგრძელის სიკვდილის შემდეგ გახდა სპასალარად.

ამასვე უამსა თამარმა დასვა ბარამ ვარდანძე სკანთა ერისთავად; კახაბერ კახაბერისძე რაჭის ერისთავად; დოთალოს შარვაშიძე აფხაზეთის ერისთავად; ამუნელისძე ცხუმის (სუ-

ხუმის) ერისთავად; ოდიშის ერისთავად ბედიანი; იმერეთ-ქართლის ერისთავად ჩატი სურამელი და კახეთის ბაკური მაგანისძე; ქვერეთის ერისთავად ასათ გრიგოლისძე; სამცხის ერისთავად ბოცო ჭაუელი; ამ დროს ჭყონდიდელად (მწიგნობართ უხუცესად) იყო მთავარ-ეპისკოპოსი მიქელ.

ამათ შემწყობით ღმერთისა და კეთილთა, სიბრძნითა სოლომონიანითა, სიმბნითა ღმერთისა და სურამისა დღესისა ხვალისა არ მიგდებისა, იხურნა ზღვით პონტოსით ზღვაჲმდე გურგანისა (კასპიისა) ღმერთიდგან დარუბანდამდის ღმერთელნი კუკასიისა იმერნი ღმერთნი, ხაზარეთამდი და სკითთადმი.»

მაგრამ მინამ თამარი დაიმარჩილებდა უკულ ამ ხალხებს და დაიწყო მის მტრებთან, ქართველთ მოინდომეს მისთვის ქმრის შენება. თამარის მთხოვნელნი იყვნენ მრავალნი. მაგრამ ქართველნი ეძიებდნენ უკეთესს და ღირსეულს პირს.

ბოლოს ბევრი რჩევის შემდეგ ქართველთ აირჩიეს რუსთ მეფის—ანდრეას შვილი გიორგი, რომელიც მოიწვიეს ვაჭარის ზანქან ზარაზახელის პირით უიფრადგან. გიორგი ჩამოვიდა საქართველოში ღმერთმა თამარს რუსუდანის პირით მოახსენა თვისი სურვილი. მაშინ თამარმა გონიერად უთხრა ხალხს: «განო, კითარ ღმერთს შეუტეობლად ესე კითარისა საქმისა ქმნად? არა კიდით კაცისა ამისთვის უცხოას: არცა ქცევა, არცა საქმე, არცა ბუნებისა ღმერთელისა, არცა მხედრობისა ღმერთელისა; მადლოთ კიდრემდის განიცადოთ უკულთა სიკეთე, გინა სიდრკვე მისი!» თუმცა ასე მჭევრმეტყველურად და საქმის ცოდნით ეკედრებოდა თამარი ხალხს, მაგრამ იგინოა წინააღმდეგობად და უშვილობასა მოახსენებდეს და სახლსა მისსა უნაყოფობასა, დრტყნვიდეს და წინამძღვარსა სპათათასა ითხოვდეს ღმერთითურთ შეაწრობდეს

სულსა მისსა. “ ამის შემდეგ თამარმა თანახმად ხალხის სურვილისა და დასამტკიცებლად თვისის. განიერებისა და შორს გამჭვრეტელობისა შეირთო გიორგი.

ეს ამბავი რომ შეიტყეს ორთა ძმათა ოსთა მეუღის შვილთა, რომელთაც სსკათა შორის უნდოდით თამარის ქმრად გასდომა, გულს შემოუყარათ და ერთმა ვერ გაუძლო სევდას და შინ წასკლისას მოკვდა ნიქოზს ღ იქვე წმ. რაქდენის ტაძარში დიდის დიდებით დამარხეს.

თამარის ქორწინების შემდეგ მოსდა ლაშქრობა. მოთაკედ ჩვენი ჯარისა იყო თვით გიორგი. ამ ხელად გაილაშქრეს ქართველთ ჯარებმა და აიღეს უარსი, კარნიფოლი; მცირე ჯარით გამრეკელმა განდევნა ოსმალნი ძალის-სეკიდგან (ჰალაკაციოდგან;) მხარგძელმა მოიარა დვინის და სურმანის ქვეყნები, სსკებმა განაძევეს მტრის ჯარები კლარჯეთიდგან. აჯანყებულნი დვინელნი გიორგიმ ხელახლად დაამარცხა ღ წაართვა მათ კაი ძალი ალაფი. აქედგან წავიდა არარატისკენ და განაბნის დიდ-ძალი ოსმალთა ჯარები. დაბრუნებისას ქართველთ დაეცნენ გელაკუნის ოსმალნი, მაგრამ არც მათ მოუდრიკეს თავი ქართველებმა. ამის შემდეგ გაილაშქრეს განჯისკენ და მდინარე არეზის ნაპირებისკენ.

ასე რომ მშვენიერად მიდიოდა გარეშე სსკმენი თამარისა, საუბედუროდ, ოჯახურად ბედნიერება და მშვიდობიანობა დაირღვა მეუღის სსსახლეში. ამის მიზეზი იყო გიორგი, რომელიც თანდათან შეეჩვია სიმთვრალეს, გარყვნა სრულიად, რამეთუ სიმთვრალესა შინა იწყო მრავალთა სსაძაგელთა ღ უშეერთა სსაქმეთა ქმნად, რომელთა ნამეტნავ არს აწერად. “ შეუხნდნენ კაცნი მის გასაგურნებლად, მაგრამ ეგუურნებდით ბაბილოკანსა და არა იყო გურნება, არათუ ოდენ არა შეიგონა,

არამედ უპირესთა მიმართ იწუო და კაცნი უბრალოდ გკემნა და ასოთა ამოგლებითა ტანჯნა.»

ამის შემდეგ თამარმა სახალხოდ გამოაცხადა, რომ იგი ამისთანა გარეუნილ კაცთან კელარ იცხოვრებს, მიუბრუნდა გიორგის და უთხრა: «მე არა მიძლავს აზრდილისა მრუდისა ხისასა გამართვად ღ უბრალოდ განკუურეო მტკვერსაცა, რომელი აღმეკრა შენ მიერ.» თამარი განშორდა მას და რუსუდან დედოფალმა ღ უოკელთა წარჩინებულთა გიორგი ჩასკეს ნაკში ღ კოსტანტინოპოლში გაგზავნეს. ასე დაირღვა პირველი ცოლქმრობა თამარისა.

ამის შემდეგ თხოვნისამებრ სასულიერო წოდებისა, აზნაურთა ღ სალხისა თამარი მეორედ უნდა შეუღლებულიყო. ხელახლა მრავალნი გამოჩნდნენ მსურველნი თამარის ქმრობისა. სსკათა შორას საბერძნეთის იმპერატორის შვილი, ანტიოქიის მთავარი ბემუნდი ღ მრავალნი სულთნები. მაგრამ ეველა ამათგან არც ერთი ამორჩეული არ იქმნა. არამედ ამორჩიეს ქართველთ მეფეთა ნათესავი დავით სოსლანი ბაგრატიონი, ოსთა მეფის შვილი, რომელიც რუსუდანს თვისის უშვილობისაგამო მოეყვანა თავის სახლში აღსაზრდელად. ეს დავითი მოიყვანეს და დიდუბეში ქორწილი ქმნეს შესატყვისი ღ შემსგავსებული სელმწიფობისა ღ შარავან დედობისა მათისა. «შემდგომად ამისა შემოვიდეს თბილისად ღ დასსდნენ ტასტსა ბედნიერსა ორნი მნათობნი, ორნი მზენი განმანათლებელნი უოკელთანი.»

დიდებულთა ამათ მეფეთაგან ეშინოდათ უოკელთა მტერთა ღ კერ უბედავდნენ უებმას. დავითი იყო მინიჭებული უოკელიკე სათნოებით. იგი წაეკობინა უოკელსა მშვილდოხანსა,

ფხენოანსა მკვირცხლსა, მოასპარეზესა, მწიგნობარსა უოკელ-
თა ნასწავლთა, ატრეტევე სელთა სიკეთითა...“

ამავე დროს მოკვდა საქართველოს კათალიკოზი ჭყონ-
დიდელი მიქელი. რადგან იგი უკვლას სძულდა, ამიტომ არაინ
იგლოკა მისთვის. თამარმა მოიწვია გარეჟიდგან მსწავლული
კაცი—ანტონი და ჭყონდიდლად დასკა. ამასობაში რუსი გი-
ორგი კოსტანტინოპოლიდგან ჯარით წამოვიდა საქართველო-
სკენ და ტახტის მოპოება მოინდომა. შემოვიდა უარნუქალაქში
(არზრუმში) და გადვირა თავისკენ ზოგიერთი თავადები. სხვა-
თა შორის გუზანი მმართველი კლარჯეთისა და შავშეთისა;
ზოცო მმართველი სამცხისა; ვარდან დადიანი, მმართველი იმე-
რეთისა. ამ ვარდანმა მივირა თავისკენ აფხაზნი, სკანნი რა-
ჭველნი, არგეთელნი და მეგრელნი. უკვლა ესენი მიემხრენ გი-
ორგის და გეგუთში სამეფო ტახტზე დასკეს. ამის შემდეგ
ერთი ნახევარი აჯანუბებულთა და ორგულთა გადავიდა ლიხსზე,
გაოხრა ქართლი და მოაწია ქ. გორამდის და ნაჭარმაგეკამდის;
მეორე ნახევარი რეინის-ჯვარზე გადავიდა ცისის-ჯვარში და
დასწვა ოძრზე. ესენიც მიდიოდნენ თბილისისკენ.

გაიგო თუ არა თამარმა ასეთი მოქმედება იმერთა, შე-
ჭკრიბა ჯარები და გამრეკელის წინამძღოლობით აფრინა სამ-
ცხისკენ, საცა შეკრებილიყვნენ პეტრები. ნილის მინდორში
მოხდა ბრძოლა და აჯანუბებულნი დამარცხებულ და განხეულ
იქმნენ. ახლა კი მიხვდნენ თვის შეცდომას იმერნი და პატივება
სთხოვეს მეფეს*), თვით გიორგი დაატყვევეს და მოჭკვარეს
თამარს, რომელმაც პატივა უკვლა აჯანუბებულთა და პირად

*) ქართველნი თამარს უწოდებდნენ „მეფეს“ და არა „მეფას“,
მისის სიმძლავრისა და სიქველისა გამო.

გიორგისაც დანაშაულობანი. და „მისცა დედოფალმა სიმტიცეც უოკელთა მუნ მეოფთა: პირველად გიორგის უკნებულად გაშვე ბისათვის, მეტე მის ჟამისა არას შეცოდებისათვის, არცა შენანებისა და გარდახდისა“. ამის შემდეგ გიორგი „წარვიდა მასკე მისსა სვეუბადურსა გზასა და შეიქმნა მშვიდობა, ერთობა და სისარწული საქართველოსა შინა.“

II

გაძლიერება თამარისა.—აღება ქალაქებისა და ციხეებისა.— დიდ-ძალი ალაფი.—ყარსის აღება.—სულთნის ალექსო ნუქარდინის შებმა.—მისი წერილი თამარისადმი.—ამის პასუხი.— დასჯა ალექსი ანგელისა.—დაარსება ტრაპიზონის იმპერიისა.—სიკვდილი დავით სოსლანისა.—არდებილის სულთნის დამარცხება.—ხორასანში გალაშქრება.—ზ. მხარ-გრაქელის სიკვდილი.—პირველი ათაბაგი.—განდგომა ფხოველთა და დიდოულთა.—დასწეულება თამარისა, მისი უკანასკნელი სიტყვები და სიკვდილი.

სახელი და დიდება თამარისა უმეტესად გაძლიერდა მეორე ქმრის, დავითის შერთვის შემდეგ. დავითმა მეორედ დაამარცხა საქართველოში შემოსული რუსი—გიორგი და გამოიჩინა დიდი ძლიერება სპარსეთის ომში და ნუქარდინის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

მაშინ, როდესაც თამარი მშვიდობიანად განაგებდა სამეფოს, მოვიდა ამბაკი, რომ ეველა სპარსელნი მისულან თავის სალიფასთან და უთხოვნიათ შეწყვეს წინააღმდეგ თამარისა, რომ ხალიფასაც უოკელსა შინა სპარსეთსა დაურბიებია ოქრო, რათა შეკრიბონ ჯარი ურცხვი ინდოეთიდან, სამარუანდიდან მოკიდებული ვიდრე დარუბანდამდის, ესე იგი იმდენი ლაშქარი, რომ მათი რიცხვი არცარავინ იცოდეს და არცარა ერთისა

თემსა დაეტოვადეს. ამდენი ჯარები შეეკრიბათ, სალიფას ძვირ-
ფასი დროშა*) წამოეღოთ და დახანკებულეყენენ ადარბადა-
ცანს და მხოლოდ „მაშინ განეცხადებინათ წაკიდება ოვისი“.

რამწამს ყოველივე ესე ესმა თამარს, უბრძანა ანტონი
ჭყონდიდელს: „არ ავიტა გულითა და არცა დედა-კაცური
სიტყვითა:—ისწრაფეთ დაწერად და მამაცურითა სიტყვითა
მიმოდასდეკით ბრძანება, რათა მსწრაფელ შემოკრებენ მსედრო-
ბა.“ ესე უბრძანა და „ბრძანება საქმე იქმნა და ათსა დღესა
შინა ვითარცა გჳრი შავრდენთა მოჭვორინდა ყოველი მსედრო-
ბა ყოვლითურთ სავსენი სისარულითა და აღიკსო. სპითა
თამარისათა მტკერის პირი თბილისით ყარაღაჯამდის, ალგეთის
პირი, ქციის პირა და ბერდუჯის პირი“... ყველა ეს ჯარები
მივიდნენ სომხეთში და იქ ისილა იგინი თამარმა და ტკბილ,
მამაცურ სიტყვით მიეგება მათ:

„ძმანო ჩემნო, ყოვლად ნუ შეძრწუნდებიან გულნი თქვენ-
ნა სამირაჯლისათვის მათისა და სამცირისათვის თქვენისა, რა-
მეთუ ღმერთი ჩვენთანა არს... მოიგონეთ გედეონისაგან
ურციცხე მადიანელთა დასოცვა... მხოლოდ ღმერთსა მიენდევ-

*) მაჭმადის სამღვთო დროშა „სანჯაყ—შერიფ“ ყოველთვის
ინახებოდა ბაღდადის ხალიფების (მმართველების) სახლში, ხოლო
ეხლა კი სტამბოლის სულთანთან. სანჯაყ-შერიფი იყო მაჭმადის ცოლის
აიშის ოთანის ფარდა, რომელიც მაჭმადმა სიკვდილის წინა წამებში მი-
უბოძა თვისთა მხედართ-მთავართა, რათა მისის ხილვით მუდამ მოჭკონე-
ბოდათ, რომ იგინი იბრძვიან ღვთისათვის და მისის მოციქულისათვის.
როდესაც ამ დროშას ბრძოლის ველზე გამოიტანენ. მაშინ ყველა მუ-
სულმანის წამღვთო ვაღია გამოვიდეს და შეებრძოლოს მტრებს
(გიაურებს); ვინც ამას არ იზამს, ის მოლაღაჯეა ისლამისა, მისი
ქორწინება ირღვევა და მისნი ძენიც უაბოხოოდ ითვლებიან.

ნით და გულნი თქვენნი სიმატლით იპურენით წინაშე მის-
სა და სასოება თქვენი ყოველი ვკარასა მიმართ ქრისტესისა
იყავნ: შეისწრაფეთ ქვეყნად მათდა, შეწვენითა ყოვლად წმ.
ღვთის-მშობელისათა და ძალითა უძლეველისა წარმოემართე-
ნით.“ ამას შემდეგ წარუძღვნა ძელი ცხოველისა და თანა
წარატანა ანტონი ჭყონდიდელი.

ამ ნაირად გამსწვებული ჯარნი ორად გაიყო და ორის
მხრით იერიშით მივიდა მტერზე. პირველად მივიდა მტერზე
ზაქარია მხარ-გრძელი ღ, როცა იგი ურიცხვ მტერთან იძლე-
ოდა, უცებ შემოუტია მათ უკანიდგან დავით სოხლანმა და
მუის დაამარცხა დაღლილნი მტერნი და ტყვე ჰყო მრავალი
მათგან (12,000 კაცი) ღ სელში იგდო ყველა მათი ქონება-
ნი, მრავალნი დროშანი სალიფას დროშითურთ. ბრძოლის
ველზე მტერს დარჩა ურიცხვ ოქრო-კერცის, თვალეულო-
ბის ღ ძვირფასის ქვების გარდა 2,000 ცხენა, 17,000 ვო-
რი, 15,000 აქლემი, ყველა ესენი დატვირთულნი სურსათით
ღ სსკა-და-სსკა ნიეთეულობით. ამდენის განმეულობით ღ დი-
დებულებით წამოკადნენ ქართველნი და მიულოცეს თამარს
სასელოვანი გამარჯვება.

ამის შემდგომ თამარმა გაგზავნა ჯარები ყარსას ასაღე-
ზად. დროთა ვითარებისაგანმო ეს ქალაქი მტრებს დაეჭირათ.
რამწამს მოუხსლოკდნენ ყარსს ქართველნი, იმავე წამს მტრე-
ბი გაიქცნენ ღ იგი დარჩათ ქრთველთ. ყარსის მმართველად
დასვეს იოანნე ასალციხელი ჯაყელი ღ თვით დაბრუნდნენ
ქართლად; აქ დიდხანს არ მოუსვენია ჩვენ ჯარს. მალე მათ
წინ აღუღვა საშინელი მტერი ჯვაროსნობისა—აღუპპო *)

*) აღუპპო იყო მაგარი და მდიდარი ქალაქი ასურისტანში. ეს
ქალაქი მე X საუკუნეში ეკუთნოდა ეგვიპტის სულთნებს. სულთანი
ნუჟარდინი აქაური იყო.

ნუქარდინ, რომელიც კადნიერებით და ამყობით სწერდა წიგნს თამარს და გამოითხოვდა მას ბრძოლას კელზე.

„მე ნუქარდინ, სულტანი ყოელისა ცისა ჭკეშისა, უმაღლესი მიმსგავსებული ანგელოსთა, თანამდგომი ღვთისა, მოკლინებული დიდისა მოჭმედისაგან, მოგიმცნობ შეფესა ქართველთას თამარს: ყოველი დიაბოლი კეგეკენია, შენ გიბრძანებია ქართველთა აღებად ხრმლისა და ღვთისაგან საუვარელისა ისლემთა ერისა დასოცად მუსულმანთა და კვალად ნათესავსა ზედა თაკისუფალსა დადებად ხარკი ყმებური. აწ მე მოკალ, რათა უსაჯო სამართალი სახლსა სპარსთასა და განგწკართო შენც და ერა შენი არაოდეს აღებად ხრმლისა, რომელი ღმერთსა ზეკნთვის უბოძებია; ხოლო ცხოვრებით იგი ოდენ კაცსოკინო, რომელმან უწინარეს მოსკლისა ჩემისა თაყვანი მცეს წინაშე კარვისა ჩემისა და აღვიაროს ქადაგება მაჰმად მოციქულისა და უარჯუოს სჯული შენი და ხელითა თვისითა იწეოს წინაშე ჩემსა ღმერთსა, რომლისა მიმართ დაგიცნო ცუდი სასოება; აწ მოკლოდი ნაცვალსა ჩემსა, რომელი შეამთხვიე სპარსთა.“

ნუქარდინს ჭყავდა 800,000 ჯარი და ამათგან 100,000 იყვნენ ცსენოსანნი; ამ ჯარში მოგროვილნი იყვნენ მცხოვრებნი მესოპოტომიიდან, გალეთონიდან, ისაყრიდან, კაპპადოკიიდან, დიდი სომხეთიდან, ბითინიიდან, პათლაგონიიდან და სსკა ადგილებიდან.

ამისთანა ძალით დაიმედებულმა ნუქარდინის მოციქულმა, როცა შეიყვანეს თამარს წინაშე, ამყად სთქვა: „უკეთუ შეფემან თქვენმან დაუტეოს სჯული, იპურას სულტანმა ცოლად და უკეთუ არა დაუტეოს სჯული, იეოს ხარჯად სულტნისა.“

ამ სიტუაციაში ახლევს სარდალი ზაქარია, რომელიც მის წარმოდგა ზე გაწნა ისეთი სილა, რომ მოციქული „დაეცა პირისა ზე ვითარცა მკვლარი დაეღა“.

წაიკითხა თუ არა თამარმა ამ გუარი სანუენი წერილი ნუქარდინისა, გასცა ბრძანება მოეგროვებინათ ჟარები.

„მაშინ მოუწოდეს სპათა, იმერთა ზე ამერთა, ნიკოფსიით კიდრე დარუბანდამდას ზე ბრძანება ზე წიგნები ქროდა და მალე-მსრბოლთა ცოტათა დღეთა შინა მალე შემოგრიბეს, ვითარცა ვეფხენი სიკისკასითა ზე ვითარცა ლომნი გულითა... შეკრბეს ჟავახეთს ზე არლარა ჰუოვენეს... შეკედრა (თამარმა) სოსლან დაკით ზე სპა მისა და დროშა ბედნიერად ხმარებული და წარგზავნა ვარძიით ლაშქარნი, რომელთა თვით თამარ უბლოდა წინა...“ ასე მოვიდნენ ბასიანამდის, იქ იუენენ ერთ დღეს და „მხოლოდ მაშინლა მოციქულნი წარგზავნნა სულტანისა და წარატანა თან მოციქული თვისი და მიუწერა ნაცვალნი წიგნისა ესრეთცა:“

„ძალისა ღვთისა უოკლისა მპურობლისასა მინდობილმან, მარადის ქალწულისა მარიამის მკედრებულმან და პატროსნისა ჟვარისა სასოკობით მოსავმან, წაიკითხე ღვთისა განმარისსებელი წიგნი შენი, ჟი ნუქარდინ, და კსტან სიცრუენი შენნი, რათა ბჰე ღმერთი იუოს; არა გასმიესა, რამეთუ უოკელი ცრუდ მოფუცავი სახელსა ღვთისა მის მიერ აღისოცოს. შენ რქროთა შეკრბებულთა სიმრავლისა მკეიროთა მინდობილხარ, უმეცარი მსჯავრსა ღვთისასა, ხოლო მე არცა სიმდიდრეთა, არცა სპათა ჩვენთა სიმრავლესა; არცა რასა სხვასა კაცობრივსა საქმესა მინდობილ ვარ, არამედ მისა ღვთისა, უოკლისა მპურობელისა და შეწვენასა ქრისტეს ჟვარისასა, რომელსა შენ ჰტმობ; ესე—რა ვითარნი შემოგეთვალა, წარმომავლენია მხე-

დრობა ქრისტეს მოსასულე, არა შენდა თაყვანის ტემად, არამედ დამსობად შენდა ზუკვისა მადის და ამპატორებისა გულისა შენისა, რათა განისწავლო ღვთისა მიერ არღა რა გმობად სახელსა მისსა; იუკნ ნება ღვთისა და ნუ შენი; ხოლო შეგუწვი დასწილობა მსახურთა შენთა, ამისთვის წარმომიწოდოსიეს მსახური ჩემი, რათა წიგნისა შენისა ჰასუსი ადრე მოგართვას და განკრძალოს, რამეთუ ჩემ მიერ წარმოკლენილთა სპათა ფერხნი ესე რა კართა შენთა ზედა დგანან.“

ამის შემდეგ ქართველთა ჯარმა დაუყოვნებლივ თაყვანი სცა და უამბორა წმ. ჯვარსა—ძელი ცხოველისასა, გამოეთხოვა და გამოემშვიდობა თამარს და მივიდა ბასიანს, სცა იუო დაბანაკებული სულტანი და ნახეს იქ რიცხვი ცხენისა, ჯორისა და აქლემისა ურიცხვი, კარკები და სარა—ფარდაგები, რომელთა მანდორი იგი ძლივს იტევდა. მუნ (ადგილსა ბოლოსტიკესად წოდებულსა) დააწიეს ქართველთ თვისი რაზმები და „მუნ წინამბრძოლად იუო ზაქარია მსარგრძელი, ამირსპასალარი და სალციხელი შალვა და ივანე, და სსვანი თორელი და ერთ კერძო აფხ:ზნი და ერთ-კერძო ამეხნი ჰერკასნი და ვითარ ეხილეს სულტანი, ცოტად ცხენი აჩქარეს და მიმართეს. მოჰხდა ომი ფიცხელი და ძლიერი, განგრომლდა მუოკარ ჟამ. ანაზდად ეგეოდენი. მტერთა სიმრავლე განსქდა, იძლია და დაიფანტა.“

ღტოლვილს და განფანტულს მტერს ქართველთ „დეკანუჟეს, ჰხოცდეს, ჩამოჰყრიდეს, აპურობდეს და სიმრავლისკან მტერა კერ იკლტოდეს, არამედ უროიერთარს დასთრგუნკადეს.“ მტერნი ამ გვარად სრულიად დამარცხებულ და დევნილ

იქმნენ, მხოლოდ ქართველთა ჯარა მცირედ დაზიანდა და „არც ერთი კარგი მეფისაგან შესწავლებული კაცი მოკვდა“.

ქართველთა დარჩათ იმდენი დაკლა, რომ „არ იყო განცდა მისი სიდიდითა ოქროსა და ვერცხლას ჭურჭელთა, ნაქსოვთა სიმრავლე აურაცხველნი, სასმურნი ოქროსანი, თვალ-მარგალიტნი. ლანკნები, პინაკები, ლაგვინებისა და ქვაბებისათანა ყოვლითურთ საკსეთა მიუწდომლითა აღაფითა; სოლოცხენ-ჯორისა და აქლემისა სიმრავლე და კარავთა და საფენელთა სიმრავლე და ურიცხვეულობა, რომელ დაყარეს, კინძე აღრაცხსეს, რამეთუ საკსე იყო ყოველი საბანაკო მათი.“

ამდენის დაკლით ქართველი ჯარა დაბრუნდა და მოვიდა თბილისს, საცა თამართან ერთად იდღესასწაულეს ძლევა მტერთა ზედა; რუკეთა რიცხვი იმდენი იყო, რომ „ასსა სპარსთა ერთი ჭრისტიანე ძლეუ მისკდებოდა წარმომყვანელად“. აიკსოთამარის საზინა სიმდიდრითა. სასასლეში ამის შემდეგ სხვა ჭურჭელს აღარ ხმარობდნენ, თუ არა ოქროს და ვერცხლისა; ძვირფასი ქვები და იაგუნდი იმდენი იყო, რომ „საწყაპითა რწყებდნენ“.

უკვლავ ეს დაკლა, აურაცხელი აღაფი, თამარმა მოასმარა ქველ და კეთილ საქმეებს. აღექსანდრიიდან (ეკვიპტეში) მოკიდებულნი ლუბია სინაიამდის და „მათ კერძოთა ეკლესიათა, მონასტერთა და ერთა ჭრისტიანეთა მოიკითხვიდის, სოლო იერუსალიმისთვის რადლა სასმარ არს იქმად, რამეთუ წარგზავნიდის ამათ ყოველთა შინა ბარძიმ-ფეშხუნებისა, ეკლესიათა და სიწმიდეთა საბურველსა და მონაზონთა და გლახაკათვის ოქროთა აურეცხელთა; ტუკენი განათავისუფლნა და ხარკი ერსა თვისსა უკუნ სცის და ყოველი ძირი დაჭირებულნი აღიღოს მათგან; კვლად კერ-

ძოთა ელადისათა და მთა-წმიდისა, ეგრეთვე მკედონიისათა, პატრილონს, კერძოთა თრაკიისათა და კონსტანტინოპოლის მონასტრებთა, რომანს და უოკელგან; და კვლად ისაერჩას, გურუხეთს და უოკელთა მათ სანასებთა შაკისა-მთისათა, კვიპრიისათა, ესე უოკელნი აღავსნა ქველის საქმითა.»

როდესაც თამარი თვისის ძლევა-მოსილებით იღიდებოდა უოკელგან და როცა იგი უხვს მოწულებას: «ძლევა ქერივ-ოხურთა, მონაზონთა და მონასტრებთა, მაშინ ბერძენთ იმპერატორი ალექსი ანგარი, ჰრომელმან მძასა თვისსა ისაკსა თვალნი დასწვნა და შეუობა წარუღო» (წართვა) აღჭურვილი კერცხლ-მოყვარებით სწავრავდა და სცარცვაკდა თამარისაგან გაბედნიერებულთ მონაზონთ და მონასტრების ქონებას ისაკუთრებდა. «სცნა რა ესე თამარმა, მაგიერი წართმეულთა სსვა გაუგზავნა მონასტერთა და განრისხდა მეფეთა ზედა ბერძენთასა, წარგზავნა მცირედნი ვინმე ლიხთიქითნი და წარუღეს ლაზია, ტრაპიზონი, ლიმონი, სამისონი, სინოპი, კერსუნდი, კიტორა, მასტია, ირაკლია და უოკელნი ადგილნი ფებლადონიისა და პონტოსანის». აქ დააარსა ტრაპიზონის იმპერია*) და მმართველად განაწესა ნათესავი თვისი ალექსი კომონინოსი (კომნენი, ანდრონიკაშვილი).

თამარმა თვით თავის საკუთარ ქვეყანაში არც ერთი ეკლესია, ტაძარი არ დასტოვა შეუწავნელად. ყველას ყველგან ის აქცევდა დიდს ყურადღებას. დანგრეულს ეკლესიებს, ციხეებს აგრეთვე ახლებდა და ახლებს აშენებდა. გაჭყავდა უწყლო ადგილებში არხები, რუები. იმან ერთს ადგილას ცხოვრება

*) ტრაპიზონის იმპერია არსებობდა ვიდრე 1461 წლამდის და ამ წელს მას ბოლო მოუღეს ოსმალთა.

არ იცოდა: ხან სცხოვრებდა კახეთში, ხან ქართლში, ხან იმერეთში. არც ერთი კუთხე საქართველოსა არა რჩებოდა თამარს უსილველად.

სარაჯა მოჰქონდათ თამარისათვის გარდა მთიულ ხალხთა: განჯელთ, ნახჩევანელთ, ყარაუქალაქელთ (არზრუმელთ) და ეზინკელთ.

როდესაც დედოფლის გაუგენა სხვა-და-სხვა ხალხებზე და მისი დიდება აღვიდა უმაღლეს წერტილამდის, და როდესაც მან უოკელი თვისნი ცოდნანი და ძალნი სამშობლო ქვეყნის შინაურ საქმეებს შიამყრო, მაშინ მოკვდა დავით სოსლანი, რომლისაგან თამარს დარჩა ვაჟი გიორგი—ლაშა და ასული რუსუდან. ჩვენ მტრებს გაუხარდათ მისი სიკვდილი და აიშალნენ. მოინდომეს თვისი დიდების დაბრუნება და ჟაჟრის ამოყრა.

პირველად აღდგა არღებილის სულტანი, რომელიც ფარულად შემოვიდა ანის ქალაქში, დახლცა მრავალი ეკლესიაში. მლოცავი ხალხი. ეს გაიგო თამარმა და მალაღ გაგზავნა თავისი ჟარი არღებილში; ქართველთ აიღეს ეს ქვეყანა, მრავალი დახლცეს (12,000), ტუვეთ წამოიყვანეს სულტანი და მისნი ცოდნი და შეილნი, აგრეთვე დარჩათ ურიცხვი ძვირფასეულობა აქლემნი, ჯორნი, ცხენნი და სხვანი.

როდენიმე ხნის მშვიდობიანობის შემდეგ თამარმა, ზაქარია და ივანე მხარგრძელების რჩევით, გაისტუმრა თვისი ჟარები სპარსეთში ხორასნის დასაპურობლად. დიდძალი ქართველი ჟარი გადავიდა მდ. არეზზე და მიაღგა თავრიზს, რომლის მცხოვრებნი ოგანკრეთეს და ძრწოლამან შეიპურნა უოკელნი მკვიდრნი თავრიზისანი, ხოჯანი და უოკელნი წარჩინებულნი მიმდგომნი თავრიზის ქალაქისანი; მაშინ განიზრახეს რათა

სარკის მიცემით და ძღვნითა და შეკრდომითა და ზენარის
სსოჲნითა და მშვიდონ ჰირნი ქართველთა სპათანი; წარმოაჲ-
ლისეს მოციქულნი და ითხოვეს მშვიდობა, არა მოახრება
ქალაქისა მათისა; აღეთქვეს ძღვენი ურიცხვი“. დასთანხმდნენ
ჰირობაზედ ქართველნი და მერმე „მოვიდეს უადნი, ზოჯანი
და უოველნი თავადნი თავრიზისანი და მოიღეს ოქრო, კერ-
ცხლი, ლარი, თვალი, მარგალიტი, შესამოსელნი, ცხენი, ჯო-
რა, აქლემი და საზრდელნი კმასაყოფელნი ლაშქართათვის;
ადესნეს დიდნი და მცირენი“.

თავრიზს ზაქარია მსარგებელმა დასკა თავისი მმარ-
თველნი, თითონ კი წაუძღვა ჯარებს: გაიარეს ადარბადაგანის
ქვეყანა და მიმართეს მანას; რამწამს მანას მელიქმა გაიგო
ქართველთა მოსვლა, მოიქცა თავრიზელებსაკით: ურიცხვი სა-
ქონლით იყიდეს მშვიდობა. ზაქარიამ აქაც დასკა საკუთარი მმარ-
თველნი და წაიდა და შემოერთა ერთ მცირე, მაგრამ
ძლიერად გამაგრებულ ქალაქს—ზანგას, ამ ქალაქელთ ფიცხელად
იწიეს ბრძოლა, მაგრამ მალე ქალაქი აღებულ და მცხოვრებნი
სარჯ დადებულ იქმნენ. ამის შემდეგ ქართველთ აიღეს სვარა-
სნის ქალაქები: ყაზმინი და გურჯანი.

ამას იქით ქართველნი ველარ წავიდნენ, რადგან დიდ ძალი
აღათა ამიერიხა მათ. შემოიქცეს გამარჯვებულნი და სიმდი-
დრითა შემოსილნი ქართველნი, მაგრამ დაბრუნებისას გაიგეს,
რომ მანას მელიქს დაუხოცნია და ძელსა ზედა ჩამოუვიდნია
ქართველნი მცველნი. ესამ ესე ზაქარიას და ივანეს: „დიდად გა-
მწარდეს. შეიპურეს მელიქ და ყველანი სასლეულნი და ნათე-
საზნი მისნი და საკვიდრ დასაჯნეს, თვით იგი და შვილნი მის-
ნი; ტყუაგები დაჭხადეს და ძელსა ზედა ჩამოჭვიდეს: ხოლო ქა-

ლაქი მოაოხრეს, მოსწევს და ტყვე ჰქვას; სოლო სამიღვრიე, რომელი წარმოიღეს შეუძლებელ არს აღრიცხვა მათია.

ამის შემდეგ წამოვიდნენ ადარბადაგანს და გამოვიდნენს პარკულად უყანელთ, მერმე თავრიზელთ მოართვეს ქართველ ჯარს დიდი ძღვენი და სიმიდიდრე. ამ ქვეყნიდგან გადმოვიდნენ ნახიჩევანს და მშვიდობით და დიდებით მოვიდნენ თბილისს წინაშე თამარისა, რომელიც გაეგება მთ ზეიმითა და დიდებითა. „იყო ხმა ბუკთა და დუბბულთა. მერმე შევიდეს ისანსა და დაჰდა მეფე ტახტსა ზედა სამეფოსა. შეუძღვა ამირ-სპასალარი და შევიდეს თავადნი და დასსდეს წესისაებრ და მაილეს არმაღანი ურიცხვი, და დადეს წინაშე მეფისა: გაკვირდა მეფე, რომელ არავის ქართველთაგანსა ენასნეს ეზომნი სიმიდიდრენი აურაცხელნი, თკალნი და მარგალიტნი. სოლო თამარი აღასრულებდა ლიტანიობასა და განსტა მრავალა ობოლთა და ქერიოთა ზედა და ეკლესიანი აღაგნან სიმიდრითა და ლაშქართა ზედა განყო საჭურჭლე დიდი:“

მაგრამ, სამწუსაროდ ამისთანა სისარული დიდხანს არ გაგრძელდა. ძლევა-შემოსილი და სპასალართა შორის უნიჭიერესი კაცი ზაქარია, ძე საარგის ამირ-სპასალარისა, გარდაიცვალა და ჰქმნეს გლოვა და ტირილი დიდი. ზაქარიას დაკარგვა ძვირად უღირდა თამარს და საქართველოს, რადგან მისთანა ერთგული და ნიჭიერი მეომარი საქართველოს სხვა არა ჰქვანდა. მოიგლოკეს იგი და მერმე თამარმა მოიწვია მმა ზაქარიასი ივანე, მსახურთ უხუცესი და ამირ სპასალარობა უბოძა. მაგრამ მან არ იკისრა ეს თანამდებობა და უთხრა მეფეს: „მრცხვენეს ნაცვლად მისსა დგომად, არამედ ათბაგობითა პატრივ მეც, რამეთუ საქართველოსა შინა არა არს ესე წესად თქვენ მეფეთა წინაშე, მეფობა ამით განადიდე, წყალობა შენი

ხემოყდა, კითარცა წესი არს სულტანთა, რომელ მეფეთა გამ-
ზრდელთა და სულტანთა ათაბაგობით უხმობენ“. უსმინა ესე
თამარმა და ათაბაგობა უბოძა. მსახურთ უხურცქავად კი დანიშ-
ნა კარამ, ზაჭარია გაგელისძე.

ამის შემდეგ თამარი როცა მოგზაურობდა თავის სამე-
ფოში და ყველას მამასკვებ ეაღერსებოდა და უპატრონებდა,
მოკიდა აბაჯი, რომ ეხოკველნი და დიდოკველნი განდგენო-
ნა, მუის შეაგროვა ჭარები და ათაბაგის წინამძღოლობით გაგზა-
ნა მათ ზედა. სამ თვეს იყო ბრძოლა. განდგომილნი დამარ-
ცხდნენ და დასჯილ იქმნენ და სამარადისო მორჩილებაში
უოფნის პირობა მისცეს თამარს.

სამწუხაროდ, რადგანაც ცის ქვეშე არა არის რა უსრუ-
ლი, აგრეც ქართველთ სიხარულს, ბედ-იღბალს და წარმა-
ტებას ბოლო მოელო. ამსედრობათა შინა განგრძობილ დე-
დობრივ უძღურებისაგანა ნაჭარმაგეკს აკად გახდა თამარ და
თბილისს კუბოთი წამოიყვანეს. ვერა მეურნაღმა კერ მოარჩი-
ნა იგი: „დღემან მისმან იწყო პიდრეკად, მზემან დასკლად,
ჭარმან სხკად ფერად უფერულობა და ცისკარსა დლისასა ზე-
და იწუეს დაჭნობად; და თკაღთა მათ ცბაებრ მზისა შემცხ-
რომელთა სიმრუდეთ მიმართეს, ხელთა მათ, მსახურებისაგან
გლახაკთასა ანოადეს დაცხრომილთა, იწუეს მოუძღურებად;
ფერხთა იწუეს შედრეკად, და უოკველნი ნიშნი ცხოვრებისანი
სხკა და სხკად ფერად იხილკებოდეს“. თამარს გარს ეხვიენენ
უოკველი წოდების და დიხსების ხალხნი: თავადნი, აზნაურნი,
გლეხნი, სამღვდელონი, გლახკენი და ობოლნი და ყველანი
ჭვითინით სტიროდნენ მეფისა დაკარგვას, ბოლოს. სიკვდილის
წინა წამებში სხუელმა წამოიწია და მიჰმართა ხალხს: ძმანო
და ჩემნო შეიღნო, მე ესერა მივიწოდები მსაჯულისაგან სა-

შინელისა. გეგედრები უოკელთა რათა მარადის კეთილსა შინა იუვნეთ მახსენებელ ჩემდა. აჰა ესეკა მკვიდრად სასლისა ჩემისა დაგიტეკებ, რომელნი მომცნა ღმერთმან. შეილნი ჩემნი გიორგი და რუსუდან: ეგენი მიისკენით ჩემ-წილ და მკათა აღმოგივსონ დაკლებული ჩემი». ბოლეს უკელას გამოემშვიდობა და უკანასკნელად სთქვა: «ქრისტე და ღმერთო ჩემო! შენ შეგეგედრებ სამეფოსა ამას, რომელი შენ მიერ მერწმუნა, და ერსა ამას ჰატიოსნითა სისსლიოსა შენითა მოსუიდულსა და შეილთა ამით ჩემთა, რომელნი შენ მომცენ და მერმე სულსა ჩემსა» და ამით აღესრულა მზე ქართველთა, იანკრის 18 დღესა 1212 წელსა. იმეფა სულ 28 წელი.

გვამი თამარისა რამდენიმე დღეს დასდევს მცხეთის სობოროში და მერე წაიღეს და საუკუნოდ დასკვნეს გელათის ტაძარში.

III.

შედეგი თამარის მეფობისა ქართველთ ერისათვის და ქრისტიანობისათვის საზოგადოდ. — ქართული ლიტერატურა. — ოქროს ეპოქა ქართველთათვის. — მოსე ხონელი, დილარგეთ სარგისთმოგველი, აბდულ მესია შავთელი, ჩანრუნაძე და უკვდავი შოთა რუსთაველი.

თამარის მეფობამ დიდი სარგებლობა მოუტანა საქართველოს და ქრისტიანობას საზოგადოდ. რადგან თამარმა დაუმტეიცა გარეშე მტრებს ქართველთ ძალ-ღონე და დიდება და მით განადიდა და დაიფარა აურაცხელ მტერთაგან თვისნი ჭკუ-შეკრდომნი, ამიტომ შინაურა ცსოკრება ქართველთა ფართეთ

ღ თავისუფლად აღეკვდა და მიადნია უმაღლეს წერტილამდე. რამდენადაც თამარი იყო ძლიერი და ღონიერი სამსედრო საქმეებში, იმდენად ღ უფრო მეტად ხალხს მმართველაში. იმან დამართა მრავალი სკოლები, რომლებშიც იზრდებოდნენ ქართველთა უმაწვილები; იმან აღაშენა მრავალი სკოლები და ეკლესიები. უველა მთიულ ხალხებისათვისაც; ოსეთში, ჩერქეზეთში, ლეკეთში და უველგან მთაში არიან ნათშნი ეკლესიებისა, ციხეებისა მოწმად თამარის მოღვაწეობისა უველა ამ ველურ ხალხების გასანათლებლად. იგი იყო კარგი აღმაშენებელი ქვეყნისა: არც ერთი კუთხე საქართველოსა არ დარჩენილა, რომ იქ თამარი არ ყოფილიყო და არ დაეტოვებინა თავისი კვალი. ზოგან იგი აშენებდა ქალაქებს, ციხეებს, ზოგან ეკლესიებს, ზოგან გაჭყავდა არსები, ზოგან გალანები, ერთის სიტყვით, უველგან ღ უველფერს უწევდებოდა სელი თამარისა. ამდენის ღვაწლისაგამო ესლაც თვით ჩვენ მტერ მთიულ ლეკთაგან ღ სსვა ხალხთაგან იდიდების „ფერი ფადიშას“ (თამარმეფე).

ამ ნაირად თამარის დროს დაუღვა უველა ქვეშეკრდომ ხალხებს საზოგადოდ ღ ქართველებს კერძოდ ოქროს ეპოქა. თამარი იყო მფართველი და პატრონი ყოველი ნიჭისა, ნიჭიერნი ღ გონიერნი მუდამ წინ წამოწეულნი და პატივში იყვნენ. უველესი ადგილები სამსახურში მათ ეკავათ. ეს იყო მიზეზი, რომ ქართველთ სულიერი და გონებითი ნიჭიერებისა გაითრჩქნენ ღ ფართეთ გაიშალნენ. ამ დროს დაიბადნენ შესანიშნავნი და უნიჭიერესნი მწერალნი: მოსე ხონელი, დილარკეთ საჩვის თმოგველი; პოეტნი: აბდულ მესია შავთელი, ჩახრუსძე და რუსთაველი შოთა. ამ პირთ უკვდავი კქმენს ჩვენი ლიტერატურა.

მოსე სონელი—ხონის მცხოვრები, იყო თამარის ვეფხი-
რი; ამან დასწერა რომანი «ამირან-დარეჯანიანი».

დიდარგეთ სარკის თმოგველი—სოფ. თმოგვიდამ (ახალ-
ციხის მხარეში). ამან სპარსულიდამ გადმოსთარგმნა რომანი
ვეის-რამიანი; ამაშია მოთხრობა ვისზე და რამინზე.

ახდულ მესია შავთელი—(ბერობაში იოანედ წოდებული)
სეკრეტარი თამარისა. ამან დასწერა მშვენიერი ლექსი სადიდ-
ებულად დაკითხისა. ამნაირივე ლექსი დასტოვა მეფის ხაზინა-
დარმა ჩანრუხაძემ სადიდებულად თამარისა.

შოთა რუსთაველი დაიბადა მცირე სოფელ-ქალაქში—
რუსთავში (ახალციხის მხარეში). იმან მიიღო უმაღლესი გა-
ნათლება ათინაში და შემდეგ უპირველესი ადგილი ეკავა სამე-
ფოში; ამან დასწერა «ვეფხისტის ტეფოსანი». ეს სასული იმიტომ
ქტვიან ამ შესანიშნავს პოემას, რომ მისი (პოემის) უმთავრესი
მოქმედი პირი—ტარიელი იცვამდა ვეფხისტის ტეფს.

მ ე ფ ო ნ ა ლ ა შ ა გ ი ო რ გ ი ს ა .

(1212—1223 წ.)

ბრწყინვალე მეფობას თამარისას ორ გვარი შედეგი ქტონდა
ქართველთათვის.—სასახლის წამხდარი ზნეობა.—მტრების
აღდგომა წინააღმდეგქ ართველთა.—აშლა მონგოლთა.—მათგან
დაპურობა ქვეუნებისა და დამარცხება ქართველთა.—სიკვდილი
ლაშა გიორგისა.

თამარმა გამეფებისავე უმაღლ მოუპოვა საქართველოს შინაური
ერთობა. შექტობა უველა ქართველთა უვეთესი წარმომადგენელნი,
ქართველთა ძალანი და მათ შემწეობით დაამარცხსა ჩენი მტერ-

ნი, დაადგა მათ სარკი და მიანიჭა საქართველოს ისეთი ძლიერება, რომ მისი სასული მადრუბით-მაშრიუამდის *) განითქვა, უძლიერესს მტერთა ქედი დაასრეკინა წინაშე ქართველთა. იშოკა (თამარმა) იმდენი დავლა-ალაფი, რომ საქართველოს შინაურს საჭიროებასაც—ცისეების, ქალაქების, ეკლესიების, მონასტრების და მათთან სკოლების ასაშენებლადაც ეუთ და ურწყავ. ადგილების სარწყავად არხების გასაყვანადაც და ღარიბთათვის დასარიგებლადაც. ამ გვარის მოქმედებით თამარმა ქართველთა სახალხო წმიდა სიამაყე დააკმაყოფილა, მაგრამ, სამწუხაროდ, იმავე დროს გადაჭკიდა ჰატარა ერს უკელა მძლავრი და სისხლის მსმელი მეზობელი ხალხნი, რომელნიც თამარის სიკვდილის და თერამეტის წლის, უსასიათო და განებიერებულ ლაშა გიორგის გამეფების შემდეგ, აიშალნენ და რამდენი სიმწარეც თამარმა მიაყენა მათ, ორი-სამი იმდენი იმათ ქართველებს; ამ დროის დასუსტებულმა საქართველომ ამის შემდეგ კერასოდეს ველარ დაიბრუნა თავისი სიძლიერე. მაგრამ ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ ამ გვარად საქართველოს დასუსტების და დამახუნების მიზეზნი იყვნენ აგრეთვე: 1) სისუსტე და უზნეობა პირველთა შემდეგ თამარის მეფეთა და 2) აშლა შუა გულს აზიაში მონგოლთა ჩინგის-ყაენის წინამძღოლობით.

იმისთანა ნიჭიერმა და შესანიშნავმა დედა-კაცმა და მეფემ, როგორც იყო თამარი, კერ გამოზარდა თავისი შვილები ისე, რომ თავისის სიკვდილის შემდეგ ღირსეულნი მოადგილენი ჰყოლოდა. ვერც ცამეტის წლისა ყმაწვილი იყო, როდესაც ლაშამ გვირგვინი დაიდგა და მეფემან თამარ მიულოცა მეფობა.

*) დასავლეთიდან აღმოსავლეთამდინ.

ის სამხედრო საქმეებს სრულიად უურს ან უგდებდა და მას
„ყამსა იშვებდა და ისარებდა; იყო ლაღი, თვით ბუნება და
უშფოთველად და დაწუნარებით დაეტყვა სამეფო თვისია.“

ამ გვარ-ლაღობის და განცხრომის ჩვეული, გამეფების
შემდეგაც თავისას ან იშლიდა. მან განაშორა სახელმწიფო
საქმეებს ისეთი გამოჩენილნი კაცნი, რომელთაც მოეპოვათ
საქართველოს დიდება და რომელნიც თამარის მარჯვენანი იყ-
ვნენ; საქართველოს ბედ-იღბალი მიანდო იმისთანა კაცებს,
რომელნიც თუ გამოადგებოდნენ მას ნადირობაში და ნადი-
რობაში, თორემ სხვათრივ არაფერში. გენაშორნა ვაზირნი სა-
ნატრელისა დედოფლისა და დედისა წესთა მასწავლელნი, შეი-
ყვარნა თანამოჭასაკენი, მასმურობათა და დედათა უწესათა
თანა აღრეკითა... ამისთანა საღსმა ერთსელ მთვრალობა-
ში ჩსუბი მოასდინეს და მეფეს ლაშას ერთი თვალც გამო-
სთხარეს. ამის მხილველნი, სამშობლოს ერთგულნი, მეტადრე
ივანე ათაბაგი და ვარამ გაკელი ზაქარიას ძე, ეუბნებოდნენ
ლაშას: „არა თავს ვიდებთო, შენსა მეფედ უოფასა, უკეთუ
ან განეყენო ბოროტთა კაცთა. სიასლესა და უწესობასა,
რომელსა ჭყოფო. მაგრამ ყველა ესეები ლაშასათვის არად
ღირდა. მან უარესებიც ჩაიდინა. კახეთს, სოფელს კელის-
ციხეს მისულმა „ისილა ქალი ფრიად ქმნული კეთილი (ვიღა-
ცის ცოლი), შეიყვარა ქალი იგი ფრიად და მუცლად იღო
დედა-კაცმან მან და ჭშვა ერმა, რომელსა სახელად უწოდეს
დავითი“.

ამისთანა უწოსობა კვლარ მოითმინეს ქათალიკოზმა,
ვაზირთა, ეპისკოპოსთა და სსკათა და მოახსენეს მეფეს: „არა
ჯერ არს რათამცა მსკვალნი გესკას და არა ცოლი. ქორწილი
წმიდა არს და საწოლი შეუგინებელი“. სოლო მეფესა

„არა ენება და არცა უსმინა.“ რისგამო წაიყვანეს ქალი იგი, დედა დაკითხისი და „ქმარსავე მისსა მისცეს იგი.“ ლაშა კი არც ამის შემდეგ შეუღლდა და „ეგო უქორწინებლად.“

მეთვის მაგალითმა იმოქმედა ქვეშევრდომებზედაც. გავრცელდა ხალხშიაც ბოროტებანი: სიძვანი, მრუშებანი, ამპარტყენება და სხვ.

საქვეყნო, მამულისათვის სასარგებლო საქმე ლაშას, თითქმის, არათყერი გაუგებებია. მართალია იმან პირველ წლებში თავის მეუღლისა დაამარცხა აჭანუებულნი განჯელნი, მაგრამ ამის მიზეზნი იყენენ ის თითო-ორჯო მხედარნი თამარისა, რომელსიც ჯერ არ განშორებოდნენ მას.

ამისთანა თავხედი ღ სულელი მეთვის დროს შუა-გულ აზიაში გაძლიერდა თემურჩინი, *) ჩინგისხანად წოდებული,

*) თემურჩინი იყო მონგოლთა (კალმიკთა) მეფე. ახალი ისტორია მონგოლებისა იწყობა 1200 წ. ქრ. შემდეგ. მონგოლი არის უშნო, უმსგავსი, ცხენის უმი ხორცის მჭამელი და მისივე რძის მსმელი. ჯგუფ-ჯგუფად ანუ თემობით სცხოვრობდნენ მონგოლის ანუ მუნგალის მინდვრებში (აზიაში). ყოველს თემს საკუთარი ხანი (ბატონი) ჰყვანდა. 1206 წ. გაძლიერდა ერთი თემის ხანი—თემურჩინი, რომელმაც ყველა სხვა ხანები დაამარცხა და ყველა თემები შეაერთა, დაიპყრო ჩინეთი და ერთ მილიონ ნახევარ ჯარით წამოვიდა დასავლეთის ქვეყნების ასაკლებად. აიღო სამარყანდი, ბუხარა, ბალხი და მრავალი სხვა ქალაქები, გაწვივრა 80,000 კაცი. მერე უფროსი თვისი შვილი ჯუჩი გაგზავნა ყიფჩაყის ასაკლებად. (ყიფჩაყი სამ სამეფოდ გან შესდგებოდა: აშტარხნისა, ყაზანისა და ყირიმისა). ჯუჩი შევიდა ამ ქვეყნებში და მდ. კალკაზე რუსები და პოლოვცები საშინლად დაამარცხა (1224 წ.). მისმა შვილმა ბატუმ 300,000 კაცით აიღო რიაზანი, დასწვა მოსკოვი; 4 მარტს მდ. სიტაზე, ტვერის გუბერნიაში, მან საბოლოოდ დაამარცხა რუსის ჯარი და 200 წლის მონობის

რომელმაც დაიბანაკა უაწყურუმში ღ ჩერმაგუნის წინამძღო-
ლობით გამოგზავნა დასაკლეთისკენ დიდ-ძალი ჯარი, რომელ-
მაც დაიპყრო ირანი, თურქანი, ჯაგონი, ირაკი, ადიღბეჯანი
განჯამდის და შემოვიდა საქართველოს პრეკინციისში—გაკში.
ლამა კაი ძალი ჯარით შეებრძოლა მტერს, მაგრამ საშინლად
დამარცხებული უკუ მოიქცა თბილისში; მონგოლები თავისუფლად
შემოვიდნენ საქართველოში, აიღეს სამშვილდე, აქედან და-
დაბრუნდნენ, აიღეს დერბენდი ღ წავიდნენ ჩინგისთან უაწ-
ყურუმში.

მონგოლების (ქართველნი ამით თათრებს უწოდებდნენ)
დაბრუნების შემდეგ ლამა სულ არ ჰყოფრობდა ქართველების
გამხსნეებას ღ არ ემზადებოდა მტრის დასახვედრად, პირ
იქით იმან მიჰყო ხელი მთვრალობას და გარყენილობას,
მამულის საქმეს სრულიად უუხს არ უგდებდა. ამ დროს
მცირე აზიის სულთანმა მელიქმა ითხოვა მისი და რუსუ-
დანი ცოლად. ამ საქმის განსაზიგებლად ლამა წავიდა ბა-
გკანში, იქ ავად გახდა ღ 1223 წ. მოკვდა. სიკვდილის წი-
ნა წამებში უანდერძა იქ მეოფე ქართველებს, რომ მეფედ დაე-
სკათ რუსუდანი ღ მის შემდეგ თვისი უკანონო შვილი და-
ვითი, თამარის ჰმრის სოსლან-დავითის მოსაგონებლად, სო-
სლანად წოდებულა.

უღელს დაადვა მთელს სარუსეთოს. მან აიკლო აგრეთვე გენგრია და
სილეზია და თვის საბანაკოდ აირჩია სირაი მდ. ვოლგაზე. ამავე დროს
ჩინგისის მეორე გენერალი ოგოდანი არბევდა ინდუსტანის ქვეყნებს,
მესამე გენერალი კი ჩერმაგუნი აკაკასიას.

მ ე ფ ო ბ ა რ უ ს უ დ ა ნ ი ს ა .

(1223—1247 წ.)

რუსუდანის ყოფა-ქცევა.—ჯელალ-ედინი იღებს ანს და შემოდის საქართველოში.—ათაბაგი ავაგი მხარგრძელი.—ჯელალის იღებს თბილისს და აოხრებს საქართველოს.—ყიასდინის დამოუკრება.—სიკვდილი ჯელალისა და მონგოლების შემოსევა.—ზავი მონგოლებთან.—დამარცხება ყიასდინისა.—რუსუდანის თხოვნა ჰაჰისადმი.—სიკვდილი რუსუდანისა და გამეფება დავით სოლთანისა და დავით ნარინისა.

რუსუდანი უმეტეს ძმისა იყო გარყენილი და გულ-გრილი თავის ქვეშევრდომთადმი. ის მუდამ მსიარულობაში ჯდებოდა და იყო ჯსამეფო საქმეებს სრულიად უურს არ უგდებდა. ამ დროს თათართან დამარცხებული ჯ განდევნილი სორასნის სულთანი ჯელალ-ედინი 140,000 კაცით შემოდის საქართველოს პრკინციასში დვინში. აოხრებს ქ. ანს, სომსეთს, გაგს განჯამდის (1225 წ.). ქვეყნის შველის მაგიერ ამ საუბედუროდროს, მეფის სპასპეტნი ქიშობდნენ ერთმანერთში და რუსუდანი კი ებრძოდა თავის ქმარს.—არსრუმის სულთანს მატი-ედინს, იმიტომ რომ ეს უგანსკელი მეტად აუკედრიდა მეფეს გარყენილობისათვის. ამასობაში ჯელალის ავაგის პირით უთვლის რუსუდანს, რომ დასტოვოს პირველი ქმარი და შეირთოს იგი. რუსუდანი არ თანსმდება. მაშინ განძვინებული ჯელალის მოდის თბილისზე, მეფე კი მიიქცევა ქუთაისს. სულთანი შემოდის სომსითში, სწუვეტს უკლა მცხოვრებლებს ჯ იღებს თბილისს (1226 წ.). იმოდენ სალსს სოცავს, რომ ქალაქის ქუჩები იმსება ადამიანთა გვამებითა. სალსის უმეტეს

ნაწილს აკლავს სიდიდამ მტკვარში ჰერის. თბილისში იღუპება ჯვალისაგან 100,000 კაცი. ამის შემდეგ ჯვალის შემოქმედებას სსსრ-ის 5 წლის განმავლობაში არბევს მას და სრულიად აოხრებს.

მაშინ, როდესაც ჯვალის ჯარნი ატიალებდნენ სსსრ-ის შემოქმედებას, რუსეთის სსსრ-ის მხარეს იყვნენ სსსრ-ის მხარეს. ამ დროსვე დაუმოყვრდა უიანდინს, იკონიის სულთანს, რომელსაც თვისი ქალი (მაგიტ-ედინისაგან) თამარი მიათხოვა და მზითვით აწვევდა მას. ქალს თამარს გაეუფლა მისი შვილი — დაკით სოსლანი, თავისი ვაჟი დავითი კი (მაგიტ-ედინთან ნაყოფი) დასვა მეფედ სსსრ-ის.

ჯვალის რომ სსსრ-ის მხარეს არბევდა, ამ დროს ჩინეთის მოადგილე გაუგ-ხანი შემოესია სსსრ-ის და გაუღიბა 532,000 მცხოვრები. ჯვალის სამხრეთით ქვეყნის საშემოსავლად წავიდა, მაგრამ დამარცხდა და მონღოლთაგან გამოიძევა თბილისამდის და აქედან ბასიანამდის და იქ მოკლულ იქმნა.

რაც კი რამ გადარჩა სსსრ-ის მხარეს სულ ეკლავ დაამხეს მონღოლთა: ეკლესიანი (გარდა ბოლბის-ნინოწმინდისა), ეკლავ ციხეები ჰირქვე დასცეს. სალსი თავ-ისი დაცემული მიიღობა მთებისკენ. მთელს სსსრ-ის (აქეთურს) ცენტრი წავიდა და აღარ სად აღარ იყო თავშესაფარი ადგილი. ამისთანა საკლავო დროს სსსრ-ის გამოუჩნდა მშველელი. ეს იყო ავაგი, შვილი ათაბაგის ივანესი. ზავის შესაყრად იმან მოციქულნი გაგზავნა უმთავრეს ურდოში მონღოლთა-ბარდაში. მონღოლნი დათანხმდნენ და დადეს ქართველთ დიდი ხარჯი (ხარჯი) და ქართველთათვის მეფის დანიშნვის უფლებაც დაიტოვეს.

ეს უღელი მონგოლთა მიმედ დაწვა ქართველთა და სანდოდ შეაფერსა, ისეც უნიჭო მეფეების წყალობით შეფერსებული წარმატება ქართველთა ერისა. დიდებული თამარის ბრწყინვალე სამეფო სრულიად დაინგრა და დასუსტდა. ამდენმა უბედურებებმა გაუტყვეს ქართველთა გული, დასჩაგრეს და სასოწარკვეთილებაში ჩააგდეს.

შეკლა ქართველთა აღარსაიდგან ქქონდათ. ბიზანტიის იმპერია აღარ არსებობდა. *) უიასდინი, მშველელი რუსუდანი-სა, მონგოლთა სრულიად დაამარცხეს, მსოფლოდ დიდ-ძალის მჭრთოი შეისყიდა თავისუფლება იგონიის სულთანმა. ამ გაჭირებულ დროს რუსუდანი მიიქცა ჰამა გრიგორი IX-დმი შემწეობის სათხოვნელად. მაგრამ ეს თხოვნა შეწყენარებულ არ იქმნა, თუმცა ჰამამ 7 ბერი გამოგზავნა საქართველოში მეფის და ქართველთა ერის კათალიკოზაზე მოქცევისათვის.

მონგოლნი კი მცირე აზიიდგან წავიდნენ საზაფხულოდ არარატის ქვეუბებში, დავით სოსლანი კი (ეს უიასდინს გამოსთხოვეს) აღიარეს საქართველოს მეფედ და მის სამეფო ტახტზედ დაამტკიცებლად გაგზავნეს იგი ურჩაყურუმში. ეს რომ გაიგო რუსუდანი თავის დაკითიც **) დიდის საჩუქრებით და ბრწყინვალე ამალით გაგზავნა ბარდაში, რომ მეფედ იგი დაესკათ და არა სოსლანი. მონგოლთა უფროსებმა მიიღეს სინხარულით და ესეც გაგზავნეს ურჩაყურუმში.

რუსუდანი სრულიად დაასუსტა ბიწიერებამ და გარეუნილობამ, ღონე მიღეულ იქმნა, კვლარ მოკლოდა შვილის გა-

*) იგი დაიბნო 1204 წ. და მის ადგილას 50 წლით დაარსდა ლათინის იმპერია.

**) მონგოლთა მას დაარქვეს „ნარინი“, ესე იგი იმათებურად „მოსული.“

ბედნიერებას, მოიწამლა თავი და განუტევა ცოდვილი სული თვისი.

მონგოლთა უფროსმა უაზურულმა უზუღ-უყენმა კერც ერთ დავითს კერ მისცა უპირატესობა. გაუგზავნა ისინი თავის ბაღდადის ასაღებად მიმავალ ძმას—ულუყენსა და დაბანა, რომ ან ერთი მათგან დაესვა ტახტზე, ან ორივე ერთად. ულუ-ყენმა აჩნია უკანასკნელი, რის გამო დავით სოსლანი და და-ვით ნარინი ეკურთხნენ საქართველოს ტახტზე თბილისში.

მეფენი { დავით IV ნარინი 1243—1259 წ.
დავით V სოსლანი 1243—1259 წ.

საქართველოს შევიწროებული მდგომარეობა. — დავით ნარინის გაქცევა.—იმერნი აღიარებენ ნარინს თავის მეფედ.—განუყოფა საქართველოსა ორ სამეფოდ.

მონგოლნი მოსვენებაში არ იყვნენ: ისინი ებრძოდნენ სხვა და სხვა ხალხებს და ქართველთ მეტად ავიწროებდნენ და თან საომრად წაასხამდნენ ხალხე. ქართველთ მეფენი უფრო-ჭრილნი ყმანი იყვნენ ულუყენისა. მეფეთაგან ქართველთ უფ-რო სოსლანი უყვარდათ და არა სწყულობდნენ ნარინს, რის გამო ეს უკანასკნელი განდევნეს ბარდაში. მაგრამ ნარინი გა-იქცა აფხაზეთში, საცა ნადირობის დროს შეხვდა მას სუმბათ ორბელიანი, რომელმა ჩააგვა მას უბრალო ტანისამოსი, რომ არ ეცნოთ მონგოლთა და გაგზავნა თორში ღიპარით თორელ-თან, ამაზე კიდევ გამოაცილა იგი იმერეთში—ქუთაისში. მე-გრეთა, რაჭველთა, სვანთა, აფხაზთა და ვეელა ღიხს იჭი-თელთა სინაზულით აღიარეს იგი თავის მეფედ 1259 წ. ამ გვა-

რად მთელი საქართველოს სამეფო გაიყო ორად: ამერეთის სამეფოდ და იმერეთისა.

იმერეთის მეფე ნარინი 1259 წ. — 1289 წ.

ამერეთის მეფე სოსლანი 1259 წ. — 1270 წ.

სოსლანის მორჩილება. — ბაღდადის ომი. — აღწერა ხალხთა. — ხარკი. — ეგვიპტის (მისირის) ომი. — დავით სოსლანი აღუდგება ულუყაენს. — მისი დამარცხება. — იმერეთის ქათალიყოსი. — სარგისი ყარნუ-ქალაქის უფროსად ხდება. — სიკვდილი ულუსი. — აზნებუა კახეთისა. — სიკვდილი სოსლანისა.

ნარინის გაქცევა რომ გაიგო მონგოლთა ბატუ-ყაენმა, მაშინვე გაიწვია სოსლანი მორჩილების გამოსაცხადებლად. ამანაც აღასრულა მისი სურვილი. ამისგამო სოსლანი დასაჩუქრებულ იქმნა ბატუსაგან. თავის ქვეყანაში რომ დაბრუნდა, გამოეტყდა ულუ-ყაენს, რომელმაც ის დიდის ქართველთა ჯარით ბაღდადის *) ასაღებად წაიყვანა. რამდენიმე დღეს ქალაქის სიმარტემ ძლივს გაუძლო მტრებს; დავით სოსლანი თავის ჯარით ჰიჩქედად შევიდა ქალაქში. ულუ-ყაენმა საზარელი სისხლის დვრა მოახდინა. დაატყვევა თვით ქალიფი და მერე მოჰკლა იგი და გასწვიტა მისი ჯალაბობაც.

ამ დროს ბატუმ მოახდინა აღწერა ყველა თვის ქვეყნდომ ხალხთა. ამ აღწერის ძალით ხარჯი გაწერილი იყო ყოველს კაცზე, ცხოველზე, მიწაზე, კენახზედ; სოფლე-

*) ბაღდადი მდიდარი და შესანიშნავი ქალაქია მდ. ტიგროსის მარცხენა კიდეზე. აშენებულია პირველ ქალიფებთან. მასში 100,000 მცხოვრებია და დიდი ვაჭრობა აქვს.

ლებს უნდა მიეცათ აგრეთვე ცხვარი და ოქროს ფული, და ცხენის საქირავებლად კი კაპიევი უოველ დღე. კინც ამ ხარჯს კერ მისცემდა იმას ართმევდნენ ეაეს ანუ ქალს. გარდა ამისა ათის თავზე ერთი კაცი უნდა ჯარში ჩაწერილიყო და მიეღო მონაწილეობა მონგოლთა ომებში. ამის მახეღვით მარტო ნარინს უნდა გამოეყვანა 10 თუმანი *) ჯარის კაცი.

ულუ-ყენი ბაღდადის აღების შემდეგ ხელ-მეორედ მიესამისირის სულთანს, რომელიც დაამარცხა ქართველების შემწეობით და სრულიად აღაოხრა სირია და მესოპოტამია. აქედან ქართველნი ულუ-ყენის ნებადართვით დაბრუნდნენ საქართველოში. მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ ესენი ხელ-ახლა გაიწერა ულუმ. მაგრამ დაღალულმა დაკითმა უნაყოფოდ ბრძოლა მტერთათვის აღარ ინება და აღარ წავიდა ულუსთან სარგის **) ჯაყელის რჩევით და დარჩა სამცხეში. ულუმ კი გააოხრა ეგვიპტე და დაბრუნებისას 20,000 კაცი გაგზავნა დაკითის წინააღმდეგ. მეფემ სარგისის წინამძღოლობით დაუპირდაპირა მტრებს 8,000 ცხენოსანი, რომელნიც დამარცხდნენ ღ მტერმა აღაოხრა სამცხე; სასიხარულოდ მალე მტერნი გაწვეულ იქმნენ სამცხიდან, რადგან ხოჩასანს დასცემოდა ხანი თურანი, რომლის საწინააღმდეგოდ მიეშურებოდა ულუ-ყენი.

სარგისის რჩევით სოსლანი მიდის იმერეთში ნარინთან და ურთი-ერთ შორის თანხმობით ჰყოფენ საქართველოს ორ

*) თუმანი = 10,000 კაცია, მაშასადამე 10 თუმანი შეადგენს 100,000 კაცს. ამ აღწერილობის ძალით განსვენებულს ბროსეს გამოკყავს, რომ მე XIII საუკ. ქართველთა რიცხვი 4 მილიონი იყო. აღწერილობაში ყრმანი 0 წ.—10-მდის არ ითვლებიან.

**) ეს არის შესანიშნავი თავის დროის მწერალი და აგრეთვე მხედარი.

სამეფოდ: ლიხის მთებს აღიარებენ მიჯნად ერთავ სამეფოებ შუა. ქუთაისი ხდება სატახტო ქალაქად და ამასთანავე საქათა-ლიკოსოდ იმერეთის სამეფოსა. ამ დრომდის კი მთელი საქართველოს საქათალიკოზო ქალაქი ერთად ერთი მცხეთა იყო.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ულუ-უაენი თვითონვე ურიგდება სოსლანს და გაიწიქს მას თავის ურდოში, საცა დაკითხი მიდის სასრვისთან ერთად. ესენი ერთგულების დასამტკიცებლად იმარჯუებენ ულუს მტერზე, რისკამო სასრვისს ეძლევა უარს-ქალაქი, მაგრამ მეფის დაკითხის ჩაგონებით ხელ-ახლა ულუ-უაენი ანთმევს მას.

ულუ-უაენი მალე მოკვდა და მისი ადგილი დარჩა მის შვილს—აკაგს. ამან გაამკრა მტკვრის ნაპირები არეზამდის, მაგრამ დარბენდიდგან ჩამოსულ მონგოლთა ბერკას წინამძღოლობით გააოხრეს კახეთი, შემოვიდნენ თბილისამდის, გაუღიტეს ბეკრი ქრისტიანნი და აქედგან დაბრუნდნენ, რადგან უცებ გარდაიცვალა ბერკა.

ამ დროს იმერეთში მოჰხდა შემდეგი: კახაბერი, რაჭის ერისთავი ან დაემორჩილა ნარინს. ფარულად შეიუყანა თათარნი ქუთაისში, რომელთა გაცარცევს ქალაქი, ეკლესიები, ბეკრი ქრისტიანე დაატყვევეს და დაბრუნდნენ აბაჯთან, მაგრამ მეორე წელიწადს ხელ-ახლა აიღეს ქუთაისი და გაცარცევს იგი.

ამ გვარმა მოუსვენარმა ცხოვრებამ, მრავალთა უბედურებათა, 18 წლის შვილის სიკვდილმა ბოლო მოუღეს მეფე დავით სოსლანს. იგი გარდაიცვალა მონგოლთა ურდოში 1270 წ. დაიძარხა მცხეთაში. მას დარჩა მცირე წლოვანი ძე დიმიტრი.

დიმიტრი, მეფე ამერეთისა, თავდადებული.

(1270—1289 წ.)

საქართველოს მმართველად ინიშნება სადუნა მაკა-ბერდელი.—
მისიონის აღება.—უიასდინის სიკვდილი.—მაკაბერდელი კანეთ
ჭერეთის მმართველად რჩება.—საქმენი დიმიტრისი.—სიკვდილი
აბაგისა.—არგუნისაგან ნოინების დახოცვა.—თავ-დადება დიმი-
ტრისი.—მისი შვილები.—გამეფება განთანგისა.

რადგანაც დავით სოსლანის სიკვდილის შემდეგ ჯერ დი-
მიტრი იყო მტირკე წლოვანი და მეფობა არ შეეძლო, ამიტომ
აბაგმა სამეფოს დროებით მმართველად დანიშნა უფროსი და
წარჩინებული მთავარი ს. მაკა-ბერდელი. ამის მმართველობის
დროს აბაგამ გაილაშქრა მისიონის დასაპყრობად, მაგრამ იქ,
იკონიის სულთნის ფარვანის მიზეზით დამარცხდა (ფარვანი
შეუღლებულ იყო თამარასთან, რუსუდანის ასულთან, უიასდი-
ნის ქვრივთან). სულთანი მოკლულ იქმნა და მისი ცოლის
მზითველი—აწყვერი მიეტა სატვის ჭაუელს და ამის შვილს
ბექას.

დიმიტრის გააყვანების და გამეფების შემდეგაც, სადუ-
ნი დარჩა მმართველად კახეთ-ჭერეთისა და ამ ქვეყნებს ბქმნუ-
ლად ჰმართავდა. დიმიტრი მეფე იყო მეტად ღვთისნაიერი,
ჭკვიანი, მშვიდი ხასიათისა და ქვრივ-ობოლთა და ღატაკთა
შემწყვლავებელი. იგი იცავდა უბრალო ტანისამოსსა და ისრე
ფარულად ათვალეობდა საწყაღს ხალხსა, იგებდა მის ტკივი-
ლებსა და შეძლებისა-და-გეგარად შეელოდა დანუგეშს სტემდა ხოლ-
მე. მან ააშენა ეკლესიები, გაამშენიერა და გამდიდრა ზოგი-

ერთი იმ:თგან. შეერთო ცოლად ტრაპიზონის იმპერატორის კომნენის ასული, რომლისაგანაც გაუჩნდა ორი ვაჟი: ვახთანგი და დავითი. თვისი და მიათხოვა არგუნისა. სამეფო სრულიად დაამშვიდა და ახალი, უფრო სამართლიანი აღწერა მოასდგენინა არგუნსა. ამ დროს მონგოლთა სამეფო დაიყო რამდენიმე დამოუკიდებელ სამეფოებად.

თუმცა საქართველო ცოტადენად დამშვიდდა, მაგრამ ხალხთა ზნე, უოფა-ქცევა ბევრად შეიცვალა: ამდენმა ურჯულო ხალხებმა იქონიეს თვისი გავლენა. თვით მეფემ დიმიტრემ, გარდა პირველის ცოლისა, შეერთო კიდევ ორი ცოლიც. მთაერები მეტად გარყვნილები იყვნენ. ხალხიც ჭბამავდა უფროსებს. ნიკოლოზ ქათალიკოზის ქადაგებანი და ედრეპანი დარჩნა ხმად მლადებელისა უდაბნოსა შინა. უკელა ამ გვარ უბედურებას ზედ დაემატა აგრეთვე ბუნების ღელავაც: საშინელმა მიწის ძვრამ ვიხების კვირასი (1279 წ.) დიდი ზარალი მისცა ხალხს. სხვათა შორის დაანგრია მცხეთის და აწუკერის ტაძარი.

იმერეთის სამეფო ამ დროს უფრო მშვიდობიანად იყო და შენდებოდა. ვახსებრმა შეინანა ცოდვები და მეფისაგან პატივებულ იქმნა, მაგრამ ხელ-ახლა შეურთეს ორგულობა და დასაჯეს: თვალები ამოუწვეს, ერთი ფეხი და ერთი ხელი მოსჭრეს და ორი შეილი მისი გაგზავნეს კონსტანტინეპოლში.

ამ გვარს მდგომარეობაში იყვნენ სამეფოები, როდესაც აბაგა მოკვდა და მის მოადგილედ გასდა ძმა მისი აჭმადი, გაცი უდიერი, ცბიერი, სისხლის მსმელი და მწყალბელი, რისგამო იგი მალე აბაგის შეილისაგან — არგუნისაგან მოკლულ იქმნა.

ამ დროს დერბენდელნი აღუდგნენ არღუნს, რომელმაც დიმიტრი მეფესთან ერთად დამარცხს იგინი. ქართველთა ერთის შეტევით აიღეს მეტად მაგარი ციხე ანაკა და სრულად დანგრეეს იგი. ხალხნი ზოგი დახრცეს და ზოგი დაატყვევეს. გამარჯვებული არღუნი რომ დაბრუნდა, ეჭვში შევიდა: მას ეგონა ნოინები *) მლაღატობენ და მიორგულებენო. ამიტომ საიდუმლო ბრძანება გასცა, რომ დაეხრცათ ეკელა ნოინები მცირე აზიისა და ხოჩასნისა. ამ ბრძანების ძალით უწინაჲს უოკედთა მოიკლა დიმიტრის მეგობარი ნოინი ბულა (ჩინგის უაჩი).

ბოლოს ჯერი მიდგა დიმიტრიზედაც: ესეც ეჭვში ჰყვანდა. დიდის ჯარით არღუნი დადგა საქართველოს მიჯნებზე და შემოუთვალა მეფეს, რომ წასულიყო მის ურდოში. ერთგულების გამოსაცხადებლად მეფე დიმიტრი თავის შვილით დაუითით წაჲიდა არღუნის ურდოში. მაგრამ შორი-ახლო შესვდნენ მას არღუნისაგან დაუენებელი გაცები; დაიჭირეს მეფე და მისი შვილი დაამწყვდიეს ერთს ციხეში, საცა დაჩხნენ იმ დრომდის, მინამ არღუნი მოელაპარაკებოდა დაუით ნარინს, რომ შვილი მიეცა ამერეთის სამეფო ტახტზე დასასმელად. ნარინ დათანხმდა. ამით არღუნს უნდოდა, რომ ორივე სამეფოები მოჩიოლებში ჰყოლოდა. ამის შემდეგ 1289 წ. დიმიტრი გამოიუყანეს ქალაქს გარეთ და თავი მოჰკვეთეს. იქ მყოფთა ქართველთა თავადთა იყიდეს გვამი მეფისა, მოიტანეს და მცხეთაში დამარცხეს. ამ ნაირი სვეც მოელოდა დაუითსა, მაგრამ ის შეეცოდა ნოინს ტახტს, რომელმაც გამოსთხოვა ის უაენსა და იშვილდობილა.

*) ნოინი ანუ მმართველი.

დომიტრის იმპერატორის ასულისაგან დაჩნა: დაკით უფროსი, ვახთანგი, ლაშა, მანუილი და რუსუდანი; თათრის ქალისაგან: ბადურნი, იელიგარი ღ ქალი ჭიგლა-ხათუნი; ნათენასაგან (ესე იყო ასული ბექასი): გიორგი. ძენი თვისნი დომიტრსმ, როდესაც მიდიოდა უკდღში, გაგზავნა ზოგნი მთიულეთში, ზოგნი კახეთში, უმცროსი გიორგი კი იშხნის ციხეში—ტაოს ქვეყანაში. საქართველო დაჩნა უმეფოდ.

მაგრამ მალე მივიდა უახთან ვახთანგი, ნარინის შვილი. არღუნმა კარგა მიიღო ისა. შერთო მას თვისი და—აღუთათი და გამოისტუმრა თბილისში.

ვახთანგი II, მეფე ამერეთისა, შვილი დავით ნარინისა:

(1289—1292 წ.)

კერაფერი მალაღო დასდო ვახთანგმა ქართველთა ხალხის წყლულებს. თუმცა ის იყო ეპატროსანი, ტკბილი და მოსამართლე, ახოვანი და მხნე და სამხედროთა ზნითა აღსაკესა. მან საქართველოს საქმეების გამგებლობა გადასცა ხუტლუ ბულას და თვითონ, თითქმის, სრულიად სამეფო საქმეებს უურს არ უგდებდა. ამის გამო რამდენიმე ხნის შემდეგ ხუტლუ ბულამ მოინდომა დავითის (დომიტრის ძის) გამეფება. მისი შემწე იყო აგრეთვე ტაჩარ ნოინი და ოსეთის მთავარი-ფარაჯა.

ამასობაში საშინლად აუად გახდა არღუნი და მოკვდა. აგრეთვე დასნეულდა ვახთანგი და გარდაიცვალა (1292 წ.) ამავე წელს გარდაიცვალა დავით ნარინიც.

საქართველას სისუსტით უნდა ესარგებლა რომის პაპის ნიკოლოზ IV გასაკრძელებლად კათოლიკობისა. ამიტომ მან 1289 წ. გამოგზავნა საქართველოში რამდენიმე ბერნი, რომელნიც პატივით მიღებულ იქმნენ. მათ მიეცათ აგრეთვე უფლება დაეარსებინათ თბილისში საკუთარი საეპისკოპოსო. იმათი წინამძღვარი იყო იოანე ფლორენტიელი.

მეფენი: { დავით მე-VI, მეფე ამერეთისა, 1292—1310.
კოსტანტინე, მეფე იმერეთისა, 1292—1327.

ნარინს ჰყვანდა სამი შვილი. მამის სიკვდილის შემდეგ კოსტანტინე, როგორც უფროსი ვაჟი, აღვიდა მამის ტახტზე, მაგრამ უმცროსი მისი ძმა მიხეილი (ანუ მიქელი) აუჯანყდა და დამოუკიდებელ მეფედ რაჭისა და არგვეთის ჭკეუნიბისა აღიარა თავი თავისი.

ამერეთის მეფედ ქეთუქონ უეინმა დასვა დავითი მე-IV, მაგრამ მიწამ გამოგზავნიდა თბილისში, ჯერ წაიყვანა საომრად წინააღმდეგ თავის მტრისა და შემდეგ მის დამარცხებისა გამოისტუმრა თბილისში. მეფის ჩამოსვლამდის ოსნი დაეცნენ გორს, აიღეს ქალაქი და ქართლსაც აოხრება დაუწყეს. ქართველთა ჯარებმა წაართვეს და სრულიად დასწვეს გორი. ორთავ მებრძოლთ შუა ჩამოვარდა ზავი.

ქეთუქონი მალე მოიგლა, მისი ადგილი დაიჭირა თუქალმა, რომელსაც ემტერებოდა. არღუნის შვილი, ხვარანის სულთანი უაზანი. თუქალი გაიქცა სამცხეში, თავისი შვილი გიგაგზავნა ტაოში. უაზანმა გამოითხოვა თუქალი და მისი

შვილი და თვითონ გახდა დიდ უეინად და განძინებული დაკითხე დიდ-ძალის ჯარით მოვიდა და მოაოხრა სომხეთი, ქართლი და ერწო. მაგრამ მეფე დაკითი მანც არ ემოძრნი-ლბოდა მას, ამისგამო ყაზანმა მეფედ ქართველთა დანიშნა მისი ძმა გიორგი, მე დიმიტრი II-სა.

მეფენი. { გიორგი V უფროსი, მეფე ამერეთისა 1299—1301 წ.
ვანთანგი III ძე დიმიტრი II მეფე ამერეთისა 1301—1307 წ.
გიორგი VI უმცროსი ძე დავით VI 1308—1318 წ.

დაკითი ჩაიკეტება ცის-კარში.—გამეფდება ვანთანგი.—მცირე აზიის სულთანი დაეცემა ქართველებს.—მათი დამარცხება.—აღება დამასკისა.—დამარცხება ეგვიპტელთა.—დაკითი დაეცემა თბილისს.—ყაზანის სიკვდილი.—ახალი უეინი.—ვანთანგის სიკვდილი.—გამეფება გიორგი II-სა, სიკვდილი დაკით IV და მისის შვილის გიორგი VI-სა უმცროსისა.

რამწამს ახლად გამეფებული გიორგი მე-V შემოვა თბილისში, იმავე წამს დაკითი თავის ძმით ვანთანგით გაემართება თბილისიდან. მათ ყაზანი ხუთლუ-შაის წინამძღოლობით გამოადეკნებს ჯარებს. ისინი ჩაიკეტებიან მეტად მაგარს ცისეში ცის-კარში (თუშეთში). ხუთლუ-შაი იმ ცისემდის კერ მივიდა ადგილ მდებარეობის სიმაგრისა გამო; ჩვენი ქვეყნები კი დაარბია ჭ იკედარუნდა ყაზანთან. ცის-კარში დაკითი წაეჩხუბა თავის ძმასვანთანგს, რისგამო ეს უკანასკნელი მივიდა ყაზანთან, რომლისაგან პატივით მიღებულ და მეფედ გამოცხადებულ იქმნა. ამ ნაირად ამერეთს. ერთივე იგივე დროს ჰქვანდა სამი მეფე: გიორგი, დაკითი და ვანთანგი III:

ამ საშინელ დროს ქართველთათვის ერთი შემწე ვინმე არ გამოჩნდა. მტრები ხომ მტრობდნენ და აოხრებდნენ ქვეყანას, თვით მეფეთ შთამომავლობაც ისრე სინიღის დაკარგული და გარყვნილი იყო, რომ, ერის შეუღას მიგიერ, ერთმანეთში ჩხუბობდნენ, მიიბიკებდნენ ხოლმე ერთ ნაწილს ქართველთ ხალხისას და მათ შემწეობით ეომებოდნენ მეორე ნაწილს, რომ ჩამოეგდათ მათი მომხრე მეფე ტახტიდგან და თავისი დაესკათ.

ამისთანა დროს, როდესაც კაცი ენც კელარა სცნობდა, როდესაც ძმა-ძმას ღალატობდა, დასავლეთ საქართველოს შემოესია მცირე აზიის სულთანი აზათ-მამუე 60,000 კაცით. მან აიღო ტაო, ვაშლიკანი, მუშკული და დახოცა მრავალი ხალხი. ამისთანა საზარელ დროს ბექამ შეაგროვა 12,000 კაცი და თავის შეილის სარგისის მოშველებით დაეცა მტრებს, ბეკრი მათგან დახოცა, სხვები განდევნა ტაოლი და აიღო ხორ ქალაქი.

ეზანი კიდევ ამხედრდა წინააღმდეგ ეგვიპტელთა და წაიყვანა ვახთანგი ქართველთ ჯარით. ბრძოლა მოჰსდა დამასკის ახლოს. ქართველთ ცხენოსნებმა დაამარცხეს ეგვიპტელნი და განდევნეს იერუსალიმისკენ. დამასკი კი დაანგრიეს და მცხოვრებნი მისნი დახოცეს.

დავითმა ამასობაში შეაგროვა სულად 15,000 კაცი და დაეცა მონგოლებს თბილისში და საშინელი სისხლის ღირა მოახდინა. მაგრამ ვახთანგი სწრაფად გამოეშურა მცირე აზიადამ, შეებრძოლა ძმას, დაამარცხა იგი და დაატყვევა, თუცა შემდეგ ისევ გაანთავისუფლა.

ეზანს დიდსახს ალარ უცოცხლნია. ის მოკვდა და ეკიანად გასდა მისი ძმა ყარა-ბულა. ამან მიიღო მავქადის საწმუ-

ნოება და უნდოდა ამ საწმუნოების გავრცელება, მაგრამ რად-
გან ამო იყო უოველი მისი განზრახვა ამ მხრით, ამიტომ
ბრძანება გასცა გაწვევით ეველა ქრისტიანები საქართველო-
ში. ვასთანგმა აცდინა ქართველებს ეს საშინელი განსაცდელი:
იგი წავიდა ურდოში, სმალზე თავი დასდო და მოასსენა ეე-
ისს, რომ ის მზად არის აქვე თავი მოაკვეთინოს, თუ ქრი-
სტიანთ გაწვევით ბრძანება გაუქმებული არ იქმნება. მართლაც
უარა-ბუდამ შეუსმინა და ამატივა ქრისტიანთა. მეფე დაბრუნდა
და გზაში მოკვდა, იგი დაიმარსა დმანისში. მას დარჩა დიმი-
ტრი და გიორგი. დიმიტრი გასდა ბატონად დმანისისა, გი-
ორგი კი სამშვილდისა.

იმების სიკვდილის შემდეგ გიორგი VI წავიდა ურდოში.
იქ მათივით მიღებულ იქმნა, მაგრამ რადაც გაუგებარ მიზნე-
ბისა გამო მეფედ დანიშნულ იქმნა ყეინისაგან უმცროსი შვი-
ლი დავითისა (ეს ამ დროს უკანასკნელ წამებში იყო) გიორ-
გი. უარა-ბუდაც მოკვდა და გაყეინდა მისი შვილი აბუსათი,
რომელთანაც მივიდა გიორგი VI; ამას ყეინმა მისცა მთელი
საქართველო და დაუმორჩილა დავითის შვილნი, ყველა მთავრე-
ბი და მესხნი. 1310 წელს დავით VI და მისი შვილი გიორ-
გი IV გარდაიცვალნენ და დარჩა სამეფო მარტო გიორგი V,
ბრწყინვალედ წოდებულს.

ბრწყინვალე მეფობა გიორგი V-სა.

(1318 წ.—1346 წ.)

დაპურობა ქვეყნებისა.—ოსებზე გალაშქრება.—მათი დამარცხება.—უთანხმოება ნოინებ შორის.—გიორგი განდევნის სამეფოდგან ყველა თათრებს.—აღება იმერეთისა.—მორჩილება გურიელისა, დადიანისა, სვანთა და აფხაზთა.—მთიულთა ზედა გამარჯვება.—ნოინების დამარცხება.—ეკლესიის და სამოქალაქო წესების გადაშინება და განახლება.—სიკვდილი გიორგისა.

მრავალი დღეღისაგან საქართველო სრულიად დაღაღულ იყო. თამარის სიკვდილიდგან აქამომდე იგი შფოთვაში იყო და მოსვენება არა ჰქონდა, როგორც გარეშე მტერთაგან: სპარსთაგან, მონგოლთაგან, თურქთაგან, ოსთაგან, ასე შინაურებისაგან: უნიჭო მეფეთაგან, მცბიერ თავადთაგან და სს. დაღაღულს და სრულიად დასუსტებულს სამეფოს ეჭირებოდა დასვენება და დროებით თავისუფლად ამოსუნთქვა. კიდევ რამდენიმე ათი წელი ამ ეოფაში, ხალხი სრულიად დაინაგრებოდა, სასოწარკვეთილებაში ჩავარდებოდა და, შესაძლებელიც არის, სრულიად დაიღუპებოდა. ამ გვარს საშიშო და მეტად შევიწროებულს დროს ხალხს მწედ გამოუჩნდა მეფედ გიორგი V, რომელმაც თავისი გონაერებითა დაიპურო: სომხითი, იოკაჯანი, რანი, ჰერეთი, კასეთი, ქართლი, სამქსეთო, ტაო, შავშეთ-კლარჯეთი. გამეფებისაკე უძელ მიუხდა ოსებს, გაიმარჯვა მათზე, წაართვა იმთ ქართლში დაპურობილი ციხეები და დაბები; აქედგან შევიდა კავკასიის მთებში, დამარცხა მთიულნი, ყველას დაადვა სარკი, დამშვიდა ქართლას ქვეყანა და გამარჯვებული დაბრუნდა.

მაშინ, როდესაც მეფე ებრძოდა მთიულს მტრებს, იქ, სპარსეთისკენ იკიდებოდნენ ნოინები, რომელთაც მოჰქვლეს მუსათ-ყეინი და განდგნენ თვის-თვისად. ზოგმა დაიპყრო ხორასანი, ზოგმა სპარსეთი, ზოგმა ერაყი, ზოგმა ადარბაღიანი, ზოგმა მცირე აზია.

ნოინების განდგომით და ჩხუბით ისარგებლა გიორგიმ და უკულა თათარნი განდევნა საქართველოდგან, როცა გარეშე მტრები აღარ აშინებდნენ მეფეს; მაშინ განიზრახა ურჩთა თავადთა და ერისთავთა დასჯა; მან კარგად იცოდა, რომ საქართველოს დიდად ვნებენ იგინი თავის ყოფა-ქცევით. სურვილის სასრულეში მოსაყვანად იმან მიიწვია უკულა ერისთავნი და წარსანებულნი ცივის მთაზედ, ვითომ სადაცაზებულად. მუნ მოსწყვიტა ურჩნი თვისნი და დაადგინა უკულთა ადგილთა წარკლებულნი ერისთავნი თვისნი მოწმილებისანი. “ამირსპასალარობა და ათაბაგობა მისცა სარგის *) ჯაუელსა.

ამას შემდეგ დიდი ვარით შევიდა ჩანს, შიჩვანს. აილო ეს ქვეყნები, დაიმორჩალა დღისტინის და უკულა ხალხები, ვიდრე დერბენდაჩე. დააჯა მათ სარკი და დიდებით დაბრუნდა თავის ქვეყანაში. აქაც მეფე მოსვენებით არ იყო. მას აწვადებდა ყოველთვის ერთი ჭაჭრი: უნდოდა ხელში ჩაეკდო იმურეთიც და მით გამხდარიყო მბრძნებელი მთელის თამარის სემეფოსა. მას ბედმაც გაუღიმა.

ჩვენ ვიცით, რომ შემდგომად ნარანის სიკვდილისა, იყო შლილობა მმათა შორის, ესე იგი როდესაც გამეფდა ნარანის შვილი ვოსტანტინე, მეორე შვილმა მიქელმა მას ჩხუბი აუ-

*) სარგისი იყო მეათაბაგის ბექასი. მას ჰყვანდა ორი ძმა: ყვარ ყვარე და შალვა.

ტესა. ეს წსუბი ზე შოოთი გაცრძელდა მრავალსა წელსა. ამით ისარკებლეს მთავართა, გაძლიერდნენ ზე განმკვიდრდენ ერისთავნი. კოსტანტინე უძეოდ მოკვდა და გამეფდა მიქელი, რომელსაც სიკვდილის შემდეგ დარჩა მცირე წლოვანი ბავრტი; ასის გამეფებას წინ აღუდგნენ ზოგიერთი ერისთავნი.

ამ დროს ღიხს იქით გაჩნდა ჯარით გიორგი. იმერთ სიხარულით მიიღეს მეფე. ბავრტი ჩაიკეტა ქუთაისში. გიორგი შემოერტყა მას. შეშინებულმა ბავრტმა სთხოვა მეფეს, რომ მიენიჭა მისთვის სიცოცხლე. გიორგიმ პატივით მიიღო იგი და შორაპნის ერის თავად დანიშნა. (1330 წ.).

ამის შემდგომ დაშინებულნი: გურიელი, მამია დადანი, სკანთა ერისთავი, აფხაზეთისა შარვაშიძე მოერთნენ მეფეს უნიჭითა დიდითა ზე დაულოცეს მეფობა იმერეთისა ზე ყოვლისა გიორგიისა“. (საქართველოსა). იმერეთიდან მეფე გაემგზავრა სამეგრელოში, აფხაზეთში, განაგო იქაურნი საქმეები, იქიდან წავიდა სამცხეში, რომლის ათაბაგი სარგისი იმ დროს გარდაიცვალა (1334 წ.) მეფემ ათაბაგობა მისცა მის შვილს ყვარყვარეს. ერისთავები დასვა აგრეთვე: კლარჯეთს, სპერს, კალმასს, არტანუჯს; არტაანში ზე წუნისში დასვა ერისთავებად ბიძანი ზე ბიძის ძენი ყვარყვარე ათაბაგისანი. მერმე აქედან უკუმიიქცა თბილისად.

თბილისში მან გაიგო, რომ ზოგიერთ მთიულნი მის მორჩილებიდან გამოსულ იყვნენ. ამიტომ სელ-ასლას გაილაშქრა მათზე, დაიპყრო მთიულთა ქვეყანანი, წარჩინებულნი მათნი ჩამოიყვანა მთიდან, მოვიდა თბილისს, შეუდგინა მათ ხალხთა მართვის წესნი *) და დაითხოვა.

*) ეს წესნი შემდეგ შევიდნენ განთავსებულ მე VI გამოცემულს კანონებაში.

როდესაც შეეუბნა გაიმარჯვა ეველგან და ასლა სამეფოს შინაურ საქმეებს ხელი მოჰკიდა, ამ დროს მოკვდა ქათოლიეოზი ევთვიმე და მის მაგიერ ამოიჩინეს ვასალი. ამავე დროს აღუდგა მეფეს ვილად ნოინი, აიღო სომხითი, დაიწყო პურბად რანისა, მოვაკანისა და მოვიდა განჯას. მეფე გიორგიმ გაიმარჯვა მასზე, მოსწყვიტნა სპასი მისნი მახვილითა და მოვიდა თბილისს დიდის ალაფითა.

არც კი დაესვენა მეფეს, რომ მცირე-აზიის სულთანის ორსანიხანი შემოესია კლარჯეთს. მეფემ მასუდაც გაიმარჯვა, უკუაქცია სულთანი, წაართვა მას დიდა ალაფი და გახარებული ჩამოვიდა თბილისში.

ამის შემდეგ მეფეს აღარ ჰქუანდნენ ურჩნი და ორგულნი და მას ექვემდებარებოდა მთელი საქართველო ნიკოფსიიდგან დერბენამდე.

როცა დაამარცხა ეველა შინაური და გარეშე მტერნი სამეფოსნა, შეკრიბა ეველა განათლებულნი და ქვეყნისთვის გულშემატკივარნი: ქათოლიეოზნი, ეპისკოპოსნი და სხვ. განასლა და განწმინდა საეკლესიო წესნი, აგრეთვე საერონი და დაადგინეს მოწესენი წესსა ზედა თვისსა და უწესონი განჰკვეთნეს.

ამ ნაირად გიორგიმ დაამშვიდა საქართველო. წესი გაუჩინა მას და ქვეყანას დაუწყო შენება. ეველა ამ გეარ ღვაწლისა გამო და მამულისთვის სასელოვანად სამსახურისათვის მამულის შვილთა დასაჩუქრეს გამოჩენილი მეფე ესე მეტად დიდის საჩუქრით: „ბრწყინვალე.“

აღესრულა ბრწყინვალე მეფე გიორგი V 1346 წ. თბილისსა და გამეუდა მისა მე დაჯით VII.

(1346—1445 წ.)

• დავით VII.—ბაგრატ V.—გიორგი VI.—კოსტანტინე.—საქმენი თემურ-ლენგისა.—ალექსანდრე I.—ვანთანგ IV.—სასულიერო კრება.—მიცროპოლიტი სოფრონი იგზავნება ფლორენტინის კრებაზე.

ეკელა ზემო სსენებული სელმწიფენი წრფელად ზრუნაკდნენ და მოღვაწეობდნენ თავის სამშობლო ქვეყნისთვის. დავითი, ბაგრატი და სსკანი აშენებდნენ ეკლესიებს და ცისეებს. დავითის მეფობის დროს (1346—1360 წ.) ხალხი სტკებოდა მშვიდობიანობითა. მეფე იყო ეკელას მწე და ერთგული პატრონი. ამ ნაიწადვე დაიწყო თავისი მეფობა ბაგრატ მე V (1360—1395 წ.). მაგრამ დიდხანს არ გაგრძელდა მშვიდობიანობა: აღმოსავლეთში გაჩნდა ახალი მტერი კაცობრიობისა საზოგადოდ და ქართველებისა კერძოდ—ეს იყო თემურ-ლენგი. დიდ-ძალის ჯარით თემურ-ლენგი შემოერთეა თბილისში, რომელშიც გამაგრებულ იყო ახოკანი ბაგრატი თავის მცირე ჯარით— თემურმა აიღო თბილისი, დაატყვევა თვით მეფეც, მისი ცოლიც და აძლაც. თბილისში წააყენა ჯარი, ტყვეები კი წაიყენა და წავიდა უკრბალში.

უკრბალიდამ რამდენიმე ხნის შემდეგ კიდევ გამოგზავნა ჯარები ქართლის ასაოხრებლად. თათრებმა გაწევიტეს მწკალი ხალხი, დაანგრეს და დასწკეს საუდრები, სახლები, სსკათა შორის მცსეთის ტაძარი და ქვაბთა-ხევის მოჩასტკრი. მტრე დაბრუნდნენ თემურთან, რომელმაც აიღო შქვი, შირკანი, მასანდერანი და დაღისტანი.

თავის საძეგლად საშველად ბაგრატიმა განგებ მამადაიანო-
ბა მიიღო: თემურს ეს ძალიან მოეწონა. ბაგრატიმა სასოკა
თემურს: ჯარები მოძეცი, რომ მთელი საქართველოც გაკამაჭ-
მადაიანო. 12,000 კაცის უფროსად დამიშნულ იქმნა ჩვენი
მეფე და საქართველოში გამოგზავნილ. ბაგრატიმა საიდუმლოდ
აცნობა შვილს თავისი განზრახვა: «მე ბერდუჟში დავდგები
და შენ თავს დაგაკისნი და სულ ამოკვეციტოთ თათართ
ჯარია». მართლაც ბაგრატიმ მე გიორგი დაესხა დაბანაკებულთ
თათართ და სრულიად ამოსწევიტა. ამ წინადა განთავისუფლ-
და მეფე ბაგრატი. ეს გაიგო თუ არა თემურმა, იმავე წაშს
განძიებულთ მთელი თავის ჯარებით წამოვიდა საქართველო-
ზე. ქართლის საზღვრებზე მოჭხდა საშინელი ბრძოლა. ქარ-
თველები მამაცურად და ლომებრ იბრძოდნენ. მაგრამ რას
უჩამდნენ იმისთანა უთვალაჟ ჯარს! თუმცა თემურს მესუთე-
დი მთელი რაზმისა გაუჟლიტეს ჩვენებმა, მაგრამ მანინ უკან
დაიხიეს და მთებში დაიძაღნენ. თემური შევიდა შიგ ქართლ-
ში, რაც დაჩრდილ იყო ისიც დასწვა და ყარაბაღში დაბრუნ-
და. მეფე ბაგრატიც მალე მოკვდა და გაძეუდა მისი მე გი-
ორგი VI.

გიორგის გამეფების პირველსავე წელს (1395—1407)
თემური შეესია მთიულესს და დაიმორჩილა ქვეყნები იალბუ-
ჩიამდე. თერგის ნაპირებზე შეებრძოლა. ეთფჩაჟის ხანს თას-
თამიშს და დაამარცხა იგიც. იჭიდგან დაბრუნებული კიდევ
დაეცა ქართველებს. გიორგი დაუსედა წინ და დაუმარცხა მო-
წინაჟე ჯარი. მაგრამ თათართ მანინ სძლიეს. ქართველნი შეი-
ხიზნენ მთებში. თემურმა გამოიარა ქართლზე, რაც კი რამაღორ-
ძინებულთ იყო წინა აოხრების შემდეგ, ხელახლა გააფუჭა, შე-
მოვიდა თბილისში, მისი ციხე დაანგრია, ეკლესიები მოწა-
სტრები და სახლები გააოხრა და ყარაბაღში წავიდა.

ბოლოს გიორგიმ გადასწევიტა დამორჩილებოდა სისსლის მსმელ მტერს. მაგრამ თემურმა მოაგონა მისი მამის ღალატი და ორგულაობა, ამიტომ არ შეურიგდა გიორგის. პირიქით ჯარებით დაეცა საათაბეგოს, მრავალი ხალხი გასწევიტა, ზოგი დაატყვევა, ეკლესიები დანგრია და მოკიდა მანგლისში და დაბანკდა. რაი თვის თავზე გაილაშქრა არაგვის ხეობაში. შენობანი ზე ცხიეები სულ სამირკველიანად დასთხარა. მაგრამ ხალხი ვერ იშოვა, რადგან მთებში შესიზნულ იყვნენ.

ამ ნაირად შეიღ ჯერ თემური დიდძალის ჯარით შემოკადა საქართველოში, მაგრამ იგი ვერც ერთხელ ვერ დაიმორჩილა. პირიქით ქართველი ვაჟ-კაცნი უოკველთვის თემურის ჯარს ქურდულად ეცემოდნენ, უხოცავდნენ ჯარის კაცებს და ხშირად სუქსათსაც ართმეკდნენ. ამისგამო თემური აუმიცა ძალიან გაჯაკრებული და ბოღმა მოსული იყო ზე ქსურდა ქართველების სრულიად ამოწევიტა, მაგრამ მაინც უნდა შერიგებოდა მათ, რადგან ყოველი მისი ცდა ამოდ იულიდა და ქართველებს ვერ იმორჩილებდა. შერიგება მოასდინა შირკანის შეიხმა იბრეჰიმა—მეგობარმა თემურისამ. ათასი ოქრო, ამდენიც ცხენი და სხვა ძვირფასეული ქართველთ მეფისაგან იყო შერიგების პირობანი ზე ამან დააკმაყოფილა მხეცის გული.

მშვიდობიანობა ჩამოკარდა თუ არა, მეფემ დაიწყო აღშენება თავის ქვეყნისა. მთიდაც ჩამოიყვანა დაშინებული ხალხი. გასწევიტა საქართველოს სამზღვრებზე დარჩომილი თათარი და დაიმორჩილა უკვლა თვისი წინანდელი მოხარკენი და ჩამოაგდო თავის სამეფოში წესიერება და მშვიდობიანობა. სკანეთის ერისთავი ვარდანძე ორგულაობისათვის გადააყენა და მის მაგიერ დანიშნა გელოვანი. მაგრამ შემდეგ ვარდანძე გურიის ერისთავად დანიშნულ იქმნა იმავე გიორგისაგან.

1407 წ. გარდაიცვალა გიორგი ბ გამეფდა კოსტანტინე, რომელმაც ააშენა დანგრეული ქალაქები, ციხეები, ეკლესიები ბ სსკ. მაგრამ საქართველოს აღორძინება დიდ ხანს არ გაგრძელდა. 1414 წ. შეისმა იბრაჰიმა წინააღმდეგ თურქომანის ურა-უსუფისა მოიშველა კოსტანტინე, მაგრამ დამარცხდა. კოსტანტინე დატყვევებულ იქმნა. ახალ-გაზდა მეფე გალიაში დაძვრდებული რომ წარუდგინეს ურა-უსუფს, მან გაართვა სილა კოსტანტინესა. მის მხლებლებმაც გაიმეორეს და ამხიარდ ტანჯული გარდაიცვალა. დასაფლავებულია კოსტანტინე კარშიაში.

1414—1442 წ. იმეფა კოსტანტინეს ძემ ალექსანდრემ. გამოჩენილი ბ შესანიშნავი მეფე ესე ერთ წამს მოსვენებაში არ იყო. სან ერთ კუთხეში წავიდოდა თავის დანაგრეულ სალხის გასამსწევებლად და ქალაქებ-ეკლესიების ააშენებლად, სან მეორეში. მცსეთის ტაძარი დანგრეული თემურისაგან მან განაახლა და შეაკეთა. სასულიერო წოდების გასამსწევებლად და ეკლესიურ საქმეებზე საბჭოდ მეფე ალექსანდრემ ქათალიგოზის თავმჯდომარეობით მოახდინა სამღვდელთა კრება. ფლორენტიანის კრებაზედ მან გაგზავნა მიტროპოლიტი სოფრონი და ერთი ცეპისგოპოსი, რომელთაც კრების გარდაწყვეტილებებზე ხელი არ მოაწერეს და ფლორენტიანიდან გამოიქცნენ კენეციაში, იჭიდგან კოსტანტინოპოლით საქართველოში.

მეფე ალექსანდრე უუურადღებოდ არა სტოკებდა თავის სამეფოს მეორე ნახევარსაც — იმერეთს. იმან დაამშვიდა შარკაშიძე და დაიმორჩილა, მისგან მოკლული მამია დადიანის მაგიერ დანიშნა მისი შვილი ლიპარიტ დადიანი. გურიაც, სვანეთიც ემორჩილებოდა მას. იმერეთის ერისთავად დანიშნა ნარინის ნამომავალი დიმიტრი. ამაყი და თავისუფალი ახალ-ცი-

ხის ერისთავი არ ემოწილებოდა მეფეს; რისგამო დამარცხებულ და დატყვევებულ იქმნა. მაგრამ შემდეგში სელ-ასლას ებოძა თვისი საერისთავო.

1431 წ. ალექსანდრემ ოსმალებს წაართვა ლორი და საქართველოს მიჯნებიდამ განდევნა თათარნი. ბოლოს მცხეთის სობოროს გვერდით აიშენა ეკვიდემი, ბერად შედგა (იწოდებოდა ათანასედ) და სამეფო გადასცა თვის ქვს კახთანგს, რომელმაც იმეფა სამი წელიწადი. ამან დამარცხა შირვანის ხანი და თვის მოხარკედ გახადა.

ერისთავი იმერეთისა მოკვდა და მეფემ დანიშნა შვილი მისი ბაგრატის. სამცხის ერისთავი იოანე მოკვდა და მის მაგიერ დანიშნა (1444 წ.) მისი ძე აღბუღა.

ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც გარდაიცვალნენ: ბერი ათანასე და მისი შვილი მეფე კახთანგი (1445 წ.).

საქართველოს განაწილება.

I.

არეულობა და შინაური ბრძოლა.—იმერეთის, ახალციხის, კახეთის ერისთავები.—დადიანი.—გარეშე მტრები: სპარსელები, ლეკნი და სხვ.

თემურ-ლენგის შემოსევამ საქართველოში სამეფო გეგრი დაასუსტა. მაშინ როდესაც მეფენი ებრძოდნენ საზოგადო მტერს, ხშირად ზოგი ერთნი მთავარნი ჯ ერისთავნი თავის ციხე-სამაგრიებში უდარდელად ჩაკეტილ-იყვნენ ჯ საზოგადო,

საქვეყნო საქმეს სრულიად ეურს ან უგდებდნენ. პირიქით ზოგი მათგან სცდილობდა დასუსტებულ იყო მეფე, რომ თავისუფალი ჯ დაძალოდებელი გამხდარ იყო თვითონ.

იმერეთის ერისთავი ბაგრატ სწორედ ამისთანა კაცი იყო. იმან მიიმხრო ვეელა დასაკლეთი საქართველოს მთავრები, ურჩობა გამოუცხადა საქართველოს მეფეს ჯ თავისი თავი დაძალოდებელ მეფედ აღიარა. საქართველოს მეფე 1462 წ. შეებრძოლა მას ჩხართან, მაგრამ დამარცხებულ იქმნა, ჩისგამო ბაგრატ უფრო დამკვიდრდა ტახტზე, აფხაზეთის ქათალიკოზი გამოიწერა ჯ გვირგვინი იკურთხა ქუთაისში. თავის მომხრე მთავრები სრულიად განათავისუფლა ჯ დაძალოდებელი ჭყო. ესენი იყვნენ: მთავარი სამეგრელოში, მთავარი ოზურგეთისა, სვანეთისა და აფხაზეთისა; მხოლოდ იმ პირობით, რომ 1) ვეელა ახალი მთავრები უნდა დაემტკიცებინა იმერეთის მეფეს და 2) კერც ერთს თავისათ, მეფისათვის დაუგითხავად კერ შეემლო გამოეცხადებინა მტრისთვის ომი.

სამცხის ერისთავმაც წაჭბაძა იმერეთის მეფეს: იმან (ეგარეგემ) წახალისა ვეელა თვისა ქვეშეიდრომა ბატონები და ერასთავები, გამოუცხადა საქართველოს მეფეს ომი, რომელიც დიდი ხნის ბრძოლის შემდეგ დასრულდა (1465 წ.) მეფის გიორგი მე-VI ტყვეობით. მეფე განთავისუფლდა ტყვეობიდან მხოლოდ მაშინ, როდესაც დაემტკიცა სამცხის ერისთავის სრულიადი დაძალოდებლობა და ეგარეგემს ათბაგობა მისცა.

საქართველოს მეფე გიორგი რომ ტყვეობაში იყო, იმერეთის ახალი მეფე ბაგრატ შემოესია ქართლს ჯ კახეთის აღებაც მოინდომა. მაგრამ კახელებმა სცნეს რა მოახლება განსაძღვლისა, მოიწვიეს დავითი (ეს იყო მე დიმიტრისა, მისა აღექსანდრესი) და კახეთ-ჭერეთის მეფედ აღიარეს.

ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც გიორგი მეფე ევარუეარკმ განათავისუფლდა, თანაც გამოაყოლა დიდი სამცხისს ჯარები ბაგრატის და კასელების დასასჯელად. გიორგის წამოსვლა, რომ გაიგო ბაგრატმა, მაშინათვე წაიდა იმერეთში, მეფე დავითიც, დატოვებული კასელ-ჭყრეთელები-საგან, გაიქცა დიდოეთში. მაგრამ როდესაც იმავე წელიწადს (1465 წ.) გიორგი მე VII გარდაიცვალა და ტახტი დაუტოვა თავის შვილს კოსტანტინე III, მაშინ ჭყრეთ-კასეთის ოკადებმა ხელ-ახლა მოიწვიეს დავითი, რომელიც მეფედ კურთხა ბოდბეში (1469 წ.). დავითმა სატახტო ქალაქად აღიბნია გრემი.

ამ სასიით საქართველოს სამეფო გაიყო სამ სამეფოდ: ქართლისა, კასეთისა და იმერეთისა, აგრეთვე ერთ დამოუკიდებელ სამთავროდ: სამცხისა.

ამის შემდეგ სრულიად დაიწყო საქართველოს სამეფო. უოველი მეფე ანუ ერისთავი სცდილობდა დაეჩაგრ და დაესუსტებინა თავისი მეზობელი სამეფო და მის წილ თვითონ გაძლიერებულიყო. ამისთვის უოველი მეფე უოველ გვარ ღონისძიებას ხმარობდა, ოღონდ კი თავისი მოძმე დაეჩაგრა. თუ თვითონ სუსტი იყო და პირ და პირ ბრძოლა არ შეეძლო, სთხოვდა შემწეობას ან სზარსელებს, ან ოსმალებს, ან ლეკებს და მათ შემწეობით ანთხევდა მოძმე და ერთ-ღვიძლ ქრისტინან ქართველთა სისხლს, არბევდა და აოსრებდა მის ჭკუენას.

იმერეთის მეფეს ბაგრატს უნდოდა ეუფლნა ქართლ-შიაც, ამიტომ დიდი ჯარები დაამზადა. ქართლის მეფეს კი უნდოდა შემოერებინა კასეთი. ამ დროს მოკვდა კასეთის მეფე დავით I და გამეფდა მისი შვილი გიორგი, რომელმაც

პირობა შეჭერა ბაგრატთან, რათა ერთად შეებრძოლონ ქართლის მეფეს. უკელა წინანდელი ერისთავები გამოსცვალა (გიორგიმ), რადგან მათ ორგულობა შესწამა. თავისი მომხრენი განაწესა: ჭიზიუში, ელისენში, წუგეთში, დიდოეთში, თიანეთში, ჭიაურში, შილდაში, ყვარელში, მარტყოფში, გრემში და სსვ. ალავერდში დასწა კახეთის უმთავრესი ეპისკოპოსი. გააშენა და გაამშვენებინა გრემი. მოსპო ხმარებიდემ ქვერეთი და იწოდა კახეთის მეფედ. დიდოელებიც დამორჩილდნენ მას, მაგრამ თუშნი და სვესურნი თავს არ უსრადნენ.

იმერეთის მეფე კი, მინამ წამოვიდოდა ქართლზე, დაეცა სამეგრელოს მთავარს დადიანს ვამეკს. 1477 წ. ბაგრატმა აიღო უკელა ვამეკის ციხეები. ვამეკმა სრული მორჩილება გამოუცხადა და სთხოვა პატივება. ბაგრატმა ანატივა, გამოართვა დიდი ჯარები ჭ ქართლზე წამოვიდა. კოსტანტინე დამორჩილდა მას უბრძოლველად.

კახეთის მეფე ვერ მიეშველა ბაგრატს, რადგან იმ დროს სპარსელნი იაკუბ-ხანის წინამძღოლობით შემოსულიყვნენ კახეთში და დაეჭირათ სერკი, საგურამო, მარტყოფი და თიანეთი. ტასტი რომ არ დაეკარგა, გიორგი მეფემ სპარსეთის შაჰს უზუნ-ჭასანს გაუგზავნა საჩუქრები, მონები და მსეველები და სრული მორჩილება გამოუცხადა.

უკან მიმავალი იმერეთის მეფე ბაგრატი რაჭაში გარდაიცვალა (1478 წ.) და ტასტი დაჩნა მის შვილს ალექსანდრე მე II-ს, რომელსაც არ დამორჩილდა სამეგრელოს მთავარი ვამეკ დადიანი. მას მიჰბაძეს: გურგიელმა, კახაბერმა, შარვაშიძემ აფხაზეთისამ, გელოვანმა სვანეთისამ. ამით ისარგებლა ქართლის მეფემ და შევიდა იმერეთში. იჭაურმა ერისთავებმა სიხარულით იმერეთს მიიღეს მეფე გონსტანტინე, ალექსანდრე კი მთებში იმხილა.

1482 წ. მოკვდა ვამეკ დადიანი ღ იმავე წელს ასალ-
ცისის ათბეგმა დამარცხა კოსტანტინე და ქართლში გამოა-
გდო. მაშინ ალექსანდრე მეორე დაბრუნდა ქუთაისში. მაგრამ
ახალი დადიანის შემწეობით კოსტანტინე კიდევ შემოვიდა
იმერეთში, და ქუთაისი აიღო და მეფე ალექსანდრე განაქვა.
სამწუხაროდ სპარსეთის შაჰმა არ დაცალა კოსტანტინეს ალ-
ქსანდრე მეფის მომხრეების ამოწვევტა და იმერეთის შემო-
ერთება. კახეთის მეფის თსოჰნით მან ასანბეგის წინამძღო-
ლობით გამოგზავნა ჯარები და 1488 წ. იგინი შემოერტ-
უნენ თბილისს. კოსტანტინე სწრაფად დაბრუნდა თავის სამე-
ფოში, რომელიც სპარსელთა აღაოხრეს 1488 წ. ღ 1481 წ.,
აიღეს დიდი ალაფი, აგრეთვე მონები, მსეკლები და დაბრუნ-
დნენ. იმერეთის მეფე ამასობაში შევიდა ქუთაისში, შეუკრიგა
ეველა იჭურ მთავრებს ღ დაიწყო სამეფოს გამგეობა.

ამ ნაირად სამივე სამეფოანი დაზიანდნენ და დასუსტ-
დნენ. კახეთის მეფე გიორგი I რომ გარდაიცვალა, გამეფდა
ალექსანდრე I, რომელმაც სპარსელების შიშისაგამო მიჰმართა
რუსეთის ხელმწიფეს ღ შეელა სოსოკა.

ქართლის მეფე კოსტანტინე მე III რომ მოკვდა და გა-
მეფდა მეი მისი დავით მე VIII, მაშინ იმერეთის მეფე შე-
მოესია ქართლს და გორი აიღო. მაგრამ შინაური არეულო-
ბისა გამო მალე დაბრუნდა თავის ქვეყანაში, ავად გასდა ღ
მოკვდა 1510 წ., მას დარჩა ძენი ბაგრატო, დავითი ღ კახ-
თანგი. 1511 წ. მოკლეულ იქმნა კახეთის მეფეც ალექსანდრე I.

როცა ამ ნაირად დასუსტდა საქართველოს სამეფო და
განაწილდა, საუბედუროდ, იმავე დროს გაძლიერდნენ ლეკნი;
ესენი ხშირად შემოესეოოდნენ ხოლმე საქართველოს და არბე-
ვდნენ მის რომელიმე ნაწილს ღ კუთხეს. ლეკნი, მცოდნენი

უოკელი მთის ბილიკისა, ადვილად გადმოდიოდნენ კასეთში და იღუპილად ეცემოდნენ სოფლებს და არბევდნენ. სშირად მთელი მათი ჯარი (ხალხი) ერთად შემოესოდა ხოლმე კახეთს, ჭხრცავდნენ ხალხს, იჭერდნენ სოფლებს, ხან მთელ კახეთსაც, აქედგან გადადიოდნენ გუბეთში (თიანეთ-საგურამოში) და იქაც ულეტავდნენ ხალხს, ატყუებდნენ, ხარჯს ადებდნენ და მიდიოდნენ თავის მთებში. შემდეგში, როდესაც შინაური შოთათისაგან ქართველთ მეფენი სრულიად დასუსტდნენ და თავის ჰიზრად მტრებსაც ვასუსს კერ სცემდნენ, მაშინ ლეკნი უფრო გამხსნევებულნი, ჩამოესოდნენ ხოლმე ნუხის მაზრიდამ, გადადიოდნენ განჯის მაზრაში და იქედგან შედიოდნენ სამცხის გათათრებულ ხაათაბეგოში და იმათთან ერთად უახლურად არბევდნენ და ახსრებდნენ ქართლის ნაწილებს. ასე რომ მტკვრის ნაპარები (გორის-ჯვარი, აჩმაზი, დიღომი, კოჯორი) სშიში შეიჭმნენ, რადგან შიგ ლეკნი ბუდობდნენ. მეფენი და მთავრები ერთად შეერთების და ერთად ბრძოლის მაგიერ საზოგადო მტერთან, ერთმანეთს უსკედნენ ლეკებს და არბევანებდნენ ურთი-ერთ მამულებს.

II

ავ-გიორგი II, მეფე კახეთისა.—ბაგრატ II, იმერეთისა. ოსმალნი სამცხეში და იმერეთში.—ომი ღიქებთან.—სიკვდილი ავ-გიორგისა,—ლევან I, მეფე კახეთისა.—ვანთანგი.—შაჰ ისმაილი.—1518 წ.—ქართლის მეფე დავით მე VIII.—გიორგი II, მეფე იმერეთისა.

იმერეთში მოკვდა ალექსანდრე II და გამეფდა მისი ძე ბაგრატ III.—კახეთში გიორგიმ მოკვლა თავისი მამა, მეფე

აღუქსანდრე, მას დიმატრის გამოსოსარა თვალები და თვითონ გაეფუდა. მას ჰჰელოდნენ და ჰჰეზებდნენ სპარსელნი, რომელნიც უკვე კასეთში იყვნენ. მათთან ერთად მან სტანჯა და აწვა კასეთის ხალხი, რომელმაც სამართლიანად აგეორგი დაარქვა. სამცხეში ამავე დროს შემოვიდა სულთანის სელიმ II, რომელიც ათაბეგთან მსუ-ტაბუგთან ერთად წავიდა იმერეთში, დაიპყრო მთელი ქვეყანა, შევიდა ქუთაისში, დასწავიგო, გაცარცვა გენათი და დაატყვევა მრავალი იმერელი ღ დაბრუნდა. იმერეთის მეფე ჩამოვიდა მთებიდან, დაშოშინა ხალხი და დაიწყო თავის მოხსრებულ სამეფოს აღორძინება. მომკვდარი მამია დადიანის მაგიერ დანიშნა მისი ძე ლიპარიტი, გიორგი გურიელის მაგიერ მისივე შვილი მამია. აფსაზეთის და სვანეთის მთავარნი უოკლის ფერში ემორჩილებოდნენ მეფეს და ხალხი მალე მოსულვირდა.

რადგან ჯიქნი მუდამ აოხრებდნენ და სტარცვაკდნენ სამეგრელოს და სვანეთის მომიჯნავე ხალხს, ამიტომ ბაგრატი უკვლა მთავრებით ამხედრდა წანაღმდეგ ჯიქებისა. მაგრამ დამარცხდა, გურიელი მამია დაატყვევეს და მამია დადიანი მოჰქვლეს. მეფე კი გაიქცა და ძლივს თავი იხსნა. სამეგრელოში დადიანობა მიეცა ლიკანს, გურიაში ტყეობიდან გამოსსნალი მამიას სიკვდილის შემდეგ დანიშნულ იქმნა შვილი მისი როსტომი.

კასეთის მეფეც სანატრელ მდგომარეობაში არ იყო; ხალხს ის მეტად სძულდა. მისი აკაცობა ღ უსამართლობა კვლარ მოითმინეს, დაიჭირეს, დაამწყვდივეს და მოჰქვლეს (1513 წ.). მეპკვიდრედ მას დარჩა მცირე წლოვანი ლევანი, რომელსაც ზრდიდნენ მისი ნათესავები—ჩოლყაშვილები.

ქართლის მეფემ დაკითხა ისარგებლა ამით და 1513 წ. კახეთის მეფედაც გამოსცხადა თავისი თავი. დაკითხა მე-VIII ძმის კახთანგს ჭეპელადა, რათა გაემეფებინა იგი იმერეთში. მაგრამ ბაგრატმა არ აცალა: გადმოვიდა ქართლში, დაამარცხა დაკითხი და. ტყვე ქმნილი კახთანგი წაიყვანა იმერეთში. დაკითხი კი შევიდა კახეთში ლევანის მოსაკლავად, მაგრამ ჩოლაყაშვილებმა ლევანი დამალეს ომანის ციხეში და სხვა დადებულებთან ერთად შეკლა სთხოვეს სპარსეთის შაჰს ისმაილს; ისმაილი მოვიდა საქართველოში, დამტკიცა კახეთის ქვეყნად ლევანი და თვითონ დაეცა დაკითხი მე VIII-ს. 1518 წ. აიღო მცხეთა და თბილისი, დაანგრია ეკლესიები; სიონის ღვთის-მშობლის ხატი მტკვარში ჩაგდო და ავლახრის სიდონი შეჩეთი ააგო. ამასობაში ლევანმა შეირთო ასული გურიელისა და მას სთხოვა შეკლა წინააღმდეგ ქართლის მეფისა. გურიელი ძამია დასთანხმდა. ქართლს ისმაილმა დაადო დიდი სარჯი, თბილისში დასტოვა თავისი ჯარები, თვითონ დაბრუნდა სპარსეთში და იქ მოკვდა. მას შემკვიდრედ დარჩა მცირე წლოვანი თამაზი.

დაკითხი VIII ერთი კიდევ სცადა თავისი ძალა: მან გასწევიდა სპარსეთის ჯარი თბილისში და კახეთის დასაპყრობად წავიდა. მაგრამ მალარაბთან ლევანმა დაამარცხა დაკითხი, რომელმაც ამის შემდეგ აღიარა იგი (ლევანი) კახეთის მეფედ (1520 წ.).

ლევანმა ბოღბუში იყურთსა გვირგვინი და თინათინს შეუღალდა გრემში. მისგან ეყოლა ალექსანდრე და იასე. მაგრამ მალე თინათინი გაეყარა ქმარს, რადგან იგი გარყვნილი კაცი იყო, მოლოზნად შესდგა, ააშენა შუა-მთის მონასტერი და მას შესწირა დიდი მამულები. ლევანმა კი შეირთო შამხალის

ქალი, რომლისაგან გაუნსდნენ: გიორგი, ელიმურსა, კახთანგი და სოსრო; ბოლოს ლევანი გონზე მოვიდა, დასტოვა გარეუნილობა და შეუდგა სამეფოს შენებას. მან კასეთს შემოუერთა ფშავ-სვესურეთ-თუშეთი, დაიმორჩილა და დაიპყრო ლეკნი, რომელნიც დაასახლა ფიფინეთში. *)

დავითი, როდესაც ვერას გზით კასეთი ეკლარ დაიბრუნა, შეუდგა თავის ქვეყნის შენებას. თბილისში ბევრი შენობები განაახლა და ახლები ააგო. უკვლავ და ყოვლის იყრში ჰშეკლავდა იგი თავის დაჩაგრულს ხალხს ბოლოს სიკვდილის შიშსაგან იგრძნო, ბერად შესდგა (1525 წ.), ტასტი მძას გიორგის გადასცა და თავისი შვილები (ლუარსაბი, დიმიტრი და რომანი) ჩააბარა და იმავე წელს მოკვდა.

1525—1534 წ. იმეფა გიორგი VIII-მ. გამეფებისაკე უძულ მან მკვიდრი და მეგობრული წაკი შეჰქურა იმერეთის და კასეთის მეფეებთან. მეგობრობამ განაძლიერა სამივე სამეფოსი. სამცხის ათაბეგი იყო ურუმოჭრილი ყმა გიორგისა, რადგან ათაბეგობის წართმევისა ეშინოდა.

ოსმალეთის სულთანმა სულეიმანმა სთხოვა სამთა მეფეთა განუთავისუფლებინათ იერუსალიმი, რომელიც სირიელთა და სპარსელთაგან დაპყრობილ იყო. თვითონ სულთანი კბრმოდა სპარსეთის შაჰს. მეფენი გამხედრდნენ და განათავისუფლეს იერუსალიმი, აღაშენეს ეკლესიები, დიდი შესაწირავი შესწირეს წმინდა ადგილებს და დაბრუნდნენ.

1529 წ. სულთანმა სძლია შაჰს და წართვა ერევანი. სულთანის გაძლიერების შიშისაგან იმეფე გიორგი VIII 1534

*) ფიფინეთი ერქვა ჭარს (ზაქათალას).

წ. ბერად შესდგა და სამეფო ტახტი დაუტოვა ლუარსაბს, დავით VIII-ის.

ლუარსაბმა მეგობრობა არ გასწევიტა კასეთის და იმერეთის მეფეებთან. სპარსეთის შაჰს სრულიად არ უსრიდა თავსა. მან დაიწყო თავის ქვეყანაში ციხეების, სახლების აშენება. ამ ნაირადვე მოიქცა იმერთა მეფე ბაგრატე, რომელმაც გამაგრა რაჭის მიჯნები, დანიშნა იქ ერისთავად ერთგული თვისი მეგობარი შოშიტა ჭილაძე. მეძვე 1535 წ. როსტომ გურიელის ღ დადიანის დახმარებით დაეცა ახალ-ციხის ათაბეგს, რომელსაც ოსმალების მხარე ეჭირა, დამარცხა ათაბეგი ყვარყვარე, დაატყვევა და სამცხე კი იმერთს შეუერთა. ამ ნაირი გამარჯვებისათვის როსტომ გურიელს ბაგრატმა მისცა აჭარა და ლაზისტანი. მაგრამ მეფემ დიდ-ხანს ვერ ისარგებლა თავის გამარჯვებით: ყვარყვარეს ქემ ჭაიხოანრომ. მოიწვია ოსმალნი და დამარცხა ბაგრატე, რომელსაც ამ უამად დადიანის და გურიელის გარდა ჰმეგობრდნენ ქართლის მეფეცა.

ამ უბედური ომის დროს თბილისს იდუმალად მოადგა შაჰ თამაზი და აიღო იგი. თამაზს უნდოდა დაესუსტებინა ქართლ-კასეთის სამეფოები, გაეძლიერებინა იმერეთის სამეფო, რათა იმას ებრძოლა ოსმალთა ზედა. მაგრამ სპარსეთში მომხდარ არეულობამ აღარ დააწყალა: შაჰი ყარაბაღში დაბრუნდა და სქართველოს სხვა და სხვა ეუთხეებიდგან გადაასახლა 30,000 ქართველი და სხვა-და-სხვა ეუთხეებში ქართლისა და კახეთისა დააყენა თავისი ჯარები.

ოსმალებმა კი წაართვეს ბაგრატს აჭარა-ლაზისტანია და კოროსის პირზე ააშენეს ბათუმი და იმას იქით ზღვის პირზე გონია. იმერეთის მეფემ თავის მომსრეებითურთ ერთი კიდევ სცადა თავისი ღონე: დაეცა ოსმალებს, მაგრამ ამოდ:

ოსმალთ სძლიეს. ბაგრატმა საათაბეგოც უკარეკარეს შვილს
ჭაიხოსროს დაუბრუნა, თვითონ უკარეკარე კი ტუეკობაში
მოკვდა.

ამავე დროს არც კასეთ-ქართლის მეფეები იუვენ მო-
სკენებოთ. ქართლის მეფემ ღუარსაბმა განდევნა საქართველო-
დან სპარსეთის ჯარები, ლევანმა კი 1547 წ. სასელოკანად
გაიმარჯვა ასან-ბეგზე, რომელიც შირვანის მმართველად იყო
დაეყენებულა თამაზისაგან და ხშირად არბევდა სოლმე კასეთსა.
თვით ასან-ბეგი მოკლულ და შირვანი აკეცებულ და ახსრებულ
იქმნა. ამის შემდეგ ორთავ მეფეთ შირობა დასდეს, რათა
ერთად პასუხი ეგოთ სპარსეთის. იმათ განთავისუფლეს აბა-
ლასი და სპარსელთ ჯარი განდევნეს და აღაოსრეს ადარ-ბე-
ჯანი. სამწუხაროდ ასრე კარგად დაწყობილი საქმე დიდ-ხანს
არ გაგრძელდა: ლევან მეფის გულა მოასყადა შანის საჩუ-
ქრებმა და მოწყალეობამ. წავიდა ყარაბაღში წინაშე შანისა
(1548 წ.). იქაც ლევანმა დაიმსახურა შანის მოწყალეობა: მან
მოჰკლა დერკიშ-მაჰმადი ძეი შირვანის მფლობელის ასან-ბეგი-
სა, რომელიც აუჯანყდა შანსა. ლევანა დადის საჩუქრებით და-
ბრუნდა კასეთში. ამავე (1548 წ.) მოკვდა იმერეთის მეფე
ბაგრატ III და გამეფდა იქ იმისა შვილა გიორგი.

გიორგი II, მეფე იმერეთისა იყო კარგი მეგობარი
ახალ-ციხის ათაბეგისა. როსტომ გურიელი რომ მოკვდა,
გიორგიმ გურიელად დანიშნა ძეი მისა გიორგი.

ღუარსაბ მეფე, დაჩნომილი უმწიოდ, აშენებდა თავის
ქვეყანას. მაგრამ თამაზმა არ დააწყალა: მოვიდა ჯარით, აიღო
თბილისი და უკეთესი ციხეები. ღუარსაბი გაიქცა იმერეთში
გიორგისთან. თამაზმა დაანგრია სახლები, საყდრები, ციხეები
და ქალაქები; დაარბია ქართლის ქვეყანა. აბეზარს მოსული.

ხალსა შეიყარა თავის მეფესთან და შეებრძოლა მტერს. კველ-
გან გამარჯვება ქართველებს რჩებოდათ. ატენის ციხის აღების
დროს სპარსელთ დაატყვევეს მეფის დედა; გაბრახებული ლუარ-
საბი მთელი თავისი ჯარით გარისთან დაეცა მტერს და მეფის
ძის სიმონის მოსერსებული ბრძოლის წალობით გამარჯვება
კადეკ ჩვენებს დარჩათ. ხოლო ლუარსაბი დაჭრილ იქმნა, რის-
გამო მალე მოკვდა. ამით გამსწედა თამაზი და სელემორედ
ქართლის ციხეება დაიჭირა და ქართლს დაადო ხარჯი.

კახეთის მეფემ ლევანმა თამაზის შიშისგამო მიჰმართა
რუსეთის მეფეს იოანე IV-ს, რათა მიიღოს იგი თავის მიჯარ-
ველობის ქვეშ. იოანე IV უგზავნის მას ჯარებს, რომელნიც
ლევანმა თამაზის თხოვნით (უკეთ ვსთქვათ ბრძანებით) უკან-
კე გაისტუმრა.

III.

სიმონ I. — დაუთხან. — ალექსანდრე კახეთისა. — ხუდაბენდი. —
1578 წ. — 1580 წ. — კახეთის მეფე ებრძვის ქართლის მეფეს. —
საქმენი იმერეთში. — 1581 წ. ლევან, როსტომ, იმერთა მეფე-
ნი. — 1600 — 1605 წ. კოსტანტინე შამის და ძმის მკვლელი.

1558 წ. გამეფდა ქართლში სიმონ შარკველი, იქ ლუარ-
საბისა. 1559 წ. მან შეირთო კახეთის მეფის ლევანის ასუ-
ლი და სიმამრის დასმარებით მოინდომა ქართლიდამ სპარსე-
ლების განდევნა. მაგრამ ლევანი ცხადათ არ გამოვიდა ბრძო-
ლის კვლზე, მან კახეთის ჯარი თავის შვილის წინამძღოლო-
ბით მოაშველა. ქართლ-კახეთის ჯარებით სიმონი მამაცურად
მიადგა თბილისს, მაგრამ რადგან იმაში სპარსეთის ჯა-

რო იდგა და ქალაქი ძალიან გამაგრებული იყო, ამიტომ თბილისი ისევე მტრებს დარჩათ. ამ უჩრლობამ და წინააღმდეგობამ სიმონს დიდხანს სიცოცხლე გაუმწარა. და ამის მიუხედავად შეიქმნა ღვიძლი ძმა სიმონისა დავითი, კაცი ცბიერი და მოღალატე. დავითმა 1566 წ. შავს პირობა მისცა: „მეცხედს ვიწმუნებ, თუ ქართლის სამეფოს მე მომცემო.“ თამაზს ძალიან მოეწონა; სინაზულით აღუსრულა დავითს პირობა, მდიდრად დასაჩუქრა იგი, დავითის მაგიერ დაუთხანნი დარჩა და უბოძა ქართლის სამეფო ტახტი, რომლის დასაპურობლად გამოაყოლა მას თავისი ვარკები და განჯის და ურბაღის სანებისაც უბრძანა მიშველებოდნენ მას.

ამ ნაირი ძალით დაუთხანნი წამოვიდა თავის ძმასე, სიმონსე, რომელმაც ორჯერ ზედი-ზედ გაიძარჯვა, მაგრამ როდესაც დაუთხანს ლეკებით შემხალი მიემხრო, მაშინ სოფ. ფარცხისთან მტრებსე გამარჯვება არ დააწალა ქვეყნის მოღალატე კახბერ ყოვლანაშვილმა, რომლის ვაშუშობით განცხარებული ომის დროს სპარსელთ დაიჭირეს იგი (სიმონი) და თამაზს წარუდგინეს. თამაზმა ჯერ აღერსიანად მიიღო, მაგრამ როდესაც სიმონმა გამაჰმადიანობაზე უარი უთხრა, იგი აღამუტის ციხეში დაამწყვდია.

დაუთხანი 1569 წ. ტახტზედ ავიდა. ხან სცხოვრებდა თბალისში, ხან სოფ. ქვეშში; ქვეყნის წესიერად მმართველს და პატრონობას სრულიად ეურს არ უგდებდა. ზოგი თავადები ამის დროს მეტად გაძლიერდნენ და გათამამდნენ. იგინა ისაკუთრებდნენ სამეფო მიწა-წყალს და ქონებას გაუსიკვლად.

ამ დროს კახეთიც მშვიდობიანად არ იყო. აქ მოკვდა მეფე ლევანი და ქვეყანას დაუპატრონდნენ მასი ქენი (მეორე ცოლიდა) ელი-მურზა, ხოსრო ბეგბათბეგი. მაგრამ აღუქსან-

დრე, შვილი პირველი ცოლიდამ (თინათინიდამ) წამოედვა მშობს, დაუთ-სანის შემწეობით დაეცა მათ, დაამრცა, დახოცა იგინი და თვითონ გამეფდა (1574 წ.).

ერთგულებისათვის (რომელიც არა ერთხელ დაუმტკიცა) კასეთის მეფეს აღექსანდრეს მოწყალების თვალთ უყურებდა თამაზი. სპარსელნი განვიდნენ კასეთიდაჲ. ჭკეყანამ ძლიერ თავისუფლად ამოისუნთქა. აღექსანდრე ბევრიდად შეუდგა კასეთის შენებას და აღორძინებას; მალე დროში ისეთი უშიშარი და მშვიდობიანი შეიქმნა ეს ჭკეყანა, რომ ტანჯულნი ზღუდულნი ქართლიდამ, საათაბეგოდამ, იმერეთიდამ აქ მოდონენ და აქვე სასლდებოდნენ სამუდამოდ.

კასეთის სამეფო რომ სტებებოდა მშვიდობიანობითა და წესიერებითა, ქართლის სამეფო კი უგუნურ დაუთხანის სულში იწიწკნებოდა და იტანჯებოდა. სალს მეტად სძულდა თავისი მეფე. წარჩინებულნიც აბეზარს მოსულიყვნენ მისგან. მარჯვე დროს ელოდნენ, რომ ის ტანტიდამ ჩამოეგდოთ. ეს დროც მოვიდა: თაჩაჩი მოკვდა და სპარსეთში აჯანყება მოჭხდა.

სპარსეთის არეულობით ისარკებლა აგრეთვე სულთან ამურატ III-მ, რომელმაც ლალა-თაშის წინამძღოლობით 15,000 კაცი გამოგზავნა საქართველოზე. ლალა-თაშამ დაიპყრო თავრიზი, ერეკანი ზღუდნა. სამეფოს აუკლებლობა პირობად დაუდო და კასეთის მეფეც წაიყვანა შირვანზე. აილო შირვანიც ზღუდნე მოვიდა ზღუდნე თბილისი; დაუთხანი მიიმალა მთებში.

უმეფოდ დაჩხომილნი ერისთავნი მუსრან ბატონის თავმჯდომარეობით შეიყარნენ და ზავი შეჭკრეს ლალა-თაშასთან, რომელიც, გამაყვებული თავის გამარჯვებებით, ახლა წა-

კაღა იმერეთის ასაღებად, მაგრამ იმერთაგან დამარცხებული რომ თბილისისკენ მოდიოდა, მაშინ ქართლელებმა სრულიად დამარცხეს. ლალა გაიქცა შირვანში, მაგრამ დიდი ჭარბით ისევ მალე ირუსრანში მოვიდა.

ამასობაში სპარსეთის არეულობაც დაბოლოვდა. საუკუნო ტასტზე აღვიდა სუდაბენდი, განათავისუფლა სიმონი, ისევე ტასტი დაუბრუნა, მისცა ჭარბები, ფულები და გამოგზავნა საქართველოში, რათა განემკვა ოსმალნი ქართლიდამ. სიმონი მოვიდა ჯ დაბანაკდა სომხითში, მოიწვია ქართველნი სამშობლოს ჯ ჭკვრის დასაცვლად. ქართველნიც გამხნეკდნენ; სიმონი დაეცა ოსმალთ, დაამარცხა იგინი და განდევნა გორადამ, შემდეგ აიღო ოსმალთ უმთავრესი ქალაქი თბილისი. ლალა სამცხიდან ოსმალეთში გაიქცა. დაუთხანიც კოსტანტინოპოლში წავიდა და იქვე მოკვდა.

ამ ხანად მოთმინებითა და ტანჯვა-წვალების შემდეგ სიმონი კიდევ გამეფდა. მან დაიწყო ქალაქების და ციხეების შენება. აწიოკებული და ტანჯული ხალხი დამშვიდა. მალე აგი შეიქმნა საყვარელი მეფე ხალხისა, დიდებულთა და სამღვდელთათვის. მაგრამ ქართლის აღმართინება დიდხანს არ გაგრძელებულა. კახეთის მეფე ალექსანდრე იდუმალად ჭარბით დაეცა დილომში მეოფე მეფეთ, გაცარცვა იმას სასლი და სიმონმა კი ძლივს. ისინა თავი მთებში. ალექსანდრემ ალაოსრას ქართლი, გადასწვა მინდორ-ვენახები, ბერი ქართლელი დაატყვევა და ბერნიც სტანჯნა. ხელდასჯელ მეფემ შეჭარა თავისი ჭარბ ჯ დაეცა ალექსანდრეს კოტორთან, დამარცხა იგი სრულიად, დაიბრუნა ყველა თვისი ნივთები; ალექსანდრემ კაძლივს მალაროში თავი შეაფარა. ბოლოს ეს მეფენი შეარიგა აშატანმა, სიმონის ნათესავმა.

იმერეთშიც მშვიდობიანობა არ იყო. გიორგი გურიელი გაეუწა თავის ცოლს დადიანის ასულს და ცოლად შეირთო მეფე გიორგის ასული. დადიანს ეს ეწყინა და ჭილაძეების დასმარებით და ძმის წულის შემწეობით დაეცა იანეთში მეფესა, მაგრამ იძლია. დადიანი გაიქცა ოსმალეთში, მეფემ კი დაიჭირა სამეგრელო. სულთანს გაუხარდა დადიანის მისვლა და ტრაპიზონის, არზერუმის ჯარებით გამოგზავნა იმერეთში. გურიელი იძულებული შეიქმნა 10,000 დრაქმი მიეცა დადიანისათვის ჯ შერიგებოდა. გურიელისაგან გაშეკებული დადიანის ქალი შეირთო ბაგრატმა, გიორგი მეფის ძემ. ამნაირად ჩამოვარდა მშვიდობიანობა. მაგრამ მალე დადიანი ცხენილად ჩამოვარდა და მოკვდა. დადიანობა მიიღო მისმა შვილმა გიორგიმ.

ესრე სამივე სამეფოებში სანატრელი მშვიდობიანობა არ ჰსუფიქვდა. მუდამ ომიანობის ამბავი ისმოდა და ხან ერთ-ერთზე საქართველოსა იწიწვნებოდა, ხან მეორე, ხან მესამე.

ჯერ სამი წელიწადი არ შესრულებულ იყო ლალა-ფაშის განდევნის შემდეგ, რომ ისევ ახალი ოსმალეთის ჯარი სინანა-ფაშის წინამძღოლობით 1581 წ. შემოერტყა თბილისს, აიღო იგი და თვისი ჯარით დაბანაკდა ს. მუხრანში. ამკე დროს სანანა-ფაშის მომხრენი: მევე იმერთა გიორგი, დადიანი და გურიელი შემოვიდნენ ქართლში. ოსმალნი სიმონმა დაამარცხა ჯ თბილისში შერევა, იმერლებს შეუკრა გზა. ბეგრის ცდილობის შემდეგ შეურიგდა გიორგი მეფეს, რომელიც ამის შესდეგ მალე მოკვდა 1585 წ. იმერეთის ტახტი დარჩა თორმეტი წლის ლევანს, მის შვილს.

სიმონს მტეიცედ გადაწვეტილი ჰქონდა განეთავისუფლებინა სამშობლო ოსმალთაგან. ამისთვის ის ყოველ კვარ ღონის ძიებას ხმარობდა. მაგ. მან მიათხოვა თავისი ქალი მანუ-

ხარს, სამცხის ათაბეგს და მის შემწეობით შემოერთდა იბრა-
ლიმის. ციხეს, დამარცხა ოსმალი და განდევნა; აგრეთვე აი-
ღა დმანისი და ლორი. ოსმალი 1586 წ. შეურიგდნენ
სიმონს; მაგრამ საათაბეგოს აღსრულება მოინდომეს. მანუჩარი
თავის წაღებობით გადმოვიდა თავის სიმამრთან, რომელმაც
ოსმალი საათაბეგოდაშაჯ განდევნა და მანუჩარს დაუმორჩილა
ზოგიერთი ურჩნი თავადნი.

სამცხილამ ბეჟე სიმონი გადავიდა იმერეთში, საცა მას
ბიემხრენს ზემო-იმერეთის ბატონები; ლევანი შეებრძოლა
სიმონს, მაგრამ დამარცხებულ და ლეჩხუმში ვანდევნილ იქმნა;
სიმონმა გამოართვა მძევლები იმერლებს და ქართლში მოვიდა;
ლევანი კი ქუთაისში დაბრუნდა და დადიანზე გაილაშქრა, რა-
დგან ამ უკანასკნელმა შემწეობა არ მასცა სიმონის დასა-
რცხებლად. მაგრამ ლევანი იძლია. დადიანმა დაატყვევა, შვეთის
ციხეში დააპყვდია; აქვე მოკვდა ლევანი და დადიანის სურვი-
ლისამებრ იმერეთში გამოედა 1590 წ. როსტომი, შვილის-
შვილი ბაგრატ III.

გამეუდა თუ არა როსტომი, მისი ძე და მთარველი
მამია დადიანი მოკვდა და გადადიანდა მისი ძმა მანუჩარი, რომ-
ელიც აგრეთვე კარგი მეგობარი იყო როსტომისა. მაგრამ
გურჯელმა როსტომიას მაგიერ მოინდომა გამოეება ვასთანგის
შვილის-შვილის ბაგრატისა. ოსმალთ წარების შემწეობით გა-
აქეთა ბაგრატი. ვიწვავაძეებს ჩამოართო საჩინო, რადგან ისინი
ბაგრატს არ ემორჩილებოდნენ და მასცა მეორე ვიწვავაძეს.

ამისთანა უთავბოლოების და შფოთის გამო ქართლას
ბეჟე ხელ-მეორედ გადავიდა ლიხზე, აიღო ქუთაისი, განდევ-
ნა გურჯის წარა, ჩააყინა იქ თავისი მმართველები და წარა,

თკათონ კი დაბრუნდა. მაგრამ როსტომმა დადიანის შემწეობით ისევ განდევნა სიმონის ჯარი და მარტველები.

ამის გამო მეფე სიმონი შესამედ შევიდა იმერეთში, აიღო სკანდუ, კაცსი, სვირი და ქუთაისი. როსტომი გაიქცა ოდიშში მანუჩართან. სიმონი დაედევნა მას, რადგან უნდოდა იმერეთის ქართლთან შეერთება. მაგრამ ს. ოფიშქვეტთან სიმონი დამარცხდა (1590 წ.); მოწინააღმდეგეთ დაჩხოთ სიმონის წარბაზნები და ალაფი, მეფე კი გაიქცა ქართლში. როსტომმა მეტობრული ზავი შეკვეთა სიმონთან და ქუთაისში დაშვიდრდა.

მინამ სიმონს იმერეთიდან დაბრუნდებოდა, ოსმალნი სომხითში შემოვიდნენ, აიღეს ლორი და გორშიც გადმოვიდნენ. სიმონმა უგანვე დაუბრუნა ლორი და გორიც. მაგრამ ოსმალეთის სულთანი განძვინდა და ქართველების წინააღმდეგ გამოგზავნა დიდძალი ჯარი ჯაფარ-თაშის წინამძღოლობით. ოსმალნი შემოვიდნენ ქართლში და ნახიდურზე დადგნენ; სიმონი კი იმათ პირ-და-პირ მტკვრას მეორე მხარეს დაზანავდა. ამას უნდოდა უეცრივე დასცემოდა თავის მტრებს, მაგრამ ერთხელ რომ შინჯავდა გარემოს, ცხენით შესტოპა ტალახში, ჩაუფლო, მტრებმა დაიპირეს და გაგზავნეს კოსტანტინოპოლში.

სიმონი შეიღი გიორგი მეურვიდა ოსმალთ, დაუთმო მათ ციხეებო და თვითონაც მეფედ აღიარებულ იქმნა (1600 წ.)

გიორგი მე IX-ს გულითადი სურვილი იყო განეთავისუფლებინა თავისი მამა. სულთანი ამისთვის ითხოვდა ხარჯს მთელი ქართლიდან და ზოგიერთ ციხეებს. სიმონმა ეს არ ისურვა და სასუიდლის ერთბაშად გადასდა მოინდომა. სულთა-

ნი ამ პირობაზე ბოლოს დათანხმდა. მოციქულებმა ფუძი რომ წაიღეს სიმონი უკვე გარდაცვლილ იყო *). სულთანმა ფულები მანც გამოართო და მოციქულთ მისცა მეფის გკამი, რომელიც მოიტანეს და მცხეთაში დამარსეს.

ასრეთი იყო გაულენა ოსმალთა საქართველოზე მშინ, რომდესაც სპარსეთის ტახტსე აღვიდა შაჰ-აბაზ I, დიდი. მას ფიქრადც არ მოსდიოდა საქართველოს დატოვება ოსმალთათვის. 1601 წ. საქართველოს დაპყრობისათვის ასტუდა სპინელი ომი ოსმალთა და სპარსთა შუა. აბაზმა საშუელად მიიწვია ქართლ-კასეთის მეფენი, რომელნიც მიეშველენ. კახელნი და ქართველნი ვაუკაცურად შეებრძოლენ მტრებს და პირველად შევიდნენ ქალაქში. სპარსეთის შაჰმა დასაწუქრების მაგიერ ქართლის მეფეს წაართვა ღორი ბერდუჯამდის და ამისთვის ყოველ წლივ აძლია 300 თუმანი ფული; კასეთის მეფეს კაკის მაგიერ ყოველ წლივ დაუნიშნა 700 თუმანი.

ამის შემდეგ აბაზნი ჰმართავდა ქართლ-კასეთის სამეფოებს. ეს იყო მაზეზნი, რომ კასეთის მეფემ ალექსანდრემ და ქართლისამ გიორგი IX მიჰმართეს სელმწიფეს ბარის-ფეოდორინ გოდუნოვს და სთხოვეს მფარველობა და შემწეობა. მანაც აღუთქვა. მაგრამ ამით უფრო გაარისსეს აბაზნი და უფრო მეტ განსაცდელში ჩაგდეს სამეფოები.

ამავე დროს სამეფო კარეულობის წარმომადგენელნი ისე წამხდარნი დაზნეობით დაცემულნი იუვენენ, რომ ძმა კვლარა სცნობდა ძმასა, შვილი ძამასა.

კასეთის მეფის ალექსანდრე II შვილი დაკითი შაჰის ჩაგონებით და მისგან გამხსნეკებული შეიპყრობს თავის ძმას

*) ზოგი ერთნი სწერენ მოსწამლესო.

გიორგის და დამწვევდებს ცისეში, ამ ნაირადვე მოეპყრობა მამასაც და თვითონ გამეფდება. მაგრამ მისი მეუღლა გაგრძელდა მხოლოდ ექვს თვეს. ის მოკვდა. უგარესები ჩაიღინა (იმავე 1605 წ.) გიორგის ძმამ კოსტანტინემ. ეს წაუიღ სპარსეთში, მაჰმადიანობა მიიღო, დიდი ჯარებით წამოვიდა კახეთში სამეფო ტახტზე ასასვლელად. კოსტანტინე ჯარებით დადგა ქალაქს ბაზარში (ეს არის ზაქათალის მაზრაში, ესლა უბრალო სოფელია), მოიწვია თავისი ძმა და ძმა-გიორგი, კათომ კეთილის განძრასვით, დასოცა ასინი და მოციქული გაუგზავნა ძმის ცოლს ქეთევანს და მოასვენა: „მე მეზობა ტახტი კახეთისა, ჩემი ძმა დაკით II მოკლულ არს და შენ ჩემსე გამოთსოვდი“. რასაკვირველია ქეთევანმა უარი უთხრა. კაპრაზებულმა კახეთის ხალხმა კვლავ მოითმინა. მეფედ დასვეს ქეთევანი და დაეცნენ კოსტანტინეს, დამაცხეს. იგა და მოჰკლეს.

ქეთევანმა ალავერდის სობოროში დასაიფლავა ალექსანდრეს და დაკით II-ს გვამნი. აბაზმა კი, როცა გაიგო კოსტანტინეს სიკვდილი, ვითომ გაუხარდა, პირთერობით სთქვა: „ეგრე ვერ არს მამის მეკვლელისათვის“. კახეთის მეფედ დასიშნა ქეთევანის შვილი თეიმურაზი, რომელიც სპარსეთში მძიკვლად ჰქუანდა. თეიმურაზი ეგვლამ სიხარულით მიიღო და მეფედ ბოღბეში აკურთხეს (1605 წ.).

ქართლის მეფე გიორგი IX იმავე წელს მაჰმადიანობის მიუღებლობისათვის, შაჰის ბრძანებით, შხამით მოწამლულ იქმნა. თბილისი, დმანისი და ღორი აიღეს სპარსელთ და ღორისათვის დანიშნული 300 თუმანი მოსპეს. ქართლის ტახტზე აღვიდა გიორგის ძე ლუარსაბ II.

IV.

ლუარსაბი II, მეფე ქართლისა.—თეიმურაზ I, მეფე კახეთისა.
—გიორგი III, მეფე იმერთა.—გიორგი სააკაძე.—შაჰ აბაზი I.
—ქეთევანი და თეიმურაზის ძენი.—ლუარსაბის სოკვედილი.—და-
შკვიდრება სპარსთა ქართლ—კახეთში და ოსმალთა საათაბეგოში.

სამთავრე სამეფოს მეფენი აღვიდნენ ტასტზე 1605 წ. უკლებანი მეგობრულად სცნოვრობდნენ და თავის სამეფო საქმეებს კეთილ-სინდისიერად განაკებდნენ. იმერთა მეფემ, რადგან წარსული არეულობის და შფოთვის გამო მრავალი საღესი (უფრო დადებულთაგან) ზნე წამსდარ და გარუენილ იყო (ცოლებს უმიზეზოდ ეეკებოდნენ, ნათესაეებს ირთავდნენ, ტყვეებს ჭყიდიდნენ და სს.), მოახდინა სასულიერო პირთა კრება. ამ კრებაზე მიწვეულ იყენენ: ქათოლიეოსები: მცხეთისა და აფხაზეთისა, ეპისკოპოსები: სამეგრელოსი, იმერეთისა და გურაისა. ამით დაადგინეს ახალი წესები და ამ წესების მოწინააღმდეგეთ სიკვდილით დასჯა გაღუწვიტეს. კახეთის მეფემ თეიმურაზმა შეირთო გურქიელის ქალი და დაიწყო შენება თავის სამეფოსი. ლუარსაბ მეფე, ქე გიორგი IX-სა იყო მსნე და ვაჟ-კაცი კაცი. თუშტა საზინა ცარიელი ჭქონდა (რადგან იგი მამის სიმონის დასასსნელად სულთანს გაუგზავნა), მაგრამ მინც მსნედ განაკებდა თავის სამეფოს.

ამ დროს ქართლში გამოჩნდა შესანიშნავი და მოუღალავი პირი: ეს იყო გიორგი სააკაძე. ამან ბეკრგან და ბეკრ შემოსევაში ისსნა საქართველო განსაცდელისაგან, მაგრამ მი-

სი ღვაწლი ერთი წვეთია იმ კნებასთან შედარებით, რომელიც გიორგის წყალობით სედა სამეფოებს.

სააკაძე იყო თბილისის მოურავი, ღუარსაბის კარგი მეგობარი. ამის შემწეობით ღუარსაბმა სურამის ახლოს დამარცხა თათარ-სანი (უირომას-სანი), რომელსაც დაღესტნის ხალხები დაემარცხებინა, შესულ იყო განჯა-ერევნის ქვეყნებში, დაემარცხებინა თავისი მტრები და სურამიდან თავის ქვეყანაში დაბრუნება უნდოდა. ამ ომში ქართველ ჭაღებმაც მონაწილეობა მიიღეს და გაცბებთან ერთად მტრებს ეომებოდნენ.

ბრძოლის კელიდამ დაბრუნებისას ღუარსაბი შევიდა სააკაძესთან, საცა მოეწონა მისი და, და წინააღმდეგ დიდებულთა სურვილისა, შეირთო იგი. მაშინ წარჩინებულთა შერთა გადასწევიტეს სააკაძის დაღუპვა. ამიტომ იგი გაიქცა ნუგზართან, სიმამართან (ეს იყო აჩაგვის ერისთავი) და ორთავე განაპარტენ შაჰ აბაზთან, რომლის შემწეობით გადასწევიტეს დაეღუპათ თავისი მტრები. შაჰმა პატივით მიიღო ისინი. თხრავის ასრულება დაჰპირდა. ამის შემდეგ ნუგზარი, დაბრუნდა, სააკაძე კი შაჰის სასასლესი დარჩა.

კახეთის მეფე თეიმურაზი მალე დაქვრივდა. დარჩა ობლები ლევანი და ალაქსანდრე. შაჰმა სამბიძარი უთხრა და თავის მწუსარება გამოუცხადა თეიმურაზს. მემრე სთხოვა შეერთო ცოლად ღუარსაბის მეფის ქალი, რომელიც ახლონათესაობის გამო თეიმურაზს არ ერგებოდა. „ამით უფრო განიმტკიცება, უთვლიდა შაჰი, ჩვენი მეგობრობა, რადგან მეც ღუარსაბის და-თინათინი შეაკ ცოლად“. თუმცა უწინონობაზე ბევრი ილაპარაკა თეიმურაზმა და ჯერ უარი უთხრა, მაგრამ მაინც ძალას უნდა დამოძრწილებოდა. ამნაირად შაჰი ღობე-უორეს ედებოდა და სააკაძესთან ერთად საქართველოს აჯანყების მიზეზებს ექებდა:

ქორწილის შემდეგ თეიმურაზმა ომანის შვილის წინამძღოლობით გაგზავნა ჯარები ლეკების დასამორჩილებლად. ქაისო-რო ომანის შვილი, მსნეობით განთქმული, შევიდა დედისტანში, აიღო სალეკო ქვეუნიები, მრავალი ხალხი დახოცა და ბევრნიც დაატყვევა. ამისთანა კაცის ღვაწლი სემშობლოსადმი თემურაზმა სიკვდილით დასჯით გადუხადა, მრავალთა მოშურნეთა წყალობით: ომანის შვილს კახეთში გამეთუების სურვილი დასწამეს.

სამეთუოების მშვიდობიანობა 1615 წ. დაირღვა; ამ წელს შაჰი უეცრივ განჯასთან გაჩნდა. აქედგან თეიმურაზს შეუთვალა: „ოსმალებთან საბრძოლველად მივდივარ, თუ ხემი მეგობარი ხარ ღ იმათ არ მიეშეულები, მძევლად შენა შვილი გამომიგზავნეო“. მეფე მისვდა აბაზის ცბიურებას და შვილის გაგზავნა არ უნდოდა, მაგრამ კასელებმა უთხრეს მეფეს: „თუ შვილს არ გაუგზავნი, ქვეუნიას აკვიოსრებსო.“ მეფეც დაუბუღდა: უმცროსა შვილი, თავისი დედა ქეთევანი ღ ნოდარ ჯორჯაძე აბასის დასაწყენარებლად გაგზავნა. — „შენა შვილის გამძელი სომ არა ვარ, თუ ხემთან მეგობრობა გინდა, უფროსი შვილი გამომიგზავნე, მაშინ მოგშორდებო.“ კასელების რჩევით თეიმურაზმა ესეც გაგზავნა. შემდეგ აბაზის თვითონ თეიმურაზიც მოითხოვა. კასელები ესლა მისკდნენ თავის შეცდომას.

თეიმურაზმა მონიშველა ლუარსაბი და გაამაგრა კასეთი. აბაზმა ერთი ნაწილი ჯარი უაღეთისკენ გაისტუმრა, მეორეო კი კასეთისკენ გაემგზავრა. გზის მჩვენებელი და ბელადი იყო სავაკაძე. თეიმურაზმა ნახა საჭმე წაგებული იყო, გასწავა უაღეთისკენ. აქ დაეცა სპარსელთ, დაამარცხა ისინი, წაართვა უაღეთური; რაც გააჩნდათ ღ მოვიდა მუხრანში ლუარსაბთან.

ქალეთის დამარცხებამ მეტად გააჯავრა აბაზი, რისგამო მთელი ჩვენი სალხის გაწვევტა დააპირა. ქართველნი ტყე-ღრეში მიიმალნენ, მეიენი იმერეთში გიორგისთან გაიქცნენ. აბაზმა ქეთევანი ღ იმისი შვილის-შვილნი შირაზის საპურობილეში გაგზავნა, თვითონ კი კასეთის და ქართლის დაბეკვით გამოიარა გორამდის და იქ დადგა. დიდ-ძალი საჩუქრები აღუთქვა იმერეთის მეფეს, თუ ის ორივე მეფეთ მოსტემდა. მაგრამ გიორგიმ უარი შეუთვალა ღ ქათოლიგოზის მალაქიას და პატა აბაშიძის შუამავლობით ითხოვა მათი პატივება. აბაზმა უთხრა: „ლუარსაბი მე მიეყარსო და იმას სამაგალითოდ დავასაჩუქრებო, თუ ჩემთან დაბრუნდარ, თეიმურაზი კი ჩემი საუკუნო მტერიარ.“

ლუარსაბი გამოეცხადა აბაზს. მან პატივით მიიღო იგი. მაგრამ მალე აბაზმა მეფე ყარაიაზის ჭალებში სანადიროდ წაიყენა, ქართლში დასტოვა თავისი ჯარები გამაჭმადიანებული იასე (ისახანის) მეფის ძის (ეს იყო თეიმურაზის ბიძა-შვილი) წინა-მძღოლობით, კასეთი ჩააბარა ნოდარ ჯორჯაძეს ღ დავით ომანის-შვილს ღ თვითონ კი ყარაიაზიდგან ლუარსაბითურთ წავიდა მაზანდერანში, საცა გამაჭმადიანება უბრძანა მეფესა, მაგრამ ლუარსაბმა არ ირწმუნა. ამიტომ იგი გაგზავნილ იქმნა შირაზში ღ იქ, დიდი ხნის პურობილი, მოაკვლევინა (1622 წ.). ქართლის მეფედ დანიშნა დავით-სანის მე ბაგრატ V, რომელიც გამაჭმადიანებული სპარსეთში სცხოვრებდა.

აბაზის წასვლის სამი თვის თავზე ნოდარ ჯორჯაძემ, დავით ომანის შვილმა და სს. მოჭკლეს ისახანი, მოიწვიეს თეიმურაზი და ისეკ კასეთში გაამეფეს. ეს გაიგო თუ არა აბაზმა აღი-ყული-სანის წინამძღოლობით ერთი ნაწილი ჯარი გამოგზავნა არაგვისკენ, რომ მას თეიმურაზისთვის შეეკრა

გზა, თვითონ კი დიდი ჯარებით კახეთისკენ წავიდა. კერძოებს დაიჭირეს თეიმურაზი: ამან დაამარცხა აღი-ყული-ხანი, წაართვა სურსათი და განდევნა საქართველოდან. მაგრამ აბაზის მოახლება რომ გაიგეს, კახელები მთებში შეიხიზნენ, თეიმურაზი კი ეჭვის თვის მეფობის შემდეგ კიდევ იმერეთში გაიქცა.

1617 წ. შაჰი აბაზ I შემოვიდა საქართველოში, დაანგრია ქალაქები, სოფლები, გაცარცვა მონასტრები და ეკლესიები, დაღწა სტები და ჯვრები; ეკლესიებიდან შექსილი ოქრო-პერცხლი მოასმარა თავის ჭარამ-ხანას. ქრისტიანსი, რომელთაც მთაში გახაზნვა კერ მოასწოეს, ათასობით შიგ ეკლესიებში შეკრებილიყვნენ და წმ. საიდუმლო ძილებულნი ელოდნენ თვის განსაცდელს. აბაზი უკიდებდა ცეცხლს ეკლესიებს და ხალხითურთ სწვამდა. ჭომ ქრისტიანთ სისსლით გულა შეიჯერა, აბაზმა კახეთის მმართველად დანიშნა ფეიქარ-ხანი, თვითონ კი დიდ-ძალი ქართველი ხალხი აჭყარა და სპარსეთში წაასსა. ზოგი მათგანი დასახლა მაზანდერანში, ზოგი ხოდასანში. *)

აბაზ I უკანასკნელად აოსრების შემდეგ ხვენი ქვეყანა დამოკიდებულ იქმნა სპარსეთისაგან შემდეგი პირობებით:

- 1, სჯული შეუხებლიკ უნდა დარჩომილიყო.
- 2, ეკლესიები რჩებოდნენ და მეჩეთების აშენებას უფლება არა ჰქონდათ (სპარსელთ.)
- 3, მძიმე ხარჯი არ უნდა დასდებოდა საქართველოს.
- 4, მეფედ, ქართველი სამეფო გვარადამ, უკველად გაძამადიანებული უნდა ყოფილიყო. მეფის ერთ-ერთ შვილს

*) ამ ქვეყნებში ესლაც სცხოვრობენ მაშინდელ ქართველთ ჩამომავალნი, რომელთაც ახსოვთ თვისი მამა-პაპეული ქვეყანა.

მკვამდი უნდა ერწმუნა. იმას მამის საცოცხლეში მდივან-ბეგობა ეძლეოდა და მამის სიკვდილის შემდეგ. საქართველოს ტახტი.

ახანა რომ დაბრუნდა სპარსეთში და კახეთი თითქმის უპატრონოდ დარჩა, მაშინ ლეკნი ჩამოვიდნენ დლისტინდამ, და იპურეს გაღმა მხარი (უწინდელი ელისენი, აწინდელი სანსგოლო), მეტად მდიდარი კახეთის ნაწილი, გაიუკეს ეს ქვეყანა, ჯმე დასარღდნენ და აიშენეს ტახეები: ჭარი, ბელაქანი, კატეხი და სს. მკეადრი ხალხი გამკვამდიანეს და დაბქეეს ინგილო, ესე იგი ასლად გამკვამდიანებულა.

ამ დროს საათაბეგოში დამკვიდრნენ ოსმალნი. უკანასკნელი ქრისტეანი ათბეგი *) მანუჩარ III-მე გამკვამდიანებულმა ითა მისმა ბეკამ მოსწამლა. ბეკას (თათრობაში სათვარ) ებომა საათაბეგოს ფაშობა 1624 წ.

ამ ნაირად ორმა მძღავრმა და მოსისხლე მტერმა ურკულო სასკლმწიაფოებმა იქესა მოიღგეს საქართველოში: სპარსელთ აღმოსავლეთის ნაწილში, ოსმალთ დასავლეთისაში.

*) საფარ ფაშადღე სამცხე-კლარჯეთის ანუ საათაბეგოს დამოუკიდებელნი ქრისტეანი ათაბეგნი იყვნენ:

ყვარყვარე I 1465—1466 წ.	ყვარყვარე III 1516—1535 წ.
ბაადური 1466—1475 წ.	ქაიხოსრო II 1535—1563 წ.
მანუჩარი I 1475—1483 წ.	ყვარყვარე IV 1563—1582 წ.
ყვარყვარე II 1483—1500 წ.	მანუჩარი II 1582—1614 წ.
ქაიხოსრო I 1500—1502 წ.	მანუჩარი III 1614—1624 წ.
მზე ქაბუკი 1502—1516 წ.	

V.

თეიმურაზ I წინაშე სულთნისა. — წამება ქეთევანისა და წკალება მეფის ძეთა. — ქართლ-კახეთის მდგომარეობა. — სიმონ II. — კახეთში ისევ თეიმურაზი გამეფდება (1628 წ.). — სიკვდილი სააკაძესი და აბაზისა. — შეროთება ქართლ-კახეთისა. — შინაური საქმეები. — მისიონერები. — თეიმურაზი; როგორც მწერალი. — დაპყრობა არაგვის პირისა. — ხოსრო მირზა ქართლის ტახტზე. — მოღვაწეობა. ხოსროსი. — ოსმალთ გაველენა დასავლეთ საქართველოში. — თეიმურიზი ხელახლა გამეფდება კახეთში. — ალექსანდრე III, იმერეთის მეფე. — აბაზ II. — შეროთება კახეთისა და ქართლისა. — სპარსელთ გაველენა ქართველებზე. — გამეფება ვახთანგისა.

თუმცა თავის სამეფოზე მოშორებით — გურიაში სცხოვრებდა თეიმურაზი, მაგრამ გულით და სულით თავის ქვეყანაში დაბრუნება და შეკლა უნდოდა. ამიტომ იმან მოციქული გაუგზავნა სულთანს და შემწეობა სოსოკა; სულთანმა პატივით მიიღო მოციქული, მეფე თეიმურაზს აღუთქვა შემწეობა და დროებით დანიშნა მმართველად გონიისა; აგრეთვე რამდენიმე ჯაგი უბოძა საათაბეგოში. ამნიანი განკარგულება სულთანისა არ მოეწონა გურიელს, რადგან თეიმურაზისათვის ნაბოძები ადგილები მას თვითონ ეკუთვნოდა. თეიმურაზმა არ აწყენინა: 700 კაცი გახელებით ის ჩავიდა სტამბოლში მუსტაფა სულთანის წინაშე, მაგრამ ის კიდევ შემწეობას დაჰპირდა და ისევ გონიაში გამოგზავნა. ამნიან მდგომარეობაში მან (თეიმურაზმა) 1619 წ. რუსეთის იმპერატორს მიხეილ ფეოდორიჩს შემწეობა და შავაბაზთან შეამკლობა სოსოკა.

აბაზი უფრო გაბრუნა თეიმურაზის ამნაირმა მოქმედებამ, რის-გამო მეფის დედა ქეთევანი წამებულ იქმნა და მეფის პენი ლევანი და ალექსანდრე საჭურის ჭეუხა. ამ საშინელი სასჯელისაგან ალექსანდრე იმავე წამს გარდაიცვალა, ლევანი კი შეიშალა.

მაშინ, როდესაც ბუნებითი მეფე კახეთისა და ტანტალეზდა და შემწეობას ითხოვდა ხან ერთისაგან, ხან მეორისაგან, კახეთში კი იუიქარ-ხანი ანგრეკდა და აზრებდა ქრისტიანთ ეკლესიებს და კახეთის მიწებს უყოფდა თათრებს და მონგოლებს და ასახლებდა მათ თავის გასაძლიერებლად. ამ დროს ქართლის მეფე ბაგრატ V-ც სტანჯავდა ხალხს და აწკალებდა, რისგამო სრულიად მოძულებული იყო და მოკვლის შიშისა-გამო თბილისშიც კერ სცხოვრებდა, არამედ შორს თბილისიდან—საბარათიანოში. ბოლოს როდესაც უკანასკნელი ყაში მოუახლოვდა, მოიწვია ეპისკოპოსი და თავისი ცოდვები შეინანა. ამ დროს აქ იყო მოლაც, რომელმაც შრისხანებით შეჭხედა ეპისკოპოსს, მაგრამ მეფემ უფრო არ უგდო მაჭმადის მოციქულს, პირველად გადიწერა და მოკვდა (1619 წ.) სოფ. ბოლნისში. მეფეს დაჩხა ცოლი ანა, ძე სიმონი და ასული ლელო.

ანა ჩამოვიდა თბილისში და მეფედ თავისი შვილი სიმონი გამოაცხადა, მაგრამ მოურავმა სააკაქემ, არაგვის ერისთავმა ზურაბმა მთელი ხალხითურთ უარი ჭეკეს მეფობა გამაჭმადიანებულის მისის შვილისა. მაგრამ აბაზმა უორჩიხანის წინამძღოლობით გამოგზავნა ჯარები და მათ შემწეობით ტასტზე ავიდა სიმონ II ანუ სიმონ ხანი (1619 წ.). ამის შემდეგ თვითონ უორჩი-ხანი კახეთისკენ წავიდა, მოტყუებით იწვევდა კახელებს თავის კარავში და ჭხოცავდა. ამისთანა უსამართლობა კელარ აიტანა სამშობლოს მოღალატე სააკაქემ. ამან და

ზურაბმა მოჰკლეს ეორჩი-ხანი და თეაქარ-ხანი, დაამარცხეს და განდევნეს კახეთიდან სპარსელთ ჯარები, და ხელახლა თეიმურაზი გაამეფეს (1623 წ.),

მაგრამ თითო-ორიჯერ მტრებზე გამარჯვება კვლავ ჰქველიდა დარღვეულს სამეფოს. სააკაძემ რომ მტრები დაამარცხა და განდევნა, იმას ჰატევის-ცემის მაგიერ დევნა დაუწიეს საქართველოს მეზობლებმა, რადგან მისი გაძლიერება არ უნდოდათ. ზურაბმა, რომელიც მოსისხლე მტრად შეიქმნა სააკაძესი, თეიმურაზის შემწეობით დაამარცხა სააკაძე; ამის შემდეგ მოურავმა საქართველოში ცხოვრება აღარ ინდობა: იგი წავიდა სტამბოლში, რათა სულთნის შემწეობით შემოსულიყო საქართველოში დასასჯელად თავის მტრებისა. მაგრამ მუსთაფამა სოფელმა აღარ დაატყდა, რომ შემამულეთა სისხლი ახლად დაეღვრევინებინა ოსმალთათვის: იგი იქვე დაღატობით მოჰკლეს (1628 წ.).

1628 წ. მოკვდა აბაზ II-ც და საქართველომ ცოტა თავისუფლად ამოისუნთქა. თეიმურაზმა დაიწყო კახეთის შენება და ქართლიდან სიმონ II-ს განმეკება მოინდომა; სურვილი მალე აღუესდა: არაგვის ერისთავი ზურაბი, სიძე თეიმურაზისა ჭურდულად შევიდა სიმონ II ბანაკში — ცხვილფისის ციხეში (ქსანზე), მოჰკლა მეფე და მისი თავი თეიმურაზს გაუგზავნა. თეიმურაზი დაუფრთხილავ წავიდა ქართლში და დაიპყრო მისი ტახტიც; ესრე ეს ბედისგან დევნილი მეფე მეორედ გახდა მეფედ ქართლ-კახეთისა (1629 წ.).

პირველი საქმე თეიმურაზისა იყო თავის სიძის ზურაბის მოკვლა, რადგან ამ ძლიერი და უნდობელი *) კაცისა კში-

*) ზურაბის ერისთავობის დრო ასრე გამოუხატავს ხალხს: „ზურაბ ერისთავის დროსაო, სისხლის წვიმების დროსაო:“

ნოდა. ამის შემდეგ მან დაიწყო ეკლესიების შენება და ქრისტიანობის გავრცელება. მართლ-მადიდებელ მქადაგებლებთან ერთად მან ნება მისცა ეათოლიკეთ მქადაგებლებსაც, რომელნიც საქართველოში მოვიდნენ საკათოლიკო ეკლესიის დასამკვიდრებლად. მათი წინამძღვარი იყო ავიტაბოლისი. მართლაც მალე ჩვენში ფეხი მოიდგეს ამ მისიონერებმა და თავის სჯულის გასავრცელებლად ამოიწიეს თბილისი, გორი, ქუთაისი და სს. მათ ქადაგებას უფრო წარმატება ჰქონდა საათაბეგოში, სადა მცხოვრებნი ათასობით გადადიოდნენ ჰაზისკენ. ამ ნაირად ყესი მოიგდა საქართველოში საკათოლიკო ეკლესიამ და ესლა მისნი შვილნი ათი-ათასობით ითვლებიან ჩვენ-ჰვეყანაში.

იმერეთში ამ დროს სუფევდა განხეთქილება: დადიანი ებრძოდა მეფე გიორგის. ამან თავის გასამდიკრებლად თავის შვილს ალექსანდრეს შერთო თეიმურაზის ასული, არაგვის ერისთვის ზურაბის ქვრივი დარეჯანი. მაგრამ ამ ნათესაობამ ვერ უშველა მას. ლევან დადიანმა დაამარცხა იგი და ბეგრე დიდებულნი ტყვე ჰყო. ამის შემდეგ ლევანმა დაატყვევა თავისი სიმე სიმონი, გურჯისტ მმართველი, რომელსაც (სიმონს) თავისი მამა მოეკლა, თვალები დასთხარა, გურჯისტ მმართველად დასვა ქაიხოსრო ჯასთანგის ძე და სამეგრელოში დაბრუნდა. თეიმურაზი შინაური საქმეების გამო ვერ ჰქველად თავის სიმეს, იმერეთის მეფეს.

თუმცა მთელი სიციცხლე თეიმურაზმა ბრძოლაში განატარა, მაგრამ მინც ის სამწერლო ასწარუბედაც მოღვაწეობდა. მისგან დაგვრჩა: „მირიანი“ და „ლეილიანი“, „კარდ-ბულ-ბულიანი“, „სიყვარული იოსებისა და ზალიხისა“ და სსხე.

ამ ნაირად თითქმის კალმით ხელში ებრძოდა იგი თავის მტრებს. ქართლ-კახეთის ჯარებით მან აიგლო უღუგო-

ზორის ხალსი, რომელიც არბევდა და მოსკენებს არ აძლევდა კასეთს; მეძრე დაიპურო არეზის ნაპირები: ყარაზალი, ყაზახი; კანკის მმართველი ბეგლარ-ბეგი დავით უნდილაძე თავის ხალხით გადმოიყვანა და იორის ნაპირებზე დაასახლა. თეიმურაზის საჭციელმა გააბრაზა სპარსეთის შაჰი სეფი, რომელმაც თავის სპასალარი როსტომ სააკაძე (ეს იყო ძე მოურავის სააკაძისა) გამოგზავნა ქართველებზე, მაგრამ იგი დამარცხებული იქმნა; შაჰმა მეორეთ გამოგზავნა ჯარები ღ მასთან ერთად ხოსრო მირზა (როსტომი), ძე დაუთხანისა, რომელსაც მისცა ქართლის ტახტი. თეიმურაზს უბრძოლველად ტახტის დათმობა არ უნდოდა, მაგრამ როდესაც ბრათაშვილებმა, ერისთავებმა და კახთანგ მუსრან-ბატონმა დასტოვეს შეფე და ხოსრო-მირზისკენ გადავიდნენ, მაშინ შეფე იძულებულ იქმნა განშორებოდა ქართლს და იმერეთში შეეფარებინა თავი. ამ საიზად ხოსრო-მირზა ანუ როსტომ I 1634 წ. აღიარებულ იქმნა ქართლის მეფედ, კახეთი კი მიერა სელიმ-ხანს (1634 წ.)

როსტომი თუმცა ტახტზე მოხუცებული (68 წ.) ავიდა, მაგრამ მეტად მსნე იყო. მან გამაგრა გორი, სურამი, თბილისს ციხე შემოაკლო ღ მცხეთის ციხეც შეაკეთა. უკვლა ქალაქებში სპარსელი ჯარები ჩაყენა. თუმცა იგი მკვამდიანი იყო, მაგრამ ქრისტიანებს სრულიადც არ სდევნიდა, პირიქით აშენებდა ეკლესიებს და სელს უწყობდა ჩვენი სამღვდელთების განათლებას.

როსტომის დროს მთელი საქართველო გაიყო ორად: შიითვისა სპარსეთის შაჰმა სეფიმ: ერევანი, ქართლი, კასეთი და ქურთისტანის ერთი ნაწილი; ოსმალეთის სულთანმა ამურატ IV მთელი დასავლეთი საქართველო, საათაბეგო და ქურთისტანის მეორე ნაწილი. ეს მოჰხდა 1636 წ.

ამის შემდეგ ოსმალნი ბეჯითად შეუდგნენ მაჭმადიანობის გაწვრცელებას. აფხაზეთში და საათაბეგოში შემოვიდა მაჭმადიანობა. მონასტრები და ეკლესიები ნელა-ნელა დაიხურნენ. იქაური ეპისკოპოსნი და მღვდლები გადავიდნენ ქართლ-კახეთში. საეკლესიო მიწა-წყალი მაჭმადიანთ დასაკუთრეს. საათაბეგოს მმართველის ასლან-ფაშის დროს (1654—1679 წ.) თავდაზნაურობას ჩამოხდა თვისი ნამდვილი ღირსება და ბეგებად, ადებად აღიარებულ იქმნენ. კინც არ დაემორჩილნენ ამ წეს-წყობილებას ქართლ-კახეთში გადასახლდნენ.

როსტომი და სელიმ-ხანი დიდ-ხანს არ იყვნენ მშვიდობიანად: მათ ძილი დაუთხოხო თეიმურაზმა. იმან მოიძხრო ქათოლიკოზი დომენტი და არაგვის ერისთავი დათუნა და მათ შემწეობით ტახტის დაბრუნება მოინდომა, მაგრამ როსტომმა ეს გაიგო, დადგუა დათუნა და დომენტი. ახალმა არაგვის ერისთავმა შაალმა და თეიმურაზმა რა ნახეს სიძლიერე როსტომისა, გადავიდნენ კახეთში, დაეცნენ სელიმ-ხანს, დახოცეს მისი ჯარები და სელიმი განდევნეს ამ ნაირად თეიმურაზი კიდევ გამეფდა კახეთში (1636 წ.).

როსტომმა იმერეთის მეფის გიორგი III დამცირება მოინდომა, რადგან ეშინოდა, რომ ის არ მიმხრობოდა თავის სიმამრს — თეიმურაზს. ამიტომ ლევან დადიანის მსარე დაიჭირა. თუმცა თვითონ მოსუცებული იყო, მაგრამ შეირთო ასული ლევანისა, სიმონ გურგილის ქვრივი; მემრე დადიანი წასხება გიორგი მეფეს. მეფე დამარცხდა ერთ ბრძოლაში და დატყვევებულ იქმნა. ამისთანა მდგომარეობაში იგი მოკვდა (1639 წ.), გამეფდა ალექსანდრე III, რომელსაც არ შეურიგდა დადიანი; ეცემოდა იმერლებს, ატყვევებდა და სტანჯავდა. თეიმურაზი და როსტომიც მუდამ ბრძოლაში იყვნენ.

ერთსკელ თეიმურაზი აჯანყებული დადოელების დასამშვი-
დებლად წავიდა დიდოეთში. ამით ისარგებლა როსტომმა,
შევიდა კახეთში, დაამარცხა კახელები, მაგრამ სანქაროდ დაბ-
რუნებული თეიმურაზისაგან იძლია მალაროში. როსტომი თბი-
ლისში გაიქცა.

1642 წ. სპარსეთის ტახტზე ავიდა აბაზ II მამის სე-
ფის სიკვდილის შემდეგ. მან უბრძანა როსტომს კახეთში
სპარსელთ უფლება აღედგინა. ამიტომ უოკლის მხრით შეი-
წროებული თეიმურაზი (მის მტრები იყვნენ: როსტომი, ლე-
კები და სპარსელები) მიიქცა რუსეთის ხელმწიფის ალექსი მი-
ხეილის ძისადმი და შემწეობა სთხოვა, მაგრამ შემწეობის მა-
გიერ რუსეთში მიწვევა მოუვიდა.

1648 წ. ქართლის ჯარები კასთანგ მუხრან-ბატონის
წინამძღოლობით შევიდნენ კახეთში და თეიმურაზის ჯარზე
გაიმარჯვეს. მოჭკლეს მეფის ძე დაკითი, თეიმურაზი კი გა-
იქცა იმერეთში. კახეთი დაპურობილ და ქართლთან შეერთე-
ბულ იქმნა (1648 წ.).

1653 წ. თეიმურაზმა რუსეთის ხელმწიფეს კიდევ მოცი-
ქული გაუგზავნა და სთხოვა ზარბაზნები და 6000 კაცი,
მაგრამ შემწეობა მაინც არ მოუვიდა. ბოლოს თვითონ 1656
წ. რაჭილამ, დიგორილამ, სანჯირქეზოდამ წავიდა თერქში, იქი-
ლამ აშტარსანში და მოსკოვში. მაგრამ შინაურო საქმეებისა-
გამოა რუსეთის ხელმწიფემ შემწეობა კერძოდ, ამიტომ თეი-
მურაზი ისევ იმერეთში დაბრუნდა.

ამ ნაირად ქართლ-კახეთა დარჩა როსტომს, რომლის
მეფობის განმეყოლობაში (1634—1658 წ.) ქართველთ ცხოვ-

რებას ღრმად დაეტყო სპარსელთ ვაკლენა. ჩვენში გაჩნდა დიდი გამაჰმადიანებული წრე, რომელიც აღიზარდა სპარსეთში და იჭიდგან გადმონერგა და სამშობლო ქვეყანაში ადლორძინა სპარსელთ ზნე; ჩვეულებანი, ადგომ-დაჯდომა ჯ სხ. ყველა თანამდებობას სპარსული სახელ-წოდება: დაერქვა. მეჯლისები და ყოველ გვარი შექცევა საზითა, დაირითა, ზურნითა, დაფითა, ნაღართა სპარსულ გემოვნებაზე შემოვიდა; უწინდელი ჩვენი სამუსიკო საკრებები: ჩანგი, ებანი, წინწილი ხმარებიდამ გავიდნენ; ქართული ბუნებრივი საცმელიც შეიცვალა სპარსულზე; სასაღების შენებაც სპარსულებრივად დაიწეს; სვამებზე ჯდომა დაიციწეს, პირიქით სპარსულებრ მოკვეცილ ჯდომა შემოვიდა. სპარსული ვაკლენა აგრეთვე ღრმად დაეტყო ჩვენს მწერლობას, რომელიც მხოლოდ მით გაიჩნოდა სპარსულიდამ, რომ ენა ქართული იყო, თორემ შინაარსი და სხვ. სულ სპარსული იყო.

თუძნა სპარსული ვაკლენა იყო, მაგრამ მანც როსტომი დაულაღვად აშენებდა თავის სამეფოს. ხალსი მშვიდობიანად იყო; მას აღარავინ აწვალებდა. ამიტომ მინდორ-ველნი, ბაღებ-ვენასები კარგად შემუშავებულები იყვნენ. ქალაქებში ააშენეს მრავალი სასაღები. თვით როსტომმა სიონის სობოროს დაადგა მშვენიერი გუმბათი, მტკვარზე ჯ ტვიაზე (ხრამი) მაგარი ხიდები გააკეთა, გაამაგრა კოჯორი, ცხე შემოავლო გორს ჯ თბილისში, სხვათა შორის, ააშენა მშვენიერი და დიდი სასახლე.

როსტომი მოკვდა 92 წლისა (1658 წ.) და რადგან მეფის გარეულობაში პირ-და-პირი ჩამომავალი არ იყო, ამიტომ აბაზ II ნება დართვით საქართველოს ტახტზე როსტომის სურვილისამებრ 1657 წ. აღვიდა გამაჰმადიანებული ვას-

თანგი (შაჰ-ნაოჩი), მუსრან-ბატონი ბაგრატიონი *), კასეთის მმართველად კი დაინიშნა ისევე სელიმ-ხანი, რომელმაც ერწო-თიანეთი მისცა არაგვის ერისთავს. შაალს, თვითონ კი სცხოვრებდა უკრადჯში დ მკჷმადიანთ უყოფდა ქრისტიანთ მიწებს. ეს მოსულნი ანგრევდნენ ქრისტიანთ ეკლესიებს და სტანჯავდნენ სალსს. ამიტომ შაალმა შეჷუაჩა თუშნი, ფშავნი, სეკსურნი, მოიშველა ქსნის ერისთავი შალვა, მისი მძა ელიზბაჩი და ბიძანა ხოლაყა-შვილები, დაეცა ურჯულაებს, ამოსწყვიტა ისინი ბაქტრიანში და ალაკერდში. სელიმ-ხანი გაიქცა (1659 წ.), კასეთის მმართველად კი გასდა მურთუს-ალი ხანი.

VI.

ვანთანგი V.—საქმენი იმერეთში.—ბაგრატ IV.—დარეჯანი.—
ვანთანგი იმერეთში.—1661 წ. არჩილი დაიჭერს იმერეთის
ტანტს.—თეიმურაზი I და არჩილი სპარსეთში.—სიკვდილი
თეიმურაზისა.—არჩილი ანუ შაჰ-ნაზარალი-ხანს, მეფე კახეთისა.—
მოღვაწეობა არჩილისა.—საათაბეგოს-ფაშა იმერეთში.—
ბერი დიმიტრი იმერეთის ტანტზე.—კახეთის მეფე არჩილი იმე-
რეთის მეფედ.—ერეკლე I კახეთის ტანტზე.—ვანთანგი სპარ-
სეთში კვდება.—გიორგი X ქართლის ტანტზე.—კახეთის მმარ-
თველი ბეჷან-ხანი.—არჩილი უტანტოდ დარჩება.

ვანთანგ V მსნე და მოუღალავი კატი იყო. იგი გამკჷ-
მადიანდა. და გამეფდა. გულში ისევე ქრისტიანი იყო და ქრი-

*) ვანთანგი იყო ძე თეიმურაზ მუსრან-ბატონისა, თეიმურაზი იყო ძე ვანთანგისა, ვანთანგი—ბაგრატისა, ბაგრატი კი ძე ქართლის მეფის კოსტანტინესი.

სტიანთ ჰუმელოდა და შემწეობას აძლევდა. წინა-სანებში წამ-სდარი ზნეობა საქართველოს დიდებულთა მან რამდენადაც შეეძლო მოსპოა; აგრეთვე განაასლა და განამაგრა ქალაქები და ციხეები, მაგ. თრიალეთი, ტაშირი, აბოცი და მრ. სხ. საქათოლიყო ტახტზე დასვა განათლებული და კეთილ-სინდისიერი დომენტი, რომელმაც აღაშენა და განაასლა ბევრი მონასტრები, ეკლესიები და სამღვდელოება განამსწავლა. თვით მეფემ შეირთო ცოლად როსტომ მეფის ქვრივი მარამი, თუმცა პირველის ისევე ცოდნალი ცოლისაგან ჰყვანდა: არჩილი, გიორგი, ლევანი, ლუარსაბი, ალექსანდრე, სოლომონი, ანნა და თამარი. მარამი უფრო იმიტომ შეირთო, რომ მას დიდი გავლენა ჰქონდა ქართლში. არაგვის ერისთავმა ზაალმა წინააღმდეგობა გაუწია ვასთანგს: ის და მისი გამეფება უკანონოდ იცნო. ამის გამო ზაალი დასჯილ იქმნა სიკვდილით და ერისთავობა ებოძა ოთარს, ზაალის ნათესავს. თავის განსამდებებლად ასული თვისი ანნა მიათხოვა აბაზ II-ს. უკელა ამით ვასთანგმა მოისკვება დიდი გავლენა არა თუ ქართლში, არამედ ვახეთშიაც, რომლის მმართველი იმ დროს იყო მურთუზ-ალი-სანი.

იმერეთის სამეფო ამავე დროს იწინებებოდა ლევან დადიანისაგან და რადგან ალექსანდრეს სსვა ღონისძიება არა ჰქონდა მტრების მოსაგერებლად, იმიტომ ხოსია ჯაფარიძე მოციქულად გაგზავნა რუსეთში და ალექსი მიხეილიჩისაგან შემწეობა ითხოვა. 1650 წ. რუსის მეფის მოციქულნი ნიკიფორე ჰავლოვიჩი და ალექსი ივანიჩი მოვიდნენ რაჭაში, მეფეს დიდა სანუქრები მოუტანეს და თავის მეფის შემწეობა და მფარველობა აღუთქვეს.

აღთქმული შემწეობის იმედით ალექსანდრეს ძმამ მამუკამ დაიწყო ომი დადიანთან; რამდენიმეჯერ კმდეც გაიმარჯვა, მაგრამ ერთ ბრძოლაში დამარცხდა და დატყვევებულ იქმნა. ლე-

კანმა გამოსთხარა თვალები და ციხეში სიკვდილამდის შეინახა. ლევან დადიანს ცოლად ჰქუანდა მშვენიერი ასული აფხაზეთის მთავრისა. იმაზედ ცუდი სმები დადიანდენ ხალხში. ამიტომ ლევანმა იგი მოჰკლა და წაართო ცოლი დარეჯანი თავის ბიძას და თვითონ შეირთო; ორი შვილი პირველის ცოლისაგან მოჰსწამლა. ამ უღეთო საქციელმა ააღელვა აფხაზეთის მთავარი, რომელსაც სიკვდილამდის ბრძოლა არ შეუწყვეტია; აგრეთვე ბიძა მისი გიორგი, რომელიც ლევანთან ბრძოლაში მოკვდა. ბოლოს ძმამ იოსებმა განიზრახა ლევანის მოკვლა, მაგრამ ამისთვის თვალები გამოსთხარეს და ციხეში პურობილი მოკვდა. ლევანიც ამის შემდეგ მალე გარდაიცვალა.

სამეგრელოში ჩამოვარდა განსეთქილება: ხალხი გაიყო ორ მოპირდაპირე ბანაკად: ერთს გამთავრება უნდოდა ლევანის ძმის ლიპარიტისა, მეორეს (დარეჯანის მომხრეთ) ვამეყისა, დარეჯანის და მის პირველი ქმრის შვილისა. ამ უწყსოებით ისარგებლა იმერეთის მეფემ ალექსანდრემ, შევიდა სამეგრელოში, დაიპყრო იგი, წაართვა ლევანისაგან იმერეთში მოსვეტილი სიმდიდრე, დადიანობა ვამეყს მისცა და იმერეთში დაბრუნდა.

წყევნიებული ლიპარიტ დადიანი გაიქცა ასალ-ციხეში და როსტომ ფაშისაგან ითხოვა შემწეობა. როსტომმა გამოაწოლა ჯარები, რომელთაც მამესრო ქაიხოსრო გურიელი, ჭილაძენი და მიჭელაძენი. 1658 წ. სოფ. ბანძასთან ალექსანდრემ დაამარცხა ესენი, ბევრნიც დატყვევა. სამეგრელოში ისევ ვამეყი დარჩა. ლიპარიტი და გურიელი ოსმალეთში გაიქცნენ და დაისოცნენ. გურიის მმართველად დაინაშნა სიმონის ძე დიმიტრი. თვითონ ალექსანდრეც მალე მოკვდა (1660 წ.); მას პირველი ცოლისაგან, რომელსაც გაეყარა, ჰქუანდა 14 წ. ძე

ბაგრტი და ერთიც ასული. ბაგრტი IV მამის საკვდილის შემდეგ გამეფდა (1661 წ.); მეორე ცოლისაგან დარქუანისაგან (ეს იყო ასული თეიმურაზისა, ჭკრივი არაგვის ერისთვის ზურაბისა) მეფეს აღექვანდრეს არა დარჩა რა.

გამეფდა თუ არა ბაგრტი, დარქუანს ფიქრად მოუვიდა გათხოვება თავის გერ შვილზე, ბაგრტზე. სურვილი გამოუცხადა ახალ-გაზრდა მეფეს, მაგრამ მან უარ ჰყო. მაშინ ცბიერმა ამა დედა-კაცმა, რომ გაკლენა არ დაეკარგა იმერეთში და სამეფო ტახტს არ მოშორებოდა, ბაგრტს შერთო თავისი ნათესავი ნესტან დარქუანი. მის სამწესროდ ამის შემდეგაც იმერეთის დიდებულთა არ მიუშვეს დარქუანი სამეფო საქმეებისადმი და ტახტს განაშორეს. ამით გაცნაობული დარქუანი შეიპყრობს მეფეს, დაამწევდევს ქუთაისის ციხეში, რვა თვის ვუჯარ დაწერილს მეფეს წაართმევს ცოლს, თვალებს გამოასრის, თვითონ კი გათხოვდება ერთ იჭაურ თავად-კახთანგზე, რომელსაც მეფედ იმერეთისა აკურთხებს. იმერთა თავადნი და დიდებულნი მეტად გაბრაზდებიან და წინააღმდეგ ამ უღმერთო დედა-კაცისა მოიწვევენ იჭაურ მთავრებს.

ვამეფე დადიანი პირველი შემოვიდა იმერეთში. დარქუანი მეფითურთ ჩაიკეტა ქუთაისის ციხეში, რომელიც დიდი ხნის შემდეგ მოტყუებით აღებულ იქმნა. კახთანგს თვალები დასთხარეს, დარქუანი ნესტან-დარქუანითურთ გაიქცა ახალ-ციხეში შემწეობის სათხოვნელად. მეგრელებმა აღაოსრეს იმერეთი და დიდ-ძალი აღაფი წაიღეს. ვამეფე იმერეთში ისევ ბრმა ბაგრტი II გამეფა.

ამ ზრეულობის დასაწყისობელად და ამჟამი ვამეფის დასასრულად კახთანგი V ქართლის მეფე შევიდა იმერეთში, დაიჭირა სვირი, კაცისი და სკანდე; მას მიემსრნენ: იმერეთის ხალხსა

და ლეჩხუმის მმართველი ლაშის შვილი ხოსია. სკანდუში იყო მოხუცებული და გლარობებული მეფედ უოფილი თეიმურაზი, რომელიც ვახტანგმა თბილისში გაისტუმრა, შემდეგ დაეცა ქუთაისს, აიღო ისა და დატყვევა ბრძა მეფენი: ბაგრატ IV და ვახტანგი. შემდეგ დაიპყრო სამეგრელო, რომლის მთავრად დანიშნა ლევან III (ლევან II შვილის-შვილი) და შეჭრით მას თავის ნათესავი თამარი. შარვაშიძემაც მოწინააღმდეგე გამოუცხადა. ვამეყი გაიქცა სვანეთში, საცა სვანებმა თავი მოსჭრეს და ვახტანგ V მოართვეს; გურიელიც დამოწმად იქცა ამ მეფეს. ამ ნაიხად ვახტანგ V დაიმორჩილა მთელი ლიხს იქითი ქვეყნები, იმერეთში გამეფა თავისი 14 წ. შვილი არჩილი; თვითონ კი, სსკათა შორის, ორი ბრძა მეფენი წამოიყვანა და თბილისში მოვიდა.

ვახტანგ V თუმცა ასრე სამაგალითოდ დაასრულა საქმენი და ქართლს მთელი დასავლეთი იმერეთი დაუკავშირა, მაგრამ, სამწუხაროდ, დიდ-სანს არ გაგრძელდა ამ საირი მდგომარეობა: იმერლები არ ემორჩილებოდნენ არჩილს და ვახტანგს, როგორც მეფეს, უარ ჰყოფდნენ. მათ ახალ-ციხის ფაშის დასძარებით სთხოვეს სულთანს, რომ განემეფა არჩილი და თვითონ დაეპყრო იმერეთი. სულთანმა სპარსეთის შაჰს მოაგონა 1635 წ. პირობანი შესასებ საქართველოსი და სპარსეთის შაჰმა ამის გამო უბრძანა ვახტანგს გადაეყენებინა არჩილი და იმერეთის სამეფო კანონიერა მეფისთვის მიეცა. ვახტანგმა არჩილი თეიმურაზთან ერთად სპარსეთში შაჰთან გაგზავნა; იმერეთის ტასტი კი ისევ ბაგრატ IV ბრძას დაუბრუნა.

სპარსეთში არჩილმა სასალხოდ უარ ჰყო ქრისტიანობა და გამაჰმადიანდა, სასულად დაერქო შაჰ-ნაზარალი-ხანი და, როდესაც კასეთის მმართველი მურთუზ-ალი-ხანი მოკვდა, და-

ნიშნულ იქმნა კასეთის მეფედ (1664 წ.). თეიმურაზმა კი არ მიიღო მკმაღიანობა, ამისგანაც ასტრახადში დაამწყვდიეს და იქვე საპრობილესი გარდაიცვალა. შაჰის ნება დართვით გვამი მისი წამოიღეს კასეთში და ალაკერდის სობორში 1664 წ. დამარსეს.

• 1664 წ. არჩილი აღვიდა კასეთის ტასტზე. მის გაუკაცურება შესედულებამ, ტანადობამ და სულის მძალე თვისებებმა პირველსავე ხანში ხალხის გული მოიგო; იგი მინაცურად და გამსკრიხად მძართავდა თავის სამეფოს და მისმა მკლავის სიძლიერემ მალე დააშინა განებიერებული ლეკნი, რომელნიც ამიერიდგან ველარ ბედავდნენ კასეთში შემოსვლას. არჩილი შევიდა დაღისტანში, პირქვე დასცა იჭაური სიმაგრენი, მრავალი ხალხი ტყვე ჰყო და მრავალიც დასოცა. შაჰს მოსწონდა ყოფა-ქცევა არჩილისა და ამით გამსწიკებული მეფე მშვიდობიანად აშენებდა თავის სამეფოს. გრემიად მან ტასტი თელავში გადმოიტანა. აქვე ააშენა სასახლე, ეკლესიება და განუწესა მათ ეპისკოპოსი. თავის მოღვაწეობა მწერლობასაც არ მოაკლო. იმან ზედ-მიწევნით იცოდა სამღვთო წერილი. პირველად მან შეაგროვა დაბადება. რადგან ქართულ ენაზე ისო ზირაქის და მკაბელთა წიგნნი კერძო ჰყო, ამიტომ მან თვითონ ბერძნულიდამ გადმოსთარგმნა. მისი თხზულება „არჩილიანი“ გვიმტკიცებს, რომ მეფე არჩილმა კარგად და დაწვრილებით იცოდა მწერლობა და ისტორია საქართველოსი. ერთის სიტყვით როგორც მამა (ვასთანგი) ისე ძე (არჩილი) მსოფლოდ გარეგნობით იუენენ მკმაღიანნი; ნამდვილად კი ისინი ქრისტიანთ მფარველნი, გულ-კეთილნი, სიმატთლის-მყოფარჩი, გლასაკოა და უბედურთა შემწე და ჰატრონნი იუენენ.

მაშინ როდესაც ქართლ-კახეთის სამეფოანი მშვიდობიანობით სტრეგებოდნენ, იმერეთი და სსკა სამთავროები საშინელ მდგომარეობაში იყვნენ. უნიჭო და უთვალეო ბაგრატ IV სისუსტის გამო მთავრები აზბეგდნენ ერთმანერთს, დიდებულნი და თავადნი ეცემოდნენ უღონო ხალხს, სცარცკავდნენ, ატყუებდნენ ცოლ-შვილს, ერთმანერთს და ჭყიდიდნენ *); ზოგიერთნი იჭამდის გაძლიერდნენ, რომ ჭკუენის გაყიდვაც დაიწყეს, მაგ. ხოსია ჩხეიძემ ოსმალებს მიჰყიდა ქუთაისის ციხე (1666 წ.). მაგრამ ყველაზე თავგასული იყო ლევან დადიანი, რომელიც ყოველს უსამართლობას იდენდა და საშინლად აწესებდა იმერეთს. ერთს ბრძოლაში მას ბედმა უღალატა. იმერლებმა დაამარცხეს, დაატყვევეს და მინამ არ გაუშვეს ტყვეობიდან სინამ თავისი მშვენიერი მეუღლე არ დაუთმო იმერეთის მეფეს და არ შეირთო მისი და, გოგიაძეს ჭკრივი.

შემდეგ ამას გარყენილმა დარეჯანმა მოტყუებით გოანის ციხიდან განათავისუფლა ტყვედ ქმნილი თავისი ქმარი ვასთანგი და ასალ-ციხის ფაშის დასმარებით დაიპყრო იმერეთის ტანტი. ფაშამ საშინლად ატაოხრა იმერეთი, ბაგრატ IV ძლივს გაიქცა და შეეფარა ვასთანგ V. დარეჯანმა კი დაიწყო ბატონობა. იმან დევნა დაუწყო სამღვდლოებს, ზოგიერთ დადებულთ, რომელთაც წინათ უღალატეს. მაგრამ ეს დევნა

*) შარდენი ამბობს, რომ 25—40 წ. კაცს ჭყიდიდნენ 15 ფრანციცულ ვაულ (ერთი ვაულ—70 კაპ.); 40 წ. მოხუცს 8—10 ვაულ; ქალებს 13—18 წ. 20 ვაულ; დედა-კაცებს 12 ვაულ; ყრბებს 3 და 4 ვაულ. სტამბოლში, ალექსანდრიაში ქაირში და სხ. ერთი ორად და სამად ძვირად ისყიდებოდნენ. გარდა ამისა ოსმალებს იმერეთი ყოველ წლივ ხარჯად აძლევდა 80 ქალს და ვაჟს, გურია 46, სამეგრელო 60,000 საუ. ადგილობრივ ტილოს.

ძვირად დაუჯდა უბედურს. ხოსია ლაშის შვილმა, რომელიც ძუძუ მოწოკებით იშვილობილა დარეჯანმა, სანჯღით გამოფაშა იგი (დარეჯანი.) მეძრე იმავე წელს (1668 წ.) ვახთანგიც მოჭკლეს.

ამ უწესოების მოსასპობლად ასალ-ცინის ფაშა სწრაფად წამოვიდა იმერეთში, აიღო ქუთაისი და გაამეფა გურიის მმართველი დიმიტრი-ბერი.

წავიდნენ თუ არა ოსმალნი იმერეთიდან, იმერლებმა სთხოვეს ვახთანგ V გამოეგზავნა იმერეთში სამეფო ტახტზე ბაგრატ IV, ვახთანგმაც 1669 წ. გაისტუმრა იგი. დიმიტრი-ბერი ისევ გურიაში წავიდა.

მაგრამ ბაგრატის ბედის ჩაჩხა სულ უკუღმა ტრიალებდა. მან არ იცოდა რა იყო მშვიდობიანობა. კიდევ აუჯანყდნენ ზოგიერთნი. მოთავედ იყო სესხის ჩხვიძე და ლევან დადიანი, რომელთაც მოინდომეს ბაგრატის განსვენება იმერეთიდან. ბაგრატმა ბრძოლა დაიწყო და თავის მტრები დაამარცხა (1671 წ.) და (კითომ) სამეფოში მშვიდობიანობის ჩამოსაგდებად ქუთაისის ციხეში ოსმალთა ჯარი ჩააყენა.

ახალ II სიკვდილის შემდეგ (1667 წ.) მისი შვილი სულეიმანი რომ ავიდა ტახტზე, მან მოინდომა ვახთანგის დასუსტება, ამიტომ სხვა რომ ვერაფერით ვერ აისრულა წადილი, რუსეთიდან ერეკლე (ძე დაკითისა, მისა თეიმურაზისა) გამოიწერა და სამეფო გვარში ჩხუბის ჩამოგდება მიანდო. ერეკლე მოვიდა თუშეთში. არჩილმა მოიწვია ის თავისთან, მეგობრულად გაუმასპინძლდა და თავის კაცებით სპარსეთში გაისტუმრა. მაგრამ მალე შემდეგ ამისა ვახუშტებმა აოხრების შიშისაგამო სთხოვეს არჩილს ტახტი დაეთმო ერეკლესთვის ჭ თვითონ იმერეთის ტახტი დაეპყრო. არჩილიც, გამოცდილი

მამის ვახთანის დაუგითხავად, დაჭეზულად და წაკიდა ახალ-
ციხეში და ფაშის და დადიანის შემწეობით შევიდა იმერეთში.
იმერლები, შეწუხებულნი მარადის შოთისაგან, განუდგნენ
თავის სუსტს მეფეს და მიემხრნენ არჩილს, რომელიც ქუთაის-
ში შევიდა და ხელ-ახლა აღიარებულ იქმნა მეფედ. ბაგრატი
გაიქცა მთებში, მისი ცოლი თამარი კი წაუყვანილ იქმნა და-
დიანისაგან.

ვახეთის მეფედ დანიშნა (სულეიმანმა) ერეკლე, სოლო-
წინადვე უბრძანა მაჭმადიანობის მიღება. ვახთანგს კი რაღაც მი-
ზეზები მოუგონა და ისპაჰანში გაიწერა. ვახთანგმა ქართლ-
ვახეთის მმართველად დასვა თავისი შვილი გიორგი, თვითონ
კი გაემგზავრა ისპაჰანში, მაგრამ გზაზედვე მოკვდა (1675 წ.)

მამის სიკვდილით ისარგებლა არჩილმა, შემოვიდა ქართლ-
ში და ტახტის დაჭერა მოინდომა. მაგრამ სულეიმანმა ქარ-
თლის მეფედ დანიშნა გიორგი ანუ გურგენ-ხანი (1676 წ.)
და რადგან ერეკლეს ჯერ ქრისტიანობა არ დაეტოვა, ამიტომ
ვახეთის მმართველად დანიშნულ იქმნა სპარსელი ბეჟან-ხანი,
კაცი უდიერი და მტარკალი ხალხისა. ეს მოვიდა ყაზღაჯში
(1677 წ.), არჩილი კი ისევ იმერეთში დაბრუნდა. მაგრამ
გიორგი გურგიელმა არზრუმის სერასქარის და ახალ-ციხის
ფაშის დახმარებით არჩილი იმერეთიდან განდევნა.

VII.

არჩილი რუსეთში მიდის.—ლიხს იქითი ქვეყნების მდგომარეობა.—იმერეთში გამეფდება ალექსანდრე IV.—არჩილი ოსეთში.—ერეკლე ანუ ნაზარ-ალი-ხანი ქართლის ტახტზე. არჩილი დაიპყრობს იმერეთის ტახტს.—გურგენ-ხანი ისევ ქართლის მეფედ.—1691 წ. ოსმალნი დაანგრევენ ქუთაისის ღვთის-მშობლის დიდს სობოროს.—დანარჩობა იმერეთის მეფის ალექსანდრესი.—არჩილის სიკვდილი.—არეულობა იმერეთში.—იქ სიმონის შემდეგ გამეფდება მამია გურიელი, იმის შემდეგ გიორგი აბაშიძე (1701 წ.)—დამორჩილება შარვაშიძესი.—გამეფება გიორგი VI და არეულობა იმერეთში.—ქართლში გამეფდება ვახტანგ VI.—გამოცემა კანონებისა და სხ. მოღვაწეობა მისი.—იმაჲ-ყული-ხანი კახეთის მეფედ.—ღეგების მოძრაობა.—თეიმურაზი გამეფდება კახეთში.—ქართლში სიმონი.—ალი-ყული-ხანი (იესე) ქართლში.—ბაქარი ქართლის მეფედ.—სპარსეთიდან დაბრუნდება ვახტანგ VI.—ღეგებთან საბრძოლველად მომზადება.

მეფე არჩილი ქართლში სტოკრებდა და გულის ტკივილით უეწრებდა. ბეჟან-ხანისაგან კახელების უღმერთო წაღებას. ლკეთ და თათართ მან მისცა უოკელ გვარი თავისუფლება: იგინი უშიშრად შემოდირდნენ კახეთში, ჰსოცაკდნენ, არბეკდნენ ჭკეუანას და ალაფით და ტევეებით ბრუნდებოდნენ თავის მთებში. თუ კი ჭრისტიანს მოკელა თათარი ან ლეკი, იმას ბეჟანი თავს სჭრიდა. არჩილმა კელარ მონთმინა და კასეთის განთავისუფლება მოინდომა, მაგრამ სპარსელთ გაუგეს და შაჰის ბრძანებისა მებრ გურგენ ხანისაგან იგი განიდენსა საქართველოდამ. არჩილი რუსეთის ხელმწიფის თეოდორ ალექსეიჩის ნება დართვით მოზდოკიდგან მოსკოვში წავიდა, თანაც წაიუენა თავისი ვადაბობა.

იმერეთში ბაგრატ ბრძამ შავროვა ჟარები, შევიდა სა-
შავროლოში, დაამარცხა ლევან დადიანი, წაართვა მას თავისი
ცოლი და ქუთაისში დაბრუნდა. 1680 წ. დადიანი მოკვდა.
ერთად-ერთი მისი ძე მანუჩარი, რომელიც გიორგი გური-
ელთან მძევლად იყო, გურიის მთავარმა მოჰკლა და მოინდო-
მა თავის სამთავროსთან სამეგრელოს შეერთება. მაგრამ უპა-
ტრონოდ დაწინაურდნის დიდებულთ დადიანობა მისცეს ვაჟ-
გაბობით განთქმულს აზნაურს კაცია ჩიქოანს, რომელიც ლე-
ვან დადიანისაგან ლეჩხუმის მმართველად დანიშნულ იყო. ჩი-
ქოანმა დევნა დაუწყო უკვლა-წინ წამოეწიებულ და წარჩინე-
ბულ პირთ, ბეკრნი დასოცა და თავის გვარეულობას და მო-
ნათესავეთ მისცა უკეთესი ადგილები. ეს მოჰხდა 1680 წ.

მეორე წელს (1681 წ.) მოკვდა ბაგრატ ბრძამ. გური-
ელმა ახლა იმერეთის დაპყრობა მოინდომა. მაგრამ ქართლის
მეფემ მძევლად მეოფი მეფის ძე ალექსანდრე გამოგზავნა იმე-
რეთის ტახტზე ასასვლელად. ახალ-ცისის ფაშის დახმარებით
ალექსანდრემ სოფ. რაგიტთან 1683 წ. დაამარცხა გიორგი
ბურღელი და ავიდა მამის ტახტზე.

ქართლის მეფე გიორგი XI მეგობრულად სცხოვრებდა
იმერეთის მეფესთან, მიზეზი ამისი უფრო ის იყო, რომ
სპარსეთის შაჰი სულეიმანი საჩუქრებით ან მალაღი თანამდე-
ობის დაპირებით აჩხუბებდა ქართველ თავადებს და მეფის
წინააღმდეგ ამოქმედება მათ. ციციშვილნი წასწახუბა ამილა-
სკრებს, ქსნის ერისთავნი არაგვის ერისთავებს, მეფის
ძენი ერთმანერთს და მეფეს. ამ ყოფილამ გამარჯვებით გამო-
სასვლელად გიორგი მეგობრულად ეპყრობოდა იმერლებს.
მან შეირთო ცოლად მიქელაძეს ქალი და ალექსანდრე IV.
იმერეთის მეფეს, შერთო თავის ნათესავი ქალი.

მეფე ალექსანდრემაც თავისი ასული შერთო ერთ უძლიერესს თავადს ჰაატა ახაშიძეს და მით დიდი გავლენა მოიხვეჭა იმერეთში. მეფის წინააღმდეგ იუვენს მთავარნი გურჯისა და სამეგრელოსი, ერისთავი რაჭისა შოშიტა და ბუჯან ლორთქიფანიძე. მტრებს შუა მოჰსდა ომი, რომელიც გათავდა როკის ბრძოლით 1684 წ. ამ ბრძოლაში დაიხრცნენ გიორგი გურჯიელი და შოშიტა. მეფეს თუმცა დაესოცა თავადნი და ორი ახაშიძენი, მაგრამ მაინც გამარჯვება მას დარჩა, გურჯიელად დასვა გიორგის შვილი ჭაიხოსრო. ჰაატა ახაშიძის ჭკრივი, თავისი ასული, მიათხოვა რაჭის ერისთავს ჰაპუნას, შოშიტას ძეს. ასაღ-ცინის თუშა ალექსანდრეს თანახმა არ გაუსდა ჭ გურჯიელად დასვა ჭაიხოსროს მაგიერ მისი ბიძა მალაქია. ამის ცამო ჩამოკარდა ჩხუბი. ამ ჩხუბში მალაქიას თვალები დასთხარეს და ჭაიხოსრო მოჰკლეს. გურჯიელად გახდა ჭაიხოსროს ძე მამია.

ამ ნაირი მდგომარეობა თავის სამეფოებისა რო შემოესმა არჩილს, მან ითხოვა შემწყობა რუსეთის მეფისაგან, მაგრამ რომ შემწყობა არ მიეცა, თვითონ მარტოდ წამოვიდა ოსეთში (1687 წ.)

ერეკლე, რომელიც სპარსეთის სასახლეში 15 წ. სცხოვრებდა და რომელსაც მეფობა არ ეძლეოდა, რადგან ისლამს უარ ჭყოფდა, ბოლოს იძულებულ იქმნა კერწმუნა იგი. შაჰმა მისცა მას ქართლის სამეფო და ამასთანავე უულარ-აღობა.

ერეკლეს ანუ ნაზარ-ალი-სანს ქართლის თავადები და დიდებულნი ქართლის საზღვარზე მიეგებნენ, გიორგი მეფე კი მარტოდ დარჩომილი ცხინვალადამ რაჭაში 1688 წ. გაიქცა და თავის ძმას არჩილს მიემხრო. მათი მხარე დაიჭირეს აგრეთვე: რაჭის ერისთავმა, სამეგრელოს მთავარმა, ბუჯან ლორ-

თქითანამდე, ჭილაშვილთ და მიჭელაძეებსა. ალექსანდრე მეფის საქმე რომ გაჭირდა, მაშინ მან ლენხუმი უბოძა დადიანს და მიიმხრო. აჩილის მომხრენი დაიძლენ, რისგამო გიორგი მეფე არზრუმის თაშასთან შემწყობის სათხოვნელად წაჰიდა, აჩილი კი შარვაშიდესთან. არზრუმის თაშა გურგენთან ერთად ჯარებით შემოვიდა იმერეთში და აჩილი გააძევა. დადიანს არჩილმა ლენხუმი ისევე წაართვა და იმერეთის ციხეებში ოსმალთ ჯარები წააყენა.

ამ ნაირად ქართლის და იმერეთის სამეფოებს ორ-ორი მეფენი ჰყვანდნენ ერთ და იმავე დროს. ერეკლე, კაცი გამოუცდელი და მეტად უნიჭო, ძალე მოძულეულ იქმნა, რადგან იმან სამეფოს მმართვეა ჩააბარა თავისგან. წინ წამოყენებულთ შერთ, ძველი თანამდებობის კაცნი, როგორც საერონი, ისე სასულიერონი, გამოსცვალა. სპარსელთ ჯარს თბილისში მისცა უოკელჯვარი თავისუფლება და იმათ დაუწყეს ხალხს წაალება. ეს იყო მიზენი, რომ ქართველებმა ისევე თავისი ძველი მეფე ინდომეს. ამოთანი მუხრან-ბატონი, გივი ამილახვარი, ნიკოლოზოზ მაღალაშვილი წავიდნენ საათაბეგოში, იქ მეოფი მეფე გიორგი მოიყვანეს და დასვეს ქართლის ტახტზე (1691 წ.). ნაზარ-ადი-ხანი ჯერ თბილისის ციხეში ჩაიკეტა, შემდეგ კი დუშეთში გაიქცა. ალექსანდრე მეფეს კი, როდესაც ქართლიდამ საათაბეგოში იპარებოდა, დაეცა გიორგი მეფე, ცოლი და ორი მისი შვილები სიმონი და გიორგი დაატყვევა, მეფე კი ძლივს გაიქცა.

მაგრამ აჩილიც დიდ-ხანს არ დაჩხა ტახტზე: დადიანი სხვა თავადების შემწყობით შემოერტუა ქუთაისს. ოსმალთ ჯერ დანგრეეს ქუთაისის ღეთის-მშობლის დიდი სობორო და შემდეგ გადასცეს დადიანს. აჩილი გაიქცა და ალექსანდრეს ისევე მიეცა იმერეთის ტახტი.

ჭართლის მეფეს გიორგის ძმასთვის შეეღა უნდოდა და ამერეთის ტახტის დაბრუნება, მაგრამ მისმა მეცადინეობამ უნაყოფოდ ჩაიარა. ამნაირადვე ეცადა გაეშეუბინა ძმა კახეთში, მაგრამ ვერც აჩას აქ გახდა, რადგან იქ ერეკლე ნაზარელი ხანი კიდევ დამკვიდრებულიყო ტახტზე. გიორგი მეფე და იმერეთის მეფე ალექსანდრე შეურიგდენ ერეკლეს; გიორგი მეფის ჭავჭავაძის სჭირდა ალექსანდრეს, რადგან იმიტომ დატყვევებული იყვნენ მასი ცოლია და შვილები.

მაგრამ ცოლ-შვილის განთავისუფლებას აღარ დაუცდა: ამან შეირთო მეორე ცოლი; ეს იყო ასული გიორგი აბაშიძისა, სამეგრელოს მთავრის და რაჭის ერისთვის მოყვრისა. მაგრამ მისმა დაუდგრობელმა სასიამოთა და მრავალგვარმა ჭორბემა ააღელვა მეფის წინააღმდეგ იმერელნი, მათ შორის გიორგი აბაშიძეც, ცოლიც უჩიოდა ქმარს და ითხოვდა მასთან გაყვას. ბოლოს შესდგა სამღვდელთა და საერო პირთა ურთობა, რომელზედაც გადასწევიტეს გადააყენონ ალექსანდრე და მის მაგიერ დასვან ერთ-ერთი იმერთა მეფედ წამომავალთაგანი; არჩევანი ხვდა ერთ თავადს გიორგის, რომელიც აჭამდის მეუღროებაში სცხოვრებდა. ამ გიორგიმ ალექსანდრე მეფე ვითომ სანახავად გამოიწვია და დაასჩრობინა (1696 წ.). თვითონ კი შეირთო მისი ქვრივი და ტახტზე ავიდა.

მაგრამ ამანაც დიდ-ხანს ვერ იმეფა: ორი წლის თავზე იგი გადააყენეს და სულთნის სურვილისამებრ ქართლიდამ გამოიწერეს ალექსანდრეს ძე სიმონი და გაამეფეს.

იმედ დაკარგული და უმწეოდ დაჩრდილი არჩილი კი თაღურის სეობიდამ მოსკოვში დაბრუნდა და 1712 წ. გარდაიცვალა, მას დარჩენი: ცოლი და ქალი დარეკვანი. *)

*) არჩილის ძე ალექსანდრე ყმაწვილობაში მსახურებდა პეტრე დიდის „პოტეშნი“ ჯარში, შემდეგ ის სამხლვარ გარეთ გაგ-

სიმონიც უსასიათო შეფე გამოდგა. ვერ შეგობრულად სცხოვრობდა ბატონებთან და მთავრებთან, შემდეგში კი მონღოლმა ყველას გამოცვლა და დასჯა, მაგრამ თვითონვე გაუბა მახეში: იგი ტასტიდამ გადააყენეს და მამია გურიელი გაამეფეს (1701 წ.); ამანაც დიდ ხანს ვერ გასძლო ტასტზე: იმერეთში გამეფეს გიორგი V აბაშიძე.

ემანვილობიდანვე გიორგი ბერად შესულიყო და მონასტერში სცხოვრებდა (ბერობაში მალაქია). როდესაც როკის ბრძოლაში ყველა ძეგბი დაესოცა, მამინ ის დაბრუნდა შინ და მამულის მმართვეა დაიწყო. შემდეგ რომ გამეფდა, შეარიგა იქაური მთავრები და ერთობა ჩამოაგდო მათ შორის.

სულთანს მუსტაფას არ მოეწონა ერთობა და შეგობრობა იმერეთის სამთავროებისა, რადგან ეშინოდა მათი გაძლიერებისა და ისევე უთანხმოება და არეულობა უნდა ჩამოეგდო, რისგამო დიდ-ძალი ჯარებით ახალციხის თაშის დასმარებით ოსმალნი შევიდნენ იმერეთში. მაგრამ გიორგიმ ყველას პასუხი უტო და შეჭრა ოსმალებთან შემდეგი პირობა: აღვიდეს ტასტზე მცირე წლოვანი გიორგი, ძე ალექსანდრესი, მის მცირე წლოვანობის დროს სამეფო ჭმართოს გიორგი აბაშიძემ; დაინგრეს შორაპნის ციხე და იმერეთს სულთანს აძლიონ ხარჯი. მაგრამ ეს პირობანი დაარღვენენ, რამწამს ოსმალნი გავიდნენ იმერეთიდან.

გიორგი აბაშიძემ მხნედ მოჭკვიდა ხელი სამეფო საქმეებს და გონიერად განაგებდა ქვეყანას. ყველა ურჩინი მოარყულა,

ზავნა და როცა დაბრუნდა „ფელცეს-მეისტრობა“ მიეცა. ნარვის ომში შედეგბმა ტყვედ წაიყვანეს; ტყვეობაში 1710 წ. მოკვდა რეველში. დასაფლავებულ არს მოსკოვის დონის მონასტერში.

ერთგულნი დასახუქრა და სრულიად დაამშვიდა ეს „მღელეკარე ზღვა.“ 1707 წ. გიორგი ჭასაკში მოვიდა. ახაშიძემ მოიწვია ეპეკა მთავრები, აკურთხა ქუთაისში და სამეფო საქმენი გადასცა ახალს მეფეს გიორგი VI.

1707 წლიდამ კიდრე 1720 წლამდის იმერეთის სამეფო იწიწკნება მთავრების, მეფეების და თავადთა შორის ბრძოლით და უთანხმოებით. ეს არეულობა 1720 წ. სრულდება მეფის გიორგი VI მოკვლით. მთავრების და იმერეთ თხოვნით ახალ-ციხის ფაშამ დასვა ტახტზე იმერეთის მეფის ძე ალექსანდრე.

ქართლ-კახეთიც ამ დროს დამშვიდებული არ იყო. კახეთს ჯერ ლეკების შემწეობით არბედა აბაზ-ყული-ხანი, შემდეგ ერეკლეს დაბეზღებით კახეთის მმართველად 1695—1703 წ. დანიშნულ იქმნა ქაიხ-ალი-ხანი, რომელმაც რვა წლის განმავლობაში უარესად აღაოსრა ქვეყანა და საშინლად აწვალა სალხი. ერეკლემ და ამ ქაიხმა ქართლსაც მოსკვენება არ მისცეს: ამათ დაამარცხეს ქართლის მეფე გიორგი, ეს გაიქცა საათაბეგოდამ ერევანში და იქიდგან წავიდა სპარსეთში; ერეკლე კი გახდა ქართლ-კახეთის მეფედ, მაგრამ 1703 წ. შაჰის ბრძანებით ქართლის მმართველად. დაინიშნა გიორგის ძმის წული ვასთანგი, ერეკლე ისევ კახეთის მეფედ დარჩა.

გიორგი XI შაჰ ჭუსეინმა დანიშნა სპასპეტად 20,000 სპარსელთ ჯარისა და ქართველთ მხედართა. გიორგიმ ეს ჯარი წაიყვანა ავღანისტანში, რომლის ხანი მიჩვევისი წინააღმდეგობას უწევდა შაჰს და ებრძოდა მას. გიორგიმ, რომელსაც ეშუალებოდა მისი ძმა ლევანი, რამდენიმეჯერ გაიმარჯვა ავღანელებზე და დამარცხებული მიჩვევისი იძულებულ ჭეო გამოცხადებოდა შაჰს და პატიება ეთხოვნა. ამისთანა ღვაწლისა-

თვის გიორგის მოკლდა დიდი წყალობა შაჰისაგან. მაგრამ საქმე სსკა ნაირად დატრიალდა: მტრებმა შეასმინეს შაჰს; რომ გიორგის საქართველოს და სომხეთის განთავისუფლება და აღდგენა უნდაო. ეს იყო მიზეზი, რომ შაჰმა ერთ სტუმრობის დროს უანდაჭარბი გიორგი მიწვევისს მოაკვლევინა (1709 წ.) და გააწვეეტინა ქართველთა ცხენოსანი ჯარი.

რადგან ვახტანგი ქრისტიანი იყო და მანქმადიანობას უარ ჰყოფდა, ამიტომ შაჰმა ქართლის მეფედ დანიშნა სპარსეთში მეოფეი, გამანქმადიანებული ძმა ვახტანგისა ქაიხოსრო, რომელიც ამის შემდეგ დიდ-სანს ქართველთა, ჯარებით ებრძოდა სპარსეთის მტრებს შუა-გულ ზნიაში.

ვახტანგი თავისუფლად დარჩა ქართლში და რადგან გარეშე მტრები არ აწუსებდნენ, ამიტომ დაიწყო ქალაქების, — სოფლების, ციხეების, ეკლესიების შენება. მოასდინა კრება სასულიერო პირთა, რომელთაც განიხილეს საეკლესიო წესები. განათლების გასავრცელებლად გახსნა სასწავლებელი; 1709 წ. თბილისში გახსნა პირველი ტიპოგრაფია და აღბეჭდა თითქმის ყველა საეკლესიო და აგრეთვე მრავალი ძველი საერო წიგნები, სსკათა შორის „ეკეთხის ტყაოსანი.“ აგრეთვე შეაგროვა და შეადგინა კანონთა უწყებანი, სასულემძღვანელოდ ქართველთა მსახურელებისა. ხარჯი გააწერა ხალხს, ყველას შეძლებისამებრ. დააწესა მუდმივი ჯარი საქართველოს დასაცველად. ქათოლიკოსების ეკლემოსის და ტახტიდამ წამოგდებულის ნიკოლოზის შეუწყვეტელი ბაასი და ჭიშობა მოსპოო თავის ძმის არქიეპისკოპოსის დომენტის საქათოლიკოზო ტახტზე დასმით. მაგრამ უფრო დიდი ღვაწლი ვახტანგისა ქართველთათვის არის საქართველოს საისტორიო მასალების შე-

გროკება გიორგი ბრწყინვალედამ მოკიდებული თავის დრომდის და მისი ძველი მატრიანითურთ ქართლის ცხოვრება ცალკე წიგნად აღბეჭდა. *)).

ქართლის საქმეებს ასრე სმაგალითოდ და ბედნიერად რომ განაგებდა ვასთანგი, იმავე დროს ვასეთის მეფე ერეკლე სრულიად ყურს არ უგდებდა თავის სამეფოს. ამიტომ გამჩაკვლდა აქ ყოველ ვარი ბოროტება: ტყვეთა გაუიღვა, ყაჩაღობა, ოქრო-ვერცხლზე იყიდებოდა ქრისტიანობა, ხალხში შემოდოდა მაჭმადიანობა. ბოლოს გაწერილ იქმნა სპარსეთში და ვასეთის მეფედ მის მაგიერ დანიშნა (1706 წ.) ერეკლეს ქე დავითი ანუ იმამყულიხანი, რომელიც სპარსეთში დაბადებული იყო და იქვე მაჭმადიანობაში აღზრდილი.

იმამ-ყული-ხანს ცოლად ჰქვანდა დაღესტნის შამხალის ასული. პირველად მეფე ზიზღით უყურებდა ქრისტიანობას, მაგრამ შემდეგში, ვასთანგის ზედ გავლენით, შეიყვარა ჩვენი სჯული, სამღვდელობა და ვასდა თავის ქვეყნის ნამდვილი პატრონი.

ლეკნი ისევ ძველებურად აწუსებდნენ ვასეთს. ამიტომ იმამ-ყული-ხანმა შეაგროვა ვარები, მოიშველა თუშნი, თშავ-ჩეკსურნი და გამარჯვებით შევიდა სალეკოში და დაიმორჩილა იგინი. მსოლოდ დაბრუნებისას. ლეკნი დაეცნენ მის მცირე ამაღას, დამარცხეს, დასოცეს, მეფე კი ძლივს გაიქცა ყარაღაჯში. ლეკთ კიდევ დაიპურეს ელისენი (სანგილო) და ვას-ოსრეს მრავალი აშენებული ადგილები. მეფე ყარაღაჯიდან თელავში გადასასლდა. ზაფხულში იგი მალაროში სცხოვრებდა,

*) ვასთანგმა „ქართლის ცხოვრება“ თავის დრომდინ მოიყვანა; მამის დაუსრულებელი საქმე განაგრძო მისმა შვილმა, განათლებულმა ვახუშტიმ, რომელმაც ჩვენი მატრიანე 1770 წ. მოიყვანა.

ზამთარში კი ხან თელავში და ხან მანავში, საცა სასახლე აიშენა.

ბოლოს 1710 წ. როდესაც მამა მისი ერეკლე მოკვდა, იმამ-ეული-ხანმა სამეფო ჩააბარა თავის მცირე წლოვან ძმას თეიმურაზს და მის დედას ანნას, თვითონ კი ისპაჰანში შემწეობის სათხოვნელად წავიდა. წასვლისას ვახთანგმა მოიწვია იგი ობილისში, დიდი სტუმრობა გადუხადა და მის ძმასე თეიმურაზზე თავის ასულის თამარის გათხოვებით დაუნათესავდა. 1711 წ. იმამ-ეული-ხანი სპარსეთში ჩავიდა.

იმაკე წელს ავღანთაგან მოკლულ იქმნა ქართლის მეფე ჭაისოსრო. ამიტომ ამაკე წელს ვახთანგი გაიწერა შაჰმა სპარსეთში. წასვლის წინ ვახთანგმა ქართლი გადასცა თავის ძმას სიმონს.

შაჰმა გამაჰმადიანობა ვალად დასდო ვახთანგს, მაგრამ ამან უარ ჰყო და მით თვისი ქვეყანა უვიდურეს მდგომარეობაში ჩააგდო.

ამ ნაირად ერთსა და იმაკე დროს ორივე სამეფოების ტახტზე ისხდნენ მცირე წლოვანი მეფენი. ქართლის მეფე სიმონი ამასთანავე იყო მეტად ცბიერი და ხალხის მწკალებელი კაცი. ამისგამო სამეფოები, მეტადრე კასეთი ლეკების საბუნჯო გასდა. იგინი დაუსჯელად არბეიდნენ სან ერთ მსარეს ვახეთისას, ხან მეორეს. თვითონ ვახეთის მოურავები ღერისთავები ჰშველოდნენ ლეკებს და მათ შემწეობით ჯავრს ჰჭირილობდნენ. მაგ. ჭაზიყის მოურავმა ლეკების შემწეობით აიკლო ელდიანის მოურავის მეკაბის მამულ-დედული. მეკაბიც შემდეგში ამ ნაირადვე გადუხადა.

ამ მდგომარეობაში იყო ქართლ-კასეთი, როდესაც ვახთანგი სპარსეთში არ იღებდა მაჰმადიანობას და ამით გამსნე-

კებული მისი ძმა იასე შაჰს დაჰპირდა, რომ დაატყვევებდა კასთანგის ცოლ-შვილს და 500 ქართლელ ოჯახს გადასასლებდა სპარსეთში. შაჰმა სისარულით გამოისტუმრა ალი-ყული-ხანი (იასე) და აგრეთვე იმამ-ყული-ხანი, რომელმაც შეირთო იასეს და ელენე.

იმამ-ყული-ხანი თელავში მოვიდა. ლეკთ განდევნა მიანდო ქიზიყის მოურავს ყიასის, რომელმაც მართლაც დაიმორხილა ლეკნი და დაამშვიდა.

უზნეო იასე (ალი-ყული-ხანი) ჩამოვიდა ქართლში და ნებიერად, უდარდელად ცხოვრება დაიწყო. სამეფო განზე მიავდო ლეკთა და სსკათა საწიწხელად. შაჰს კერც პირობა შეუსრულა, რადგან კასთანგის სასლობა რაჰაში გადავიდა და ის 500 ოჯახი ქართლელნი მთებში დაიმალნენ. ეს იყო მაზგუნი, რომ გაჯავრებულმა შაჰმა ქართლის ტახტზე გამოგზავნა (1716 წ.) გამაჰმადიანებული ძე კასთანგისა ბაჰარი. კასთანგი კი გაგზავნა სოკასანის ომში.

ბაჰარი* შორს გამჰკრეტელი კაცი არ იყო. მან ღებნა დაუწყო ზოგიერთ იასეს მოძმრე თავადებს, ზოგი დახოცა. ხალხის მდგომარეობას სრულიად უურს არ უგდებდა. ლეკნი უფრო გამსწკდნენ. კახეთი სრულიად დაასუსტეს და სასოწარკვეთილებაში ჩააგდეს. ამიტომ კახეთში გადასწევიტეს, რომ ოღონდ კი ლეკნი დაესხნენ კახეთს, ქართლის, ყაზახის, შირვანის და შამშადილის გზებს კასწავლით მათათ. მართლაც კახელების შემწეობით ლეკთ მალე მშვენიერად შეისწავლეს უოკელი ბილიკი. უჩაღურად გააოსრეს მთელი ქართლ-კახეთი. მცსეთა, გორი და სსკა ადგილები მათგან მოსკენებაში არ იყვნენ. ამ ნაირად კახელებმა თუმცა სამსასური გაუწიეს და შორეული გზები ასწავლეს ლეკებს, მაგრამ თვითონ უფრო მეტად იტრცვნებოდნენ მათგან.

ამ მდგომარეობიდან სამშობლოს სხსნელად ვახთანგი
იმულებულ იქმნა გარეგნობით მინც მიეღო შაჰმადიანობა.
შაჰმა ვახთანგი VI დაუბრუნა ტახტი და 1719 წ. ქართლში
გამოისტუმრა.

ვახთანგი სისარულით მიიღო ქართველთა ხალხმა. პირ-
ველი საჰმე მეფისა იყო დასჯა ჭკეუნის მოლაღატეთა. ესენი
იუენენ: სომხეთის მელიქის ძე, ბაგრატ ციცი-შვილი, ფეშან-
გი ფელანდიშვილი, ჯამასპ ხერხეულიძე, შაჰუნა რევაზიშვი-
ლი. უველანი სიკვდილით დაისჯნენ. ჭკეუნის ერთგულნი დასა-
ჩუქრა. თავის ძმებს სიმონს და ისევ გაქრისტიანებულ იასეს
უბოძა სხვა-და-სხვა ადგილები. შინაურობაში რომ მშვიადობია-
ნობა ნამოაგლო, ახლა ლეკებთან საბრძოლველად დაემზადა.

VIII.

ლეკებზე გალაშქრება.—მაჭმად-ყული-ხანი.—შაჰ თამაზი.—რუსები იპყრობენ კასპიის ზღვის ნაპირებს.—მაჭმად-ყული-ხანი იპყრობს ქართლს.—გახთანგი რაჭაში მიდის, იქიდგან 1724 წ. გადასახლდება რუსეთში.—გახთანგი იქვე გარდაიცვლება.—ოსმალნი იპყრობენ ქართლს.—ოსმალნი კახეთში.—ქართლის განყოფა.—ლიხს იქითი ქვეყნების უნუგეშო მდგომარეობა.—ნადირ-ყული-ხანი სპარსეთში.—სპარსთა და ოსმალთ შავი.—კახეთში გამეფდება თეიმურაზი.—სეფი-ხანი.—თეიმურაზი სპარსეთში.—ერეკლეს სპარსეთში გაიწერენ.—თეიმურაზიც და ერეკლეც დაბრუნდებიან სამშობლოში.—ქსნის და არაგვის ერისთავების ბრძოლა.—ერეკლე დაამარცხებს ამილახვორს.—ბაქარი ისევ რუსეთში დაბრუნდება.—ერეკლეს ერთგულობა შაჰისადმი.—ქართლის ტახტი მიცემა (1744 წ.) თეიმურაზ II და კახეთისა ერეკლე II-ს.—ამავე წელს მოისპობა ათაბეგთა ჩამომავლობა.

კასთანგს ლეკებთან საბრძოლველად მიეშველა კახეთის მეფე იმამ-ყული-ხანი და შირვანის ბეგლარ-ბეგი. შეერთებული ჯარები რომ მივიდნენ მალაროს, იმამ-ყული-ხანი მოკვდა და გალაშქრება დაიშალა. კახეთის ტახტზე ავიდა (1722 წ.) მამამ-ყული-ხანისა მაჭმად-ყული-ხანი (კოსტანტინე II.)

ამის შემდეგ კასთანგის ბედი უკუღმა დატრიალდა, ქართლიც უკიდურეს მდგომარეობაში ჩავარდა. ამის მიზეზი იყო რუსეთის იმპერატორის პეტრე I-საგან დაპყრობა (1732 წ.) დერბენდისა. მეორე წელიწადს რუსის ღენერალმა მათუშინმა რომ აიღო ბაქო, ასტრახადი, მაზანდერანი და გილანი, თამაზი უარესად გაუწერა კასთანგ მეფეს. შაჰს ეგონა, რომ კასთანგი ამხსნეებს რუსებსა და სპარსეთს უსევსო. თამაზმა

გადასწევიტა დაესაჯა ვახთანგი და გაეოსრებინა ქართლი. ამითომ ვახთანგმა 4 ენგინისთეკს 1723 წელს რუსეთის იმპერატორს შემწეობა სთხოვა.

განძვინებულმა თამაზმა დიდ-ძალი ჯარები გამოუგზავნა მაჭმად-უული-ხანს და უბრძანა ვახთანგი ქართლის ტახტიდამ ჩამოეგდო და თვითონ გამეფებულეიყო ქართლში. პირველად სეიდა-ბადის ბრძოლაში ვახთანგმა დამარცხა მაჭმად-უული-ხანნი, მაგრამ მეორედ, როცა ჭარბელაქნელები მოიშველა, აღაოსრა ქციის ნაპირები და წინ-წყარო პირქვე დასცა. ვახთანგის ძე ბაქარი შევიდა საგურამოში, კასეთში და ბევრი ადგილები გააფუჭა. ეს იყო მიზეზი, რომ მაჭმად-უული-ხანმა მოინდომა ვახთანგთან შერიგება, მაგრამ საუბედუროდ შერიგება არ მოჰხდა, რადგან ციცი-შვილები და ერისთევები განუდგნენ ვახთანგს და მიემხრნენ კასეთის მეფეს. გამსწევეული მაჭმად-უული-ხანი იერიშით მივიდა თბილისზე, აიღო ისა (1723 წ.), დაანგრია და განარცვა სიონის ტაძარი. *)

ვახთანგი გაიქცა რაჭაში და იქიდგან შემწეობა სთხოვა ასალ-ციხის ფაშას ისააკს. მაგრამ მეფის მოციქულად გაგზავნილმა მამ იასემ (გაქრისტიანებულმა) უღალატა მმას და, რომ ქართლის ტახტი ხელთ ეგდო, ისეკ გამაჭმადიანდა და ესლა სასულად ეწოდა მუსტაფა-ფაშა.

ამასობაში ვახთანგმა შემწეობის მაგივრად რუსეთის იმპერატორის პეტრე დიდისაგან რუსეთში მიწვევა მიიღო, რისგამო მეფე 1724 წ. გადასახლდა რუსეთში და თან წაიყვანა თავისი ჯალაბობა, ხუთი ეპისკოპოსი, 5 დეკანოზი, 6 ბერი, სსვა სამღვდელონი და 1400 კაცი უოკელი წოდებიდამ. პეტერ-

*) ამ დროს დაიკარგა მდიდარი სიონის ღვთის-მშობლის ხატი.

ბურღში მისკლამდის იმპერატორი ჰეტრე გარდაცვლილიყო და იმპერატრიცამ ეკატერინემ I ისინი დაასახლა რუსეთში და ეკელას საზრდო დაუნიშნა. ამავე დედოფლის ბრძანებით ვახტანგი რუსეთის ელჩად სპარსეთში წავიდა და დაბრუნებისას გარდაიცვალა (1730 წ.) და დასაფლავებულ არს აშტარხანის ეკლესიაში.

იასემ ანუ მუსტაფა-ფაშამ მოინდომა ქართლში გამეფება. ოსმალნი მას დაეხმარნენ. სერასჰარი რაჯაბ-ფაშა, სულთნის ბრძანებისამებრ, შემოვიდა ქართლში, გააოხრა მარტყოფი, ხალხი ზოგი დაატყვევა, ზოგი დასოცა, ხატები და ჯვრები დაღწა და მეძრე მოადგა თბილისს. მაჭმად-ყული ხანმა ძრწოლით მოართვა მას ქალაქის ციხის გასაღებები. რაჯაბი შევიდა ქალაქში და იასე ქართლის მეფედ აღიარა, მაგრამ ქვეყნის მმართველად დასვა ახალ-ციხის ფაშა, რომლის ბრძანებით საყდრებიდამ ჩამოგდებულ იქმნენ ყველა ჯვრები. უოკელს კაცს დაედო თითო დრატკანი ხარჯი, თითო ცხენარზე ორი შაური, ძროხაზე აბაზი, ცხენზე და კამენზე ექვს-ექვსი შაური, ხილეულობაზე და ხორაგეულობაზე მესხეთედი ღირებული ფასისა. მაჭმად-ყული-ხანი გაიქცა თბილისიდან და მიემხრო ლეკებს.

ლეკები ამ დროს ბატონობდნენ კახეთში. სოფლებში და ქალაქებში ჰქეტადნენ ქრისტიანთ ტაძრებს და მენეთებს სდგმიდნენ. ღვდლების მაგიერ ამწესებდნენ მოლგებს. კახეთიდან ესენი შეესეოდნენ ხოლმე ქართლს და არბევდნენ ქვეყანას.

1728 წ. იასე რომ მოკვდა, აბეზარს მოსულ ქართლელებმა ოსმალთ წინააღმდეგ მოიწვიეს მაჭმად-ყული-ხანი, რომელიც ბეჯითად შეუდგა ოსმალთ წინააღმდეგ ბრძოლას. ფაშას საჭმე რომ გაუჭირდა, მაჭმად-ყული-ხანს მისცა კახეთის

სამეფო და ამით დაამშვიდა. მეგრე ოსმალთ და მაჭმად-ეული-ხანმა გადასწყვიტეს ერთად შეებრძოლონ ლეკთ.

მაგრამ საქმე სხვა ნაირად დატრიალდა. უსუფ-ფაშა ძე ისაყ ფაშისა მოვიდა ყარაბაღში და მაჭმად-ეული-ხანი ჯარებით დაიბარა ლეკებზე გასალაშქრებლად. ისიც ალაკერდელის და თარხან-მოურავის რჩევით წავიდა ყარაღაჯში. აქ მოკლულ იქმნა მაჭმად-ეული-ხანიც, ნიკოლოზ ალაკერდელიც, რეკაზ არაგვის ერისთავიც. ამათი თავები გაგზავნეს სტამბოლში წინაშე სულთნისა.

ამ ნაირად ოსმალთ დაიპურეს. მთელი საქართველო. ქართლ-კახეთი და იმერეთი იუვენ ახალ-ციხის ფაშის გავლენის ქვეშ. ამ დროს უკელაზე მშვიდობიანი და უშიშრად საცხოვრებელი ადგილი იყო ახალ-ციხის ქვეყანა. ეს იყო მიზეზი, რომ აქ მრავალი ქრისტიანი ხალხი თავ-შესაფარად გადმოსახლდა და სამუდამოდ დარჩა.

რადგან არავინ აღარ იყო სამეფო გვარადამ, რომ მას დანდობოდნენ და ქართლის ტახტზე აღეყვანათ, ამიტომ ოსმალთ მთელი სამეფო მიწები ასრე გაჭყვეს: სომხთი და საბარათიანი მისცეს ერასტ ყაფლანიშვილს (ორბელიანს), მცხეთიდან გორამდის (მტკვრის მარჯვენა მხრით) ბაკრატ დიციშვილს, გორს იქით ლიხაშვილის გივი ამილახორს, მუსრანი, ქსნის და არაგვის ხეობანი დარჩათ წინანდელ მივლობელებს. ამ ნაირად რომ განაწილეს და მით სრულიად დასუსტეს ქვეყანა, მეგრე დაიწყეს თავად-აზნაურობის, სამღვდელოების და ხალხის დამცირება და აწიოკება. უკელას ართქვედნიენ დიდს ხარჯს. უპატრონოდ და უმწეოდ დარჩომილი ხალხი გაისიზონა ტყე-ღრეში და იქ დაიცვა თავის სარწმუნოება და სიცოცხლე.

ლისს იქითი ხალხები უარეს მდგომარეობაში იყვნენ. იმათი მწვალებელი იყო ბეჟან დადიანი, რომელსაც ოსმალი მხარს უმაგრებდნენ. რადგან იმერთა მეფე ალექსანდრე VI ჯერ მცირე წლოვანი იყო, ამიტომ ყველა საქმეებს განაგებდა ბეჟან დადიანი და არა ვის არ ემორჩილებოდა. პირველი მისი მოწინააღმდეგე იყო ძმა მისი ჭყონდიდელი და დედინაცვალი ალექსანდრესი თამარ, რომელთაც შეუორგულეს ბეჟანს თავადები და გავლენიანი კაცები. ეს კაცები გაგზავნეს ჩრდეთში რომ ოსმალეთის მთავრობას სთხოვონ გადაეყენოს ისააკ ფაშა ასალცისისა, რადგან იგი შემწეობას აძლევს დადიანსა. გადაუენების მაგიერ ოსმალთ დატყვევეს მოციქულნი და მოართვეს დადიანს, რომელმაც თამარი დეხვარის ციხეში ჩასვა, თავის ძმას ჭყონდიდლობა ჩამოართო და ოსმალეთის მთავრობას ამ ნაირი ყურადღებისათვის დაუთმო შავი ზღვის ნაპირები რიონიდან ილორამდის. ოსმალთ აქ ააშენეს შემდეგი ციხეები: ფოთი, ანაკლია და სსკ. ფოთის ფაშას მიეცა ეს ადგილები და ამას თვალ-ყური უნდა ეგდო აფხაზ-მეგრელთათვის. ეს მოხდა 1725 წ.

ამის შემდეგ ბეჟან დადიანი უფრო გაძლიერდა. ეცემოდა ურჩთ იმერთა ბატონებს, არბევდა მათ სახლ-კარს და ანგრევდა მათ ციხეებს.

ეს იყო მიზეზი, რომ იმერთა მეფემ ისააკ ფაშა დაიუბუღა და მისი ძე უსუფ-ფაშა ჯარებით გამოაგზავნინა ბეჟანის გადასაყენებლად. უსუფმა გეგუთში მიიწვია მეფე ბეჟანთან შესარიგებლად. ორივენი გამოცხადდნენ. აქ ბეჟანი კარავში მოკლულ იქმნა. დადიანობა მიეცა ბეჟანის ძეს ოტისას (1726 წ.)

ოტია გადადიანდა თუ არა, მაშინვე დაიწყო მეფის წინააღმდეგობა. მიიბიძრა რაჭის ერისთავი, ზურაბ აბაშიძე და ამით შეძწეობით უნდა გადაეუენებინა ალექსანდრე და გაემეფებინა მისი ძმა მამუკა. ეს თათბირი არ აღუსრულდა. მეფემ დაამარცხა მოწინააღმდეგენი, წაართვა დადიანს საჩინაუო და მისცა ძმას მამუკას და მით შეურიგდა მას. ტყვე ქმნილი დადიანი კი განთავისუფლდა.

ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, რომ სპარსეთში 1733 წ. ნადირ-ყული-ხანმა უაჟარმა ჩამოაგდო ტახტიდან შაჰ-თამაზი. ამის მიზეზი იყო სპარსეთის დამამტკიცებელი ზაყი ოსმალებთან. ნადირმა განაასლა ბრძოლა. სულთანმა მის წინააღმდეგ 80,000 კაცი აბდულა-ქეფრილის წინამძღოლობით გამოგზავნა. 70,000 კაცით ნადირმა შეურტა (14 ივნისს 1735 წ.) მტერს და სრულიად დაამარცხა (ართა-ჩაიზე); იმათი წინამძღოლი და უმეტესი ნაწილი ჯარისა დასოცილ იქმნენ. ამის შემდეგ ნადირმა დაიპყრო განჯა, თბილისი, ერევანი და არეზის მტკვართან შესართავის ახლო დაბანაკდა. აქ შეჰკრა ოსმალებთან ზაყი, რომლის ძალით ოსმალებს ამიერიდგან ხელი უნდა აეღო აღმოსავლეთ საქართველოზე. სსკა-დასხვა მიზეზებისა გამო. რუსეთმაც დაუთმო ნადირს პეტრე დიდისაგან დაპყრობილი კასპიის ზღვის ახლო-მასლო მდებარე ადგილები.

განითქვა სახელი ნადირისა და იგი აღვიდა ტახტსა ზედა სპარსეთისასა. დიდებულთა და სპასალართა მიულოცეს მას გახელმწიფება. თეიმურაზი და ალექსანდრე VI მეფე იპერთა იყვნენ მიმლოცველთ შორის. ნადირმა კახეთში მეფედ დანიშნა თეიმურაზი, იპერეთში ისევ

აღექსანდრე დააბრუნა, ქართლის მმართველად დასვა სეფი-ხანი. ყაზახ-ბორჩალო მიუმატა კახეთის სამეფოს, ქართლ-კახელებს ნება მისცა, რომ სჯულის გამოუცვლელად შესულიყვნენ შაჰის სამსახურში და მეტე წავიდა სპარსეთში.

მაგრამ მალე დაირღვა ეს წეს-წყობილება. მიზეზად გახდა სეფი-ხანი, რომელმაც მრიგონა რაღაც მიზეზები, დაიჭინათეიმურაზი, გივი ამილახორი, შანშე და ბარძიმ ერისთავი, ლუარსაბ თარხნი-შვილი, გივი ჩოლაყა-შვილი, სახლთ-ხუცესი, ქაიხოსრო ჭიჭიყის მოურავი და სხვანი წარჩინებულნი პირნი და გაგზავნა ყანდაარში. შაჰის წინაშე. ამის შემდეგ თეიმურაზი დიდ-ხანს დაწინა სპარსეთში და ემსახურებოდა ნადირს. ბოლოს როცა განითქვა სახელი მეფის ძის ერეკლესი, ნადირმა გამოაწერინა იგი *) სპარსეთში და მამა კი დააბრუნა სამშობლოში. ეს მოჰხდა 1737 წ. 300 თავად-აზნაურთა ურმებით ერეკლე წავიდა სპარსეთში. მუდამ ერეკლე თავის მცირე ჯარით იღებდა მონაწილეობას ნადირის ომებში შუა გულ აზიის ხალხის წინააღმდეგ. სსკათა შორის ნადირმა წაიყვანა ერეკლე ინდოსტანში და აქ მეფის ძემ დაუმტკიცა ნადირს თავისი ვაჟ-კაცობა, მკლავის სიმტკიცე და დიდი სამსახური გაუწია მას. ამ ნაირ სამსახურისათვის 13 ენკენისთვეს 1739 წ. ნადირ-შაჰმა დიდი საჩუქრებით ერეკლე გამოისტუმრა საქართველოში, რომელიც დიდ სატანჯველში ჩაეგდოთ შაჰის წარმომადგენელთ.

ქართლ-კახეთი უფრო დაეწიოკებინათ ლეკებს და აზაკას და ქსნის ერისთავების ურთიერთ შორის ბრძოლას.

*) ერეკლე დაიბადა 1714 წ. და 23 წლისა იყო, როდესაც სპარსეთში წავიდა.

ქსნის ერისთავმა შანშემ მოიწვია ლეკნი, დაეცა არაგვის ერისთავებს ანანურში და სრულიად გასწევიტა. სპარსეთის წარმომადგენელის ბრძანებით შანშესაც თვალები დასთხარეს და სახლობით გაგზავნეს სოქასანში. არაგვის საერისთო მიეცა კახეთის მეფეს თეიმურაზ II, ქსნის საერისთო კი მიეცა გივი ამილახორს, რომელმაც ქართლიდამ განდევნა ლეკნი და ცოტათი დაამშვიდა ეს ქვეყანა.

შემდეგ და შემდეგ ამილახორმა მოინდომა არაგვის საერისთოს შემოერთებაც. ერეკლე შემოერთებუა მის მაგარს ქსნის ციხეს. ამილახორმა კი სურამში 50,000 ჭრთველი, სპარსელი და ლეკი შეკროვა და დაეცა ერეკლეს, მაგრამ გივი, საშინლად დამარცხებული, გაიქცა სურამში და ერეკლეს წინააღმდეგ მოიწვია ასალ-ცისის უსუფ-ფაშა და დაღესტნის ბეადი ძალაჩი (მასთან იმალებოდა სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე, უგანასკნელი წარმომადგენელი ნადირისაგან ტახტიდან ჩამოგდებული სეფის გვარისა). ოსმალნი გამაგრდნ თედო-წმინდაში, ძალაჩი კი 2,000 ლეკით არაგვის ნაპირზე დადგა. ერეკლემ გაიგო საქმის გარემოება, მცირეოდენი ჯარით დაეცა ლეკებს, დაამარცხა იგინი, მოჰკლა დაღესტნის გმირი ძალაჩი და ლეკნი რუისისკენ გააქცია. აქ იდგა უსუფი და ასიც იმავე ღამეს გაიქცა. ერეკლემ მრავალი მტერი დატყვევა, სხვათა-შორის სპარსეთის ტახტის მემკვიდრეც, რომელიც თეიმურაზმა იმავე წამს ერეკლეს გააუოლა ნადირთან. ისრე იამა ნადირს ერთგულება თეიმურაზისა, დამარცხება ოსმალთა და ლეკთა, რომ მან მამას თეიმურაზს მისცა სამეფო ქართლისა და მის შვილს ერეკლეს სამეფო კახეთისა. ეს მოხდა 1744 წელს.

ამავე წელს მოიხსოვო ათაბეგთა ჩამომავლობა და ახალ-

ციხის ქვეყანაც დაემორჩილა ოსმალეთის სახელმწიფოს საზოგადო წეს-წყობილებას *).

IX

თეიმურაზ II და ერეკლე მეორე.—არეულობა სპარსეთში.—ერეკლე იმარჯვებს მცრეზზე.—ერევნის და განჯის ხანების დამარცხება და მათგან ხარკის აღება.—ძლიერი გამარჯვება ერეკლესი.—იმერეთის საქმეები და გამეფება სოლომონ I-სა.—ერეკლე შემწეობას სთხოვს რუსეთის ხელმწიფეს.—ლეკნი ქართლ-კახეთში.—ჩონჩოლ-მუსა.—კოხტა ბელადი.—თეიმურაზი გადასახლდება რუსეთში.—ერეკლე, მეფე ქართლ-კახეთისა.

უაჩსიდამ გამარჯვებული ნადირ-შაჰი რომ სპარსეთში მიდიოდა, ერეკლე და თეიმურაზი მიეგებნენ მულამში და წუალობის თვალთ მიღებულ იქმნენ ხელმწიფისგან, რომელმაც შეუეთა თხოვნით დანაშაულობა აპატია შანშეს ქსნის ერისთავს და ხორასნიდამ დააბრუნა სამშობლოში. მეფენი შეუდგნენ სამეფოს წელულების განკურნებას, მაგრამ ზოგი ერთი გავლენიანი პირნი, მათ სელს უცაჩავდნენ და არ ემორჩილებოდნენ. სხვათა შორის გივი ამილახვარი (ამილახორი), რომელიც თეიმურაზმა და ერეკლემ სურამის ციხეში დაატყვევეს და წარუდგინე ნადირს სპარსეთში.

უვარეუარეს ჩამომავალნი ტაშანი იყვნენ:

*) საფარ-ფაშა 1624—1635 წ.	სალიმ-ფაშა 1690—1701 წ.
უსუფ-ფაშა I 1635—1647 წ.	ისააკ-ფაშა. { 1701—1737 წ.
როსტომ-ფაშა 1647—1659 წ.	ასლან-ფაშა. }
ასლან-ფაშა I 1659—1677 წ.	უსუფ-ფაშა III 1737—1744 წ.
უსუფ-ფაშა II 1677—1690 წ.	ხელ-ახლა ასლან-ფ. 1744 წ.

საუბედუროდ წყალობა შაჰისა მალე მოაკლდათ ჩვენ მე-
ფეთა. შაჰს შინაურა ემანი აუფანედნენ და მათ დასამორჩი-
ლებლად მეფეთ მოსთხოვა ჯარი და დიდძალი ფული, რაიც
კერ. შესძლეს. თეიმურაზი ჩაიკეტა ანანურის ციხეში და ხალ-
ხი კი გაიხიზნა მთებში. მაგრამ სპარსელები მაინც შემოვიდ-
ნენ ჩვენს ქვეყანაში და სრულიად აღოხრებდნენ მას, თუ ხალ-
ხის დასახსნელად თეიმურაზი არ წასულიყო სპარსეთში. გზა-
ზედ მიმავალმა გაიგო სიკვდილი ნადირისა, რომელიც მოე-
კლა მისკე ნათესავს ადილ-შაჰს და თვითონ გამეფებულყო.
ამან შეირთო ცოლად თეიმურაზის ასული, მაგრამ ახალი ხელ-
მწიფე შემდეგ ამისა მალე თვალზე დათხრილ იქმნა მის ძმის
იბრაჰიმისაგან.

სპარსეთის შინაურმა ამბოხებამ ცოტა ხან თავისუფლად
ამოასუნთქვინა საქართველოს. ძმის სპარსეთში მყოფობის
დროს ორივე სამეფოებს მამაცურად ჰმარტავდა ერეკლე.

ამ დროს განჯაში გამაგრდა ალი-ხანი და ერთი ვიღაცა
გამოაცხადა მედ შაჰისა ჭუსეინისა და მეკვიდრედ სპარსეთის
ტახტისა. იმას უნდოდა ერეკლეს მიმხრობაც, მაგრამ ამ უკა-
ნასკნელისაგან დამარცხებულ იქმნა. ერეკლემ აგრეთვე დაამარ-
ცხა იასეს ძე აბდულ ბეგი, რომელსაც უნდოდა დაპყრობა ქართ-
ლის ტახტისა. აბდულ-ბეგს მიემხრნენ ღ თბილისზე გამოილაშ-
ქრეს განჯის, ყარაბაღის, დაღესტნის, ასტის, შამშადილის და
უზახ-ბორჩალოს ხანებმა, მაგრამ ერეკლემ ზოგი მათგანი
გასწვეიტა მარტყოფის მინდვრებში, ზოგი კი დედოფლის-
წუროსთან.

ამასობაში 1748 წ. თეიმურაზიც რომ დაბრუნდა სპარ-
სეთიდან, მტრებს უარესი დღე დაადგათ.

იმავე წელიწადს (1748 წ.) მოკლულ იქმნა იბრაჰიმ-შაჰი ღ

აკლანის სანი მაჰმადი სპარსულთ სისხლს ანთხედა, არბეკდა და აოსრებდა ქვეყნებს. მის წინააღმდეგ ერეკნის სახანოს მცხოვრებით მიიწვიეს ქართლ-კახეთის მეფენი. ერეკლე 500 კაცით პირველი წავიდა მათ საშველად. მაჰმად-ხანი დასვდა ერეკლეს, მაგრამ ამისგან დამარცხებული უგუ-იქცა და ღვიროზის ციხეში გამაგრდა. ერეკლეს კერც ამ ციხემ გაუძლო: იგი ალბუღ იქმნა ზ მთელი ხაზინა მაჰმადისა ერეკლეს დარჩა. თვით მაჰმად-ხანი ცოლ-შვილით დატყვევებულ იქმნა. შემდეგ მეფე კასეთისა იერიშით მივიდა ერეკლეს, რომლის ხანიც გამოეკება ქართველ ჯარს, თავი დაუტრა ჩვენ მეფეებს. და უოკელ-წლივ ხარკის მიცემა აღუთქვა.

ძალე განჯის ხანიც ქართველების მოსარკედ გახდა. რადგან უარბაღის ხანი მოსკუნებს არ აძლევდა განჯისას, ამიტომ ამ უგანსკენლმა მოიწვია საშველად ერეკლე, რომელმაც დაამარცხა, დაატყვევა ხანი და ორთავე სახანოებს (განჯისას ზ უარბაღისას) ხარკი დაადო. მაგრამ ამ სახანოების მოარჩილება დიდ-ხანს არ გაგრძელდა. ნუხის ხანის აჯი-ჩაღაბის რჩევით და დახმარებით ესენი განუდგნენ ერეკლეს (1752 წ.) და შეერთებული ძალით დაამარცხეს გელაჯ უძლეველი მეფე ერეკლი, რომელმაც შემდეგ ჯაყრი ამოიყარა შექის ხანზე, რომელიც დაღესტნის და შირვანის ჯარებით წამოვიდა თბილისზე ზ ამასთანავე აკარბის ხანიც მოიშველა. ერეკლემ ესენი სახელოვანად დაამარცხა და წაართვა მათ: 12 ზარბაზანი, 200 თოფი, 100 აქლემი, 20,500 კარავი და მრავალი ტყვე.

ამერეთში ასრე წარმატებით რო მიდიოდა საქმეები, იმერეთში გი მეტად გაჯანჯლული და სამეფოს მდგომარეობა უნუგეშო; ამის მიზეზი იყო მრავალი შინაური მტერი მეფისა, სხვათა შორის მისი დედი-ნაცვალი, თამარი, რომელაც ქუთა-

ისში ჩამოიყვანა, გასამართლა და რომ სცნო მისი დანაშაულობა, მოჰკლა და მისი ქონება სამეფო ხაზინას შესძინა. ამის შემდეგ მანც მშვიდობიანობა არ დამყარდა. დადიანი, რაჭის ერისთავი, აბაშიძენი სულ მუდამ მისი დაუძინებელი მტრები იყვნენ. მათ მოსაგერებლად ალექსანდრემ მოიწვია ახალციხის ფაშის ჯარები, რომელნიც დადგნენ ბაღდადში და ქუთაისში, საცა დიდი სობორო ბაგრატიის სათაფ-ხანედ ჰქონდათ. თუ ეს ჯარებიც არა ჰყოფნიდა, მეფე გივი ამილახორის დახმარებით მოიწვევდა ხოლმე ლეკებს, რომელთაც იმდენი საკრებულობა არ მოუტანეს მეფეს, რომდენიც აუოხრეს და გასცარცვს ქვეყანა. იმერეთი სრულიად გაღარიბდა და სამწუსარო მდგომარეობაში ჩავარდა. ამისთანა ყოფა სალხისა ალექსანდრემ ვეღარ აიტანა, მწუხარებამ ბოლო მოუღო მას: იგი ავად გახდა და 1752 წ. მოკვდა. მეფეს ჰყვანდა სამი ქალი და ექვსი ვაჟი, რომელთაგან უფროსი სოლომონი იყო 17 წლისა.

იმავე წელს გამეფდა სოლომონ I, რომელმაც სამეფოს დასამშვიდებლად და უჩრთა მებატონეთა დასამორჩილებლად ოსმალნი კი არ მოიწვია, არამედ დაუმეგობრდა სამეფოს მტრებს, მაგ. სამეგრელოს მთავარს, რომლის შემწეობით სცნა-წყაროსთან დამარცხა თავის მოწინააღმდეგეთ: . რაჭის ერისთავის როსტომის, ლევან აბაშიძის და გურიის მფლობელის მამიის ჯარები. შემკვ დაუმეგობრდა ქართლ-კახეთის მეფეებს, რომელთაც სწორედ ესლა ეჭირებოდათ სოლომონის მეგობრობა. სწორედ ამ დროს ერეკლეს ჯარები ნუხის ხანმა ყარაბაღის, განჯის და შუშის ხანების დახმარებით მოტყუებით დამარცხა და გარდა ამისა იმავე დროს შეჭის ხანი დალესტინის ჯარებით და შირვანის ჯარებით, ავარიის ხანი ლეკებით მოადგნენ საქართველოს წრდილოეთის და სამხრეთის

მხრებიდამ და ახსრება დაუწყეს. ერეკლემ მოიშველა სოლო-
მონი და უკვლავან დაამარცხა მტრები, მაგრამ იგინი რადგან
მრავალნი იყვნენ და მანც არ შორდებოდნენ ამ ჭკეუანს,
ამიტომ ერეკლემ 1752 წ. რუსეთის იმპერატრიცას ელისაბედ
პეტრეს ასულს შემწეობა და მთარკველობა მოსთხოვა. მაგრამ
შინაური საქმეების გამო რუსეთის დედოფალი ვერ მოე-
შველა, მხოლოდ მაჭმადიანთაგან შევიწროებულ ქრისტიან
ქართველებს რუსეთში გადასახლების ნება დართო,

რუსეთთან დაახლოება და მთარკველობა მისი საქართვე-
ლოზედ დიდთ ეწეინათ ოსმალთ თუ ყიზილბაშთ ძალა მო-
შეტებულად წაქეზდნენ და განამსნევედნ ქართველებთან სა-
ბრძოლველად. ლეენი თავის ქომავლობით ბევრს ჭშეულო-
დნენ სპარსელებს. 1753 წ. ავარიის სანმა გააოხრა კახე-
თი, გადავიდა არაგვზე, აიღო ციხე საკობიკო და თუმცა
ერეკლესაგან განდევნილ იქმნა, მაგრამ მეორე წელს ხელ-ახლა
ჭარ-ბელაქნელების, შექელების და შირვანელების დახმარებით
შემოვიდა კახეთში და 20,000 კაციით 28 დღეს არბია უვარე-
ლის ახლო-მასლო მდებარე ადგილები; ამ დროს ერეკლე ებრ-
ძოდა თათრებს ერვენის ჭკეუანში. დაღისტინის წინამძღოლმა
ჩონჩოლ-მუსამ 40,000 კაციით ალაოხრა (1755 წ.) კახეთი
და 1756 წ. ოკტომბრის თვეში ლეეთა. კიდევ გააოხრეს
ბევრი სოფლები და მოჭკლეს განთქმული. თავის ვაჟ-კაცობით
კოსტანტინე მუხრან-ბატონი.

1759 წ. იმავე ჩონჩოლ-მუსამ და კოსტა ბელადმა (ეს
ქართველი იყო) შეაგროვეს დიდ-ძალი ჯარი (80,000-მდე),
რომელიც ორად გაჭყვეს: ჩონჩოლი შემოვიდა დვალეთში,
გადმოვიდა ლიასვზე, გაცარცვა სამაჩაბლოს ოსები და შეესია
იმერეთს; კოსტა კი შემოერტყა ატოცის-ციხეს, მაგრამ უგუ-

ქვეულ იქმნა ერეკლე და თეიმურაზისაგან, რომელთ შეწყობა მისცა სოლომონ მეუკმ, რომელმაც 1757 წ. სრულიად დაამარცხა ოსმალეთის სერასქარი და რაჭის ერისთავი როსტომი. თვისი დამარცხება კოსტამ აცნობა ჩონჩოლს, რომელიც შიშისაგან გავიდა იმერეთიდან და გამაგრდა ღვინის ტბისპირა, მაგრამ მეფენი გაჩნდნენ რომ შემოერტყუნენ, კვლავ შეებრძოლათ და გაიქცა.

ამასობაში სპარსეთის შინაური შფოთიც დაწყებულა და ტახტზე ავიდა ქარიზ-ხანი, რომელიც მრავალი სამსახურისათვის მოწყალეობის თვალთ უყურებდა ერეკლეს. სამეფოს დასამშვიდებლად შეწყობის სათხოვნელად თეიმურაზი გაემგზავრა რუსეთში და 1762 წ. 8 იანვარს გარდაიცვალა; ერეკლემ კი შეაერთა ქართლ-კასეთი და გახდა მეფედ ორთავ სამეფოებისა.

X

ერეკლე იმორჩილებს გარეშე მტრებს და აშენებს ქვეყანას. — ანტონ I. — გაიოზი, რექტორი თელავის სემინარიისა. — სულხან ორბელიანი. — სოლომონი ითხოვს მფარველობას. — ქარიზ-ხანი შეურიგდება ერეკლეს, სულთანი კი უწყობა. — ომარ-ხანი ავარელი. — შერიგება სულთანთან. — გამეფდება ჯერ დავით II, შემდეგ სოლომონ II. — ერეკლე ითხოვს შეწყობას. — შვილებს უბოძებს სამფლობელოებს. — ალა-მამად-ხანი. — გაოხრება თბილისისა და საქართველოსი. — ფეც-ალი-შაჰი. — ერეკლეს სიკვდილი. — გიორგი XIII. — იმპერატორების პავლე I და ალექსანდრე I მანიფესტები. — სიკვდილი გიორგი მე-XIII-სა. — ბაგრატიონების შთამომავლობის მეფობა დასრულდება.

ქართლ-კასეთის მეფემ ერეკლემ ორთავ სამეფოების შეერთებულის ძალით დაიმორჩილა გარეშე მტრები; ლეკნი, ქუ-

რთნი და სხვანი. რომ საიმედო და სამუდამო ყოფილიყო მათი დამორჩილება საჭირო იყო სამუდამო ჯარი სამზღვრების დასაცვლად. ეს იყო მიზეზი, რომ ერეკლემ 12,000 კაცი მორიგე ჯარად განაწესა. მარტო ჯარები კერას გააჩიგებდნენ, თუ არ ჰქონოდათ მათ თავ-შესაფარებელი და საშიშრო დროს ფეხ-მოსაკიდებელი ადგილები—ციხეები. ამ მიზეზით ერეკლემ 60-მდე ციხე განაახლა და ააშენა. სხვათა შორის გორისა, სიღნაღისა, თელავისა, ბორჯომისა, ჰატანტყელისა, ნორიოსი და სხ. გორის ციხე ზარბაზნებით გაამაგრა. რადგან ჯარს ჭმევა და კეება უნდოდა და ცარიელი საზინით ვერც მათი შენახვა შეიძლებოდა და ვერც ჭკეუნიის შენება, ამიტომ მან მცოდნე კაცებს მოაძიებინა მადნები, სხვათა შორის, სომხითში იპოვნეს კერცხლის მადანი. ნაენები და დაზიანებული ქალაქი თბილისი გააშენა ღამაზი სახლებით, მასში დააარსა ტიპოგრაფია, ზარათუხანა და თოფხანა. შეუდგა ზარბაზნების ჩამოსხმას, ფულების ჭრას და წიგნების ბეჭდვას. განათლებული ქათოლიკოზის ანტონ I *) შემწეობით იგი სცდილობდა აღმადლებინა დაცემული ზნეობა ხალხისა და ისევ ძველებურად გაეცოცხლებინა ამ ჭკეუანაში სწავლა-განათლება.

*) მეფის ძე ანტონი (1720 წ. მეფე იასეს და მის მეუღლის ელენესაგან იშვა თეიმურაზი. 15 წ. იზრდებოდა გარესყვის მონასტერში. 1735 წ. ნადირმა წაართო მას ცოლი. 1740 წ. ბერად შესდგა და ეწოდა ანტონი). გაქათოლიკოზდა (1744 წ.) თუ არა, დაიწყო ლათინური ენის შესწავლა. ამიტომ იგი დაუმეგობრდა საქართველოში მყოფ ლათინების მღვდლებს, მაგრამ მალე მტრებმა დასწამეს მას მათი სჯელის მიღების სურვილი და განდევნეს საქართველოდგან. ანტონი რუსეთში წავიდა და იქ გამწესებულ იქმნა ვლადიმირის ეპარქიის არხიეპისკოპოსად. 1763 წ. ერეკლემ იგი გამოიწერა საქართველოში და ისევ ქათოლიკოზობა უბოძა.

ამ ნაირის მოღვაწეობით რომ გაძლიერდა ერეკლე, მაშინ იმერეთის მეფე სოლომონ, ახეზარს მოსული წაჭის ერისთავის წინააღმდეგობისაგან და შეიწროებული ოსმალთაგან, სთხოვს იმპერატრიცა ეკატერინას მფარველობას და შემწეობას წინააღმდეგ თავის მტერთა; თვით რუსთ იმ დროს ჰქონდათ ომი ოსმალეთთან. 1772 წ. ღენერალი ტოტლებენი 1,200 კაცით, 4 ზარბაზნით შემოვიდა იმერეთში და ქუთაისის ცახეს, რომელშიაც გამაგრებულ იყვნენ ოსმალები,

საქართველოში დაბრუნდა თუ არა, ანტონი ბეჯითად შეუდგა ხალხის განათლებას. მან დააარსა მრავალი სკოლები მონასტრებში და ეკლესიებთან. რადგან სასწავლო წიგნები ძირიელ ცოცა იყო, ამიტომ შეადგინა კატეხიზმო, გრამატიკა, ფილოსოფია ბუმეისტრისა გადმოაკეთა ქართულად; შეადგინა ვრცელი ღვთის მეტყუველება. უბრძანა სამღვდელეობას ეკლესიებში ესწავლებინათ და აეხსნათ კატეხიზმო. აგრეთვე მან გადმოსთარგმნა მრავალი სხვა წიგნები, სხვათა შორის, კატელორიანი არისტოტელისა (სომხურიდამ) და რიტორიკა მხიტარისა, ისტორია ალექსანდრე მაკედონელისა (ლათინურიდამ), ფიზიკა ვოლფისა; დასწერა „მზა-მეტყუველება“, განმარტება 50 ფსალმუნისა და სხ. მისი ბრძანებით ყოველს მონასტერს ჰქონდა ბიბლიოთეკა.

ამავე დროს განითქვენ თავის სწავლით: ტიმოთე მთავარ-ეპისკოპოსი თბილისისა, რომელმაც დასწერა მოგზაურობა წმ. ადგილებში; დეკანოზი ბესარიონ გაბაშვილი, რომლისაგან სხვათა შორის დარჩა „კატის ომი“; ათანასე მთავარ-ეპისკოპოსი, სასულიერო წიგნების მმეჭდავი მოსკოვში. ეპისკოპოსი გაიოზ, რექტორი თელავის სემინარიისა; ამისაგან შეეძინათ ქართველებს 14 სხვა და სხვა გვარი უესანიშნავი თხზულებანი და სხ. ყველა ამით დიდ შემწეობას აღლევდა „ქართული ლექსიკონი“, რომელიც შეადგინა მეჩვიდმეტე საუკუნეში განათლებულმა სულხან-საბა ორბელიანმა. ანტონ I 1788 წ. გარდაიცვალა და მცხეთის ტახტი დაუტოვა საქართველოს უკანასკნელს ქათოლიკოზს ანტონი II, ერეკლე მეორეს ძეს.

უუმბარები დაუშინა და აიღო. მათ შემწყობით სოლომონმა განდევნა ოსმალნი იმერეთიდან, გურიიდან და თავისი პირადი მტრებიც დაამარცხა.

ტოტლებენმა მოინდომა ოსმალებთან ბრძოლის გაგრძელება, რადგან ჯერ რუს-ოსმალოს ომი არ გათავებულყო. ამიტომ მოიწვია ერეკლე, რომელსაც იმ დროს მეგობრული განწყობილება ჰქონდა სულთანთან და მასთან ერთად ახალ-ციხის მხარეს გადავიდა ოსმალების განსადევნელად. მაგრამ ერთმახეტში უკმაყოფილება მოუვიდათ და ამის გამო ტოტლებენმა უკან დაიხია და რუსეთში დაბრუნება დააპირა. სოლომონ შეეფერ ავად შეოფობის გამო დაბრუნდა. დარჩა მარტო მეფე ერეკლე. გიორის ჩვეულება არ იყო უკან დახევა. მამაცურად შეებრძოლა 20 ჯერ მეტ მტერს და ასპინძასთან სამაგალითოდ გაიმარჯვა და შემუსრა მტერი. მას დარჩა დიდ-ძალი ალაფი, მრავალი ტყვე, რომლებიც თან წამოიყვანა და თბილისში ჩამოვიდა.

ეს დიდად შესანიშნავი გამარჯვება ძვირად დაუჯდა ერეკლეს, რადგან გაღუმტურა სულთანი, რომელმაც წააქეზა ლეკები და მათთან ერთად თავის ჯარებს დააწყებინა რბევა ამ ქვეყნისა. სულთანის ქომაგობით მოსისსლე მტერად გაუსდა ერეკლეს ავარიის ომარსანი. მალე სპარსელებიც აფერსდნენ. ამისთანა მდგომარებაში რომ იყო ერეკლე, მისმა მომხრემ, იმერეთის მეფე სოლომონმა წაგო ბრძოლა ოსმალებთან (შავი ზღვის პირას ჩაქეთან) და თითონაც 1782 წ. მოკვდა.

1782 წ. იმერეთში გამეფდა სოლომონის ბიძა-შვილი დავით II. ერეკლემ მოინდომა იმერეთთან დასლოკებულ ეკუშიარი და გაკლენა ჰქონოდა, ამიტომ იმდენი ეცადა, რომ 1788 წ. აღიყვანა იმერეთის ტახტზე თავის შვილის-

შეიღი სოლომონ II (ეს იყო ძე ერეკლეს ასულისა და ანჩილ მეფისა), დაკითი გი თავის სიკვდილამდის (1799 წ.) სოლომონს ედავებოდა ტახტსა, მაგრამ ამოდ.

ამასობაში მოკვდა ერეკლეს მეგობარი სპარსეთის ჭერიმ-შაჰი. ახალმა შაჰმა აღი-მურაღმა ერეკლეს მორჩილება მოსთხოვა; მაგრამ ამდენი შფოთისა და ლეღვისაგამო აბეზარს მოსული და დაღალული ერეკლე თავად მუხრან-ბატონს და გარსევან ჭავჭავაძეს ჰგზავნის 1784 წ. რუსეთში და ჭვეშეკრდობას ითხოვს. იმპერატრიცამ ეკატერინემ მიიღო საქართველო, თავის მფარველობაში.

მაგრამ ჭვეშეკრდობის თხოვნამ დაღალული ერეკლე ვერ დაამშვიდა, არამედ სულთანი და შაჰი ერთი ორად აუღელვა და გადუმტერა.

ქარიმ შაჰის შემდეგ სპარსეთში გამძღაურდა ნადირისაგან საჭურის ქმნილი ყაჯარი აღ-მაჰმად-ხანი, რომელიც თავის ნათესავის ფეტი-ალი-ხანის შემწეობით აღვიდა სპარსეთის ტახტზე. *) შემდეგ აღ-მაჰმად ურჩის და წინააღმდეგის ერეკლეს დასასჯელად და საქართველოს გასაოსრებლად თვალუწყდენელ ჯარებით წამოვიდა.

მაჰმადის მოწინავე ჯარი, რომელიც ერეკლის ასაღებად მოვიდა ფეტი-ალი-ხანის წინამძღოლობით, ერეკლემ დაპარცხა

*) ტახტის დასაპრობად იგი 18 წელიწადს იბრძოდა. ბოლოს წადილი აღუსრულდა და განდა მფლობელად ირანისტანისა. აღ-მაჰმადი იყო მოკლე და გამხდარი ჯანისა, ერთის შეხედვით 14—15 წ. ყრმასა ჰგავდა. წვერ-ულვაში სრულიად არა ჰქონდა. შეჭმუნნილი და მრისხანე მისი პირის სახე შესაზარი იყო კაცისათვის და საგრძნობელი. ყმაწვილობაში ნადირისაგან საჭურის ქმნილი, დიდობი-

და განდევნა. ეს რომ გავიგო უარხადისკენ მიმავალმა შევქმა, ანჭარებით გამოემტკუნა ერთკლემე, რომელმაც იგრძნო თავისი საშიშარი მდგომარეობა, გამობრუნდა უკან და წითელხიდზე დადგა. იმერეთის მეფეს სთხოვა შემწეობა და შვილებს უბრძანა მოშველება. მაგრამ მხოლოდ სოლომონმა მოაწოდა მეფეს 5,000 კაცი, თორემ შვილები არსად იყვნენ, გარდა ვახტანგისა და შვილის-შვილის დავითისა (გიორგის ძის). ამასობაში აღა-მაჰმადიც მოახლოვდა. ერთკლე ვერ შეებრძოლა მტერს და სატასტო ქალაქის გასამაგრებლად და დასაცველად სანქაროდ წამოვიდა თბილისში, რომელსაც 10 სექტემბერს 1795 წ. მოადგა გაშმაკებული აღა.

ერთკლე მამაცურად დაუხვდა მტერს და პირველი ბრძოლა (ერთენის გზაზე) შესწუდა სპარსელების დამარცხებით. მეორე დღეს უფრო გაბოროტებით და მთელი ჯარით მაჰმადი დევნა ქალაქს და აიღო ისა. ერთკლემ ძლივ-ძლივობით მოასწრო ავლაბრის ხიდიდამ გასულა და ანანურისკენ გაქცევა. მას გაეღვენა მეფის ძე დავითიც. დედოფალი დარია თავის შვილებით და თბილისის მოქალაქენი წინათვე გასულიყვნენ ქალაქიდან; ერთკლესთან წინააღმდეგ სპარსელთა იბრძოდნენ მხოლოდ 1,500 ერთგულნი ყმანა.

მეფე სოლომონიც თავის გაქცეულს ჯარს გაეღვენა და გზა-გზა რბევა დაუწყო ქართლსა. მეფის ძენი მიიძალნენ და არც ერთმა, როგორც ვსთქვით, შემწეობა არ აღმოუჩინა თავის

სას მტრად გაუნდა მთელს კაცობრიობას, რომლის ერთ კუბოში მოქცევა და თავის ფერხთ ქვეშ თელვა ენატრებოდა; მოწულებას, კაცობოყვარებას და სსვ. სათნოებასა ადგილი არა ჰქონდა მაჰმადის გულში, პირიქით მასში ბუდობდა სიმძულვარე, სიბოროტე და ყოველგვარი უღმერთო სასჯელი კაცთათვის.

მოსუცებულს და ჭაღარა მამას, *) გარდა კახთაგისა, რომელიც სამასი არაგველით დუშეთიდან ჩამოვიდა თბილისს. ამ დასტამ შუქფიცა მუფეს და ერთიგ ალარ გამოვიდა ცოცხალი ომიდამ: კრწანისის ბალებთან დაიხრცნენ (ა. გ. ორბელიანი.).

სპარსელები შევიდნენ თბილისში. მიტროპოლიტი დოსითეოზი მთელი კრებულით ჩაიკეტა სიონის სობოროში. მაგრამ სპარსელთ გამოამტკიცეს კარები, შევიდნენ ტაძარში, დაჰსწვეს საკურთხეველი, სცემეს ღვდლებს და თვით მოსუცებული მიტროპოლიტი სობოროს ბლიდამ გადისროლეს მტკვარში. მთელი ქალაქი და მშვენიერი სასახლე როსტომისა გადასწვეს. არც სიყვამე, არც მოსუცებულობა აღმობიკებდნენ გაშმაგებულს მაჰმადს. ქრისტიანთ სისხლი რუგებ დიოდა თბილისის ქუჩებზე. 11 გნკენისთვადამ მოკიდებული 17-მდე გაგრძელდა აოხრება ქალაქისა და თითქმის არც ერთი შესობა არ დარჩა დაუჩინებელი: ახანოებიც კი, თავის ბანების შემდეგ, დაჰცვეინა. ალაბარი და ალაბრის ხიდი გადასწვა.

მცხეთაც გადასწვეს. ცეცხლის წაკიდება უნდოდათ მცხეთის სვეტი-ცხოველის ტაძრისათვის, მაგრამ ჰარის უფროსმა ნახიკენის ხანმა დაუშალათ. მხოლოდ ტაძარი სრულიად გა-

*) ჯერ წითელ-ხიდიდამ ერეკლემ რომ აჩქარებით მოშველება შეუთვალა გიორგის, ამან აინუნშიაც არ მიიღო მამოს თხოვნა და სილნალში გამაგრდა. როცა თბილისის აღება გიგო გიორგიმ, დააპირა. გაქცევა, მაგრამ ხალხი შეიყარა და მალლა. ხმით უთხრა მას: რგასაქცევად არ გაგიშვებთო. ჩვენი ზაქებით, ცხვრებით იკვებობდი, ახლა ჩვენთან ერთად თავი შეაქალ როცა ჩვენ თავებს დაგვჭირან, დეე შენც მოგჭირან. მის კარებზე ყარაული დააყენეს, რომ არ გაქცეულიყო. მაგრამ მან მოისყიდა ყარაულები და ცალაპერანგა თელავში გაიქცა.

ცარცკეს. მიაგრეს ტაძრის სამალავის კარებსაც, რომელიც ბერებს სინჯარისა და შიშისგამო დაა დაწმომოდათ და წაიღეს. უოკელივე, რაც შიგ აძოკეს.

ასრე უღმობელად და მხეცურად მოეჭტა შაჰი ერეკლეს, რომელიც ერთ დროს თამაზ-ყული-ხანის (ნადირის) სპასალარი იყო და ალა-მაჰმადი. კი იმავე დროს ნადირისაგან საჭურის ქმნილი და მისი შინა უმა. ბოლოს მაჰმადმა გული შეიფურა და სპარსეთისკენ გაემგზავრა, მაგრამ გზასეუდ მოკლულ იქმნა (თავისივე მონისაგან) და ტახტი დარჩა ფეტალი-შაჰს ანუ ფათალი-შაჰს.

ამ ნაირად რომ გაოხრდა საქართველო და დასუსტდა ერეკლე, მაშინ რუსეთიდან ჯარებით გამოგზავნა (ეკატერინე II-მ) კალერინი ფუბოვი, რომელმაც 1796 წ. წაართვა სპარსელთ დერბენდი, შამახია, სალიანი და განჯა, რასაკვირველია ერეკლემ მას ჰშველოდა და მხარს აძლევდა.

საუბედუროდ ამის შემდეგ დიდ-ხანს ადარ უცოცხლია ამ შესანიშნავს გმირს ერეკლეს (სულთანი მას ღომად ჰხადიდა, ფრიდერიკ დიდს პრუსიისას მსნეობის და ვაჟ-კაცობას მაგალითად ჰყვანდა და თვით ქართველნი მას უდრიდნენ მთელს კახეთს და „პატარა კასს“ უწოდებდნენ *), რომელმაც თავის მკლავის ძლიერება აგრძნობინა ინდოსტანს, სპარსეთს, ოსმალეთს და ლეკეთს. მისგან ძრწოდნენ მძლავრნი მიწობელები და მისი

*) აჰა ივერის ნუგეშ-დიდება,
თვისის დროისა გამშვენებელი,
მამაცთა შორის საყვირველება,
პატარი კახი, მეფე ერეკლე!
წარბ-შეჭმეხვნილი, ხმალ-ხელ მოწვდენით,
გაი მას მტერსა, სად აღჩნდებოდა!

შეგობრობა იმეობდათ. სამი უცანსკენელი წელაწადი გაატარა გშირმა თელავში, თუმცა მინც არ შეუწყვეტია ბრძოლა სპარსელებთან, ლეკებთან და ოსმალებთან. ბოლოს 11 იანვარს 1798 წელს თელავში აღესრულა მეფე ერეკლე II, 84 წ. მოხუცი.

მეფის ერეკლეს გვამი დიდის აშბით და დიდებით წასვენეს და დასაფლავეს მცხეთის ტაძარში.

ერეკლეს დარჩნენ ძენი: გიორგი (მეორე ცოლისაგან), იულიანი, აღმასხანი (ვახთანგი), თეიმურაზი (ანტონი), მირიანი, ალექსანდრე და ლუარსაბი (ესენი მესამე ცოლის დარეჟანისაგან იყვნენ), ასულნი: მარიაში, თამარ, ელენე, ქეთევანი, ანასტასია და ხორეშანი; ვახთანგი (პირველი ცოლისაგან) გარდაეცვალა. *)

სიკვდილის წინად დარეჟანმა ერეკლეს მეფობის წესი შეატყობინა: ამიერიდგან „ანდერძისა ძალითა ნამდვილ-ხელმოწერილითა მეფისა ერეკლესაგან, ოთხის დღისა წინათ სიკვდილისა, თხოვისა მეგრ დედოფლისა, ვერ იყო რათა გმეფა ბირველად პირმშოსა მესა გიორგის, შემდეგ ძმასა მისსა იულიანს, შემდეგ მირიანს, მერეთ ვახთანგის, ალექსანდრეს და ფარნაოზს. შემდგომად ფარნაოზისა მეფობითი უფლება გარდავიდოდა მეფის გიორგის შვილზედ დაკითხუედ, მერედ იოანზედ, ბაგრატზედ და სსუ. შემდეგ ამათისა მოვიდოდა ვე-

*) ერეკლეს ჰყვანდა კიდევ ერთი ძე—ლევანი, მეფის ერთადერთი იმედი. ერეკლემ ამას ჩააბარა დიდ-ვაჟა-ცოლისათვის თავის ბიწრალი და ორი ათასი გამოჩენილი მხედარი. ლევანის რჩევით ერეკლემ დაადგინა მორიგის ჯარი (ბუტკოვის წერილებიდან), თქმულობა არის, რომ ვითომც, ლევანი მოსწამლა მისმა მეუღლემ (ალ-ვაჟ—ძე ორბელიანი.)

ნი მეუღლისა იულონის შვილზედ და შვილთა ზედა შემდგომ-
თა მისთა ძმათა და სსჯ.“ (ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-სა).

ამ წესის ძალით დაკეჟანს იმედი ჰქონდა, რომ ძალე
გარდაიცვლებოდა დასწეულეული და მუდამ აკად-მეოფი გი-
ორგი და მეუღლა იულონს დაჩეზოდა. მაგრამ წადილი არ
აღუხდა.

ერეკლესავე სიცოცხლეში ახალმა წესმა სამეფო გვარში.
ხამოაგდო ერთი ალიაქოთი და დაუიდაჩაბა. ეველანი ერთმა-
ნეთზე უგმაეოფილოდ იუენენ და ტახტისათვის ჩსუბობდნენ.
გიორგი XIII რომ გამეფდა, რუსების დახმარებით თავის შემდეგ
ტახტის მემკვიდრედ დანიშნა უფროსი შვილი თვისი დავით.
„მაგრამ თვესა მეოთხესა შემდგომად გამეფებისა (გიორგისა)
მონდა ამბოზი ძმათგან მეფისა გიორგისა მეორისა დედიდან.
იულონ, გამეფებული ქართლსა, აღიარებდა უფლებასა თვისა
მეუღლისა ტახტისათვის, ანდერძის გამო მეფისა ერეკლესი;
ვანთანგი ანუ ალმასხან, აჩაგვისა გამეგე, ჰგონებდა თავსა
თვისსა არა დამოკიდებულად მეფისაგან, ვითარცა ბატონი და
ერსთავი ძველთა წესთა არაგვისა; მირიან გაბატონდა მარტ-
ეოფსა და ფარნაოზი სურამსა. აღექსანდრე იელტოდა სპარ-
სეთსა და შეაკედრა ევენსა, რეცა მტერი რუსეთისა (ცხოვ.
მეფის გიორგი XIII-სა).

გიორგიმ რომ იგრძნო საშიშარი მდგომარეობა თვისა
და თვის სამეფოსი, უმდაბლესად სთხოვა რუსეთის იმპერა-
ტორს ჰაელე I-ს, რომ საქართველო მიეღო თვის ჰეგემონდო-
მობაში და შეეკრა (1799 წ. 23 ნოემბერს) შემდეგის ტრაქ-
ტატით:

1. მისი დიდებულება იმპერატორი უკვლისა რუსეთისა მი-
იღებს ტიტულსა „მეფე საქართველოსა“ და შემდეგნი მისნი
მემკვიდრენი.

2. ქე მეფისა გიორგისა დაკით ტიტულსა „განმგე საქართველოსა“ და გაქდაკალს ესე შთამომავლობითა პირმშოდამ პირმშოდამ.

3. საქართველოსა ერი და მუნ მსახლობელნი 12 წლისა განგძმოსა, არ გაიღებენ არა რა ხარჯსა, რათა დაეწევენ თვისსა მდგომარეობასა შემდეგ ესოდენტა ბრძოლათა განმგე საქართველოსა მიიღებს რუსეთიდან 12 წელსა მისთვის და სამეფოსა სახლსა წესთათვის 20,000 თუმანს (200,000 მანეთს.).

4. მადანი ოქროისა და ვერცხლისა ახტალას და მისხანს (მიშხანს), შეკა რუსთა განგებაში და იმითი აივსება ზემო-თქმული ჯამი ფულისა.

5. 6,000 რუსისა ქვეითა ჯარი სრულის კომპლექტითა იდგება საქართველოში. ქართველნი გამოკლენ ცხენოსნად ამა ქვეითისა ჯარისათვის.

6. ქართველნი მოაგრძობენ ჯარსა ესოდენტსა, რადე-ნიც საჭირო იქნების დასაცველად სამზღვრებისა.

7. რუსნი წარგზავნან ინჟინერთა თვისთა აღსაშენებლად და განსახლებლად ციხეთა მათ ადგილთა ზედა, სადაცა დაინახება საჭიროდ.

8. ფულსა მოჭრილსა თბილისში, ექმნება ერთსა მხარეს ღვრბი რუსეთისა და მეორეს საქართველოსა.

9. საზრდო რუსეთისა ჯარისათვის მიიყიდება იმავე ფასითა, რომელიცა იქმნება დანიშნული ადგილობრივთა მცხოვრებთათვის.

10. როდესაც მოხდება აღწერა ხალხისა უნდა იქმნას კომპლექტად და არა თვითონ სულად. რუსეთისა მხრით რას-

ტოფჩინი. ღრთვი. საქართველოს მხრით ვალოკი, ფალკან-
დოკი (ცხოვ. მეფის გიორგი XIII-სა); ამ ნაირ ხელშეკრუ-
ლობის შემდეგ გიორგიმ იტოცხლა კიდევ ერთი წელიწადი.
მას გაუჩნდა წყაღმანკი და ქრისტეშობისთვის 28 დღესა 11
საათზე დილით განუტევა სული თვისი. *)

შემდეგ ამისა 14 თებერვალს 1801 წელს მოვიდა რუ-
სეთით რესკრიპტი იმპერატორისა პავლესი, მომართული ქარ-
თველთა ხალხისადმი, რომელთაც საქართველო აღიარა „შეუ-
რთებისა ზე სამეფოსა ქართლოსისა საუკუნოებითა დროთა,
მპყრობელობასა ჩვენსა... ახალნი ყმანი ჩვენნი და შემდგომნი
ქენი მათნი დაცულ იქნებიან შეურყეველითა დარწმუნებითა
ჩვენთა და მოსაუდრეთა ჩვენთაგან... გამოცხადდა სანკტპეტერ-
ბურღსა შინა წელსა 1801 იანვრის 18 დღესა. წელს მეფო-
ბისა ჩვენისა 5, დიდისა მაგისტრებისა ჩვენისა წელსა 3.“

ესე იმპერატორი პავლე ამის შემდეგ მალე გარდაიცვა-
ლა (11 მარტსა 1801 წელსა) და აღვიდა ტახტსა ზედა რო-
სიისა ალექსანდრე. I, რომელმაც ახალის თვისის მანიფესტით
(მიცემულით საუდროსანსა ქ. მოსკოვს, სექტემბრის 12. დღე-
სა 1801 წელსა) აგრეთვე აღიარა საქართველო რუსეთის ქვე-
შეკრდომობაში.

გიორგის დარჩენ ქენი: დავითი, იოანე, ბაგრატო, თეო-
მურაზი, **) მისეილი, კობრაილი, ილია, რქროპირი და ერე-

*) გიორგი XIII-ით 1800 წ. დასრულდა მეფობა ბაგრატიდე-
ბისა ანუ ბაგრატიონებისა. იმეფეს 586 წ. — 1800-მდე, ესე იგი
1,214 წ.

**) ამ განათლებულ მეფის ძისაგინ დაგვრჩა „ისტორია დაწეუ-
ბიდგან ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქარ-
თველომსა.“ შრომა შეადგენს მოზრდილ ტომს (298 გვ.).

კლე; ქალები: ბარბარე, სოფია, ნინა, რიფსიმე, გაიანე, თა-
მარი და ანნა. გკამი მეუფისა დასათულავეს მცხეთის სობო-
როში.

XI.

ქართლ-კახეთის მმართველნი კნორინგი და კოვალენსკი.—ცი-
ციანოვი.—სამეფო ოჯახების რუსეთში გადასახლება.—განდის და
სამუნის აღება.—იმერეთის, სამეგრელოს, გურიის და აფხაზე-
თის რუსეთთან შეერთება.—რუსეთის ქვეშევრდომობაში შედის
შურაგელის სასულთნო, ყარაბაღის, შექის, შირვანის სახანოე-
ბი.—ციციანოვის სიკვდილი.—1829 წ. ზავი რუს-ოსმალთ შო-
რის.—პასკევიჩი.—შამილი.—ვორონცოვი.—თ. ბარიათნსკი.—
შამილი ტყვეობაში.—დაპურობა ყუბანის ოლქისა.—1863 წ.
საქართველოს სარდლად (ნამესტნიკად) ინიშნება მიხეილ ნი-
კოლოზის ძე.

გიორგი მეუფის სიკვდილის შემდეგი პირველი წლები
საქართველოს ცხოვრებისა წარმოგვიდგენენ საშინელს არეუ-
ლობას ანუ, ასრე კოსტკათ, ანარსიას. ერეკლეს ძენი ვერ
ებძვიან გიორგის ძეს დავითს და სტდილობენ, რომ მის
მაგიერ გაამეფონ იულანნი, მემრე რომ აღარც დავითს
ტახტი, ერგო მოქმედებენ წინააღმდეგ ახლის მართებლო
ბისა.. ხალხი ვერ ურიგდება და ვერ ეწყობა უფრო რუ-
სის ახალ წესდებას და კანონებს; მეტადრე გაუჭირდა
ხალხს მაშინ, როდესაც კნორინგის შემდეგ საქართველოს
მმართველად დანიშნულ იქმნა კოვალენსკი, რომელიც ვერ
დაიკვესებდა თავის სიმართლით და უნგარობით. ჩვენ
ხალხს უფრო ის აბრაზებდა და მოთმინებიდან გამოჰყავდა,

რომ მაშინდელი რუსები იქცეოდნენ წინააღმდეგ მკვიდრთა მოსახლეთა ზნე—ჩვეულებისა *). ამ ნაირ მოქმედებით ააღელვეს ხალხი, რომლის მოთავედ გახდნენ ამ დროს მეფის ძენი და სხვ. პირნი... 1802 წ. მთავარ —სარდლად დანიშნეს ჰავლე დიმიტრის-ძე ციციშვილი (ციციანოვი), ჩამომავლობით ქართველი, მაგრამ აღზრდილი რუსეთში, მეტად მხნე და გამბედავი კაცი.

ჩამოვიდა. თუ არა საქართველოში, მან ნება გამოსთხოვა იმპერატორს ალექსანდრე I-ს, რომ უკვლავ სამეფო გვარის წევრნი დაიჭიროს და რუსეთში გადასახლდეს. უამისოდ რუსის მმართველობა აქ ვერცთუ გამსუღებდაო სწერდა იმპერატორს და აქ მშვიდობიანობა არ დამყარდებაო. შემდეგ ბეჯითად შეუდგა თავის განზრახვის სისრულეში მოყვანას.

პირველად მან უურადღება მიაპურო „უკვლავ უცხოურეს“ ვახტანგ ერეკლეს ძეს, რომელიც ხელთ იგდო და ტახტის შემკვიდრესთან დავითთან ერთად გაისტუმრა რუსეთში. შემდეგ ციციშვილმა ღენერალს ლაზარკუს უბრძანა დაეჭირა დედოფალი მარია (მეორე მეფულე გიორგისა), ღენერალს ტურკოვის კი—მეფის ძე ბაგრატი. დედოფალი რუსის მმართველობის ბრძანებით აქამდის სცხოვრებდა თბილისში და იქიდგან გასვლის ნება არა ჰქონდა. ესლავ მან გამოაცხადა, რომ ცოცხალი არ განშორდება სამშობლოს. ბაგრატიც გაკარდნილი იყო და ხალხს აღელვებდა. ტურკოვს ბაგრატი თვითონვე დანებდა.

19 აპრილს დილის 6-ს საათზე ლაზარკეი შევიდა დედოფლის სასახლეში, და გამოუცხადა მიზეზი მასთან

*) იხ. მოგზაურობა ვლადიკონისა, გვ. 26.

მოსკლისა. დედოფალმა ცივად მიიღო იგი და წასვლაზე უარი განუცხადა. როცა კი ძალად წაუყვანა მოინდომეს, მარიამმა სასიკვდილოდ დასტკრა ლაზარევი და წააქცია. მაშინვე დედოფალი და მისი ძე ყიზრალი, დატყრილ იქმნენ და იმავე დღეს მცხეთაში წაყვანილ. აქ ღენერალი ტუჩკოვი ბაგრატიონ უცდიდა მათ. ტუჩკოვმა ყველანი წასხა კლადიკაკვას, გზაზედ (დარჩილის უღესში) თუმცა დედოფლის განსათავისუფლებლად 1,000 მ. მოსუიღუენი თალაურენი დაეცნენ, მაგრამ რუსებმა განფანტეს იგინი და ტუჩკოვმა ჩაიყვანა კლადიკაკვას. *)

ამნაირად ნელა-ნელა ყველა სამეფო გვარის წევრნი გადასახლებულ იქმნენ რუსეთში. ზოგი ერთმა კი წინათვე მოასწრო და სპარსეთში გაიქცა, სხვათა შორის, ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილები და სხვ.

• როცა ციციანოვმა ყველა შინაური მოწინააღმდეგენი გაისტუმრა რუსეთში, ახლა შეუდგა ბძძლას ლეკებთან და სხვა სახანოებთან, რომელნიც მოსკვენებს არ აძლევდნენ საქართველოს.

ქარ-ბელაქნელებზე გამხედრა ღენერალი გულიაკოვი, რომელმაც მალე დაიპყრო ეს ქვეყანა, ხარჯი დაადო და რუსეთის ქვეშევრდომობაში შეიყვანა.

*) რუსეთში რომ მიიყვანეს ესენი, დედოფალი დაამწყვდიეს ჯორონეის ბელგოროდის მონასტერში. თუმცა მრავალჯერ ამტაცებდა დედოფალი მარიამ, რომ მას არ მოეკლა ლაზარევი, მაგრამ მაინც 7 წელიწადი მონასტერში განატარებინეს (მარიამი გარდაიცვალა მოსკოვში 1850 წ., დასაფლავებულია მცხეთის სობოროში).

თვითონ ციციანოვი გი მიადგა განჯის სასანოს, რომლის გამგებლად იმ დროს იყო ჯავათ-ხანი, სწორეთ ის, რომელიც აღა-მაჰმადთან ერთად აოხრებდა თბილისსა. ჯავათი გამაგრდა განჯაში, რომელიც შემდეგ მწარე ბრძოლისა აღებულ იქმნა. მრავალი ხალხი რუსებმა დახოცეს, ჯავათი მოკლულ, მისი ჯალალობა დატყვევებულ იქმნენ. ციციანოვმა 900 მ. უბოძა ხანის ჯალალობას, აგრეთვე 30 თალარი (ერთი თალარი 30 ჩანახია) სოცხალი, 20 თალარი ბრინჯი და 20 თ. ფუტკი. შემდეგ იმპერატორმა ალექსანდრემ ციციანოვის თხოვნით განჯას ელიზავეტოპოლი დაარქვა.

განჯის აღების შემდეგ ციციანოვმა ჯავათ-ხანის ხელქვეით მეოფე სამუხის ხანს მისწერა ზარ დამცემი წერილი და უბრძანებდა ესლავე გამომიცხადდი და დავკომარხილდი, თორემ „გერც მიწაზე დამამალეები, კერც წყალშიო, უველგან მე შენ გაპოვნო.“ სამუხის ხანი შერიფ-ბეგი მაშინათვე გამოცხადდა და რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღო.

მაშინ, როდესაც ციციანოვი ებრძოდა საქართველოს მტრებს, იმერეთის მეფე და სამეგრელოს მთავარი ებრძოდნენ ურთიერთს და აოხრებდნენ ქვეყნებს. ეს საუგუნოებით დაწეებულად ბრძოლა ვერც არ დასრულებულა.

პირველად სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლმა მიჰმართა ციციანოვს: „თუ რუსეთის ქვეშევრდომობაში არ მიმიღებთო, მაშინ ოსმალეთს მივმართავო. მხოლოდ დადიანობა მუდამ ჩვენ გვარს უნდა დარჩესო. ციციანოვი დასთანხმდა ამ პირობაზე და სამეგრელო აღიარა რუსეთის ქვეშევრდომობაში (2 დეკემბერს 1802 წ.)

ამის შემდეგ სოლომონ II მაინც არ ეხსენებოდა სამე-

გრელოს და ახსრება ლეჩხუმს და ცხენის-წელის აკრ-
მარეს.

რუსეთის იმპერატორმა მასთან მოსალაპარაკებლად გაგზავნა
„კოლლეგისკი სოკეტნიკი“ სოკოლოვი, მაგრამ მეფემ მას
გადაწყვეტილი სიტყვა არ მისცა და ისე გაისტუმრა.

ამის შემდეგ როცა გაუჭირდა მეფე სოლომონს, იმუ-
ლებულ შეიქმნა მოკოსოვა იმპერატორის ქვეშევრდომობა 25
აპრილს 1804 წ. ფიციით აღიარა თვისი ქვეშევრდომობა 25
მაისს 1804 წ. ლიტვინოვი ვარკებით დადგა ქუთაისში. იმა-
ვე წელს იმპერატორის ბრძანებით ყირიმით მოვიდა ბელეის
პოლკი არტილერიით. ზოგი მათგან დადგა რედუთ-ქალეში
აწ (უულევი); ერთი ბატალიონი ოდიშში, ერთიც სონში,
მდ. ცხენის-წელზე, იმერეთის მხარეს და ერთიც ლე-
ჩხუმში.

სოლომონ II და გრიგოლ დადიანი 20 ივლისს 1805 წ.
შერიგდნენ. მეფე სოლომონი კიდევ დაუნათესავდა გრიგოლს,
შემდეგ დაიწყო შენება თავის ქვეუჩისა. მიაქცია ურად-
ლება ხალხის ზნე-ჩვეულებას, ქუთაისში დააარსა: ტიპოგრაფია
და იმაში აღბეჭდა სახარება, სამოციქულო, დავითნი და
სხვ., დააარსა სკოლები. ამასთანავე მეფემ განიზრახა განეთა-
ვისუფლებინა იმერეთის სამეფო. ამიტომ მიჰმართა სულთანს
და შემწეობა სთხოვა, აგრეთვე გრიგოლ დადიანს მოსთხო-
ვა ერთად ბრძოლა რუსების წინააღმდეგ, მაგრამ გრიგოლმა
არ უღალატა იმპერატორს და ფიცი მტკიცედ შეინახა.
შემდეგ ამისა უერად გრიგოლ მოკვდა. 10 წლის ლეკანი
(ქე გრიგოლ დადიანისა) მძევლად იყო აფხაზეთის მთა-
ვართან ქელიშ-ბეგთან. ციციანოვის ბრძანებით ქელიშმა გა-

ნათავისუფლა ლეკანი, რომლის მცირე წლოვანობის გამო სამეგრელოს მმართველად დანიშნა დედა მისი.

შემდეგ ამისა ძლევა-მოსილის რუსის ჯარის შიშისაგამო შურაგელის სასულთნო, ყარაბაღის, შექის, შირვანის სახანოები, აგრეთვე გურია სისხლის დაუღვრელად და თავის ნებით შევიდნენ რუსეთის იმპერატორის ქვეშევრდომობაში.

ამასობაში ციციანოვმა განიზრახა ბაქოს დაპყრობაც. 1806 წ. ციციანოვი მცირე ჯარით მიადგა ბაქოსა; რომლის ხანმა უსეინ-უულიმ გამოუცხადა მას მოწიხილება. 8 თებერვალს 1806 წ. ციციანოვი 200 კაცით მივიდა ბაქოს კარებთან. ხანი ქალაქის კლიტეებით გამოეგება მას და კლიტეების მიწვდას დროს, მოჰკლა ციციანოვი.

შემდეგ ამისა ბატონიშვილის ალექსანდრეს დახმარებით სპარსელთ დაუწვეეს ბრძოლა რუსებს, მაგრამ ეს ბრძოლა გათავდა რუსების სასარგებლოდ. 12 ოქტომბერს 1813 წ. სპარსელთ შეჭრეს რუსებთან ზავი, რომლის ძალითაც სამუდამოდ ხელი აიღეს ყარაბაღის, განჯის, შექის, შირვანის, დერბენდის, ყუბის, ბაქოს და ტალიშინის სახანოებზე, აგრეთვე დაღისტანზე, ქართლ-კახეთზე, იმერეთზე, სამეგრელოზე, და აფხაზეთზე.

მარტო ოსმალნი-ღა დაჩნენ რუსების შემცილებელნი. მათ ეჭირათ მთელი საათაბეგო, აჭარა-ლაზისტანი და ფოთი. და რადგანაც ომი ჰქონდათ რუსებთან, გადობირეს სოლომონ მეფე, რომელმაც საიდუმლოდ მათი მხარე დაიჭირა ეს შეუტეო რუსის მთავრობამ და სოლომონი დიდის პატივით ტფილისში მიიწვია; მაგრამ თბილისიდან 1810 წ. გაიქცა ოსმალეთში და იქვე 1815 წ. გარდაიცვალა. დასაფლავებულია ტრაპიზონში.

ბრძოლა ოსმალებთან გათავდა 1829 წ. ამ დროს საქარ-
თველს მთავარ-მართველად იყო ტყუდმარშალი ღენერალი
გრაფი ჰასკევიჩი. ამ წელს (1829) ადრიანოპოლში შეკრული
ტრაკტატით ოსმალთ. დაუთმეს რუსებს: ახალ-ციხის და
ახალ-ქალაქის მსარეები (სათაბაგო) და აგრეთვე ფოთი, ამა-
სოანაჟი სამუდამოდ ხელი აიღეს საქართველოზე და იმერეთზე.

გრაფის ჰასკევიჩის შემდეგ (1831 წ.—1844 წ.) სა-
ქართველოს და ამიერ კავკასიის მთავარ-მართველად იყვნენ
ღენერლები: ბარონ როზენი, გოლოვინი და ნეიჭდჰარტი.

1844 წ. საქართველოს ნამესტნიკად დანიშნა ბრწყინ-
ვალე თავადი კორონცოვი.

კორონცოვი ლეკებთან ბრძოლას ჯერ-ჯერობით თავი
დაანება და დაიწყო ციხე-სიმაგრეების შენება იმ ადგილებში,
რომელნიც ეჭირათ რუსებსა, აგრეთვე გააკაფუნა დალისტნის
ტყეები, რომლებშიც იმალებოდნენ ლეკები და გაიუ-
განა გზები, რომ ჯარს შესძლებოდა სიარული იმის-
თანა მთიან და ოღრო-ჩოღრო ადგილებში, როგორც არის
დალისტანი (მთიანი). აგრეთვე მთელ დალისტნის მიჯნებზე
დაასახლა რუსის ხალხი. ამ ნაირად კორონცოვი სრულიად
დაამზადა დაპყრობა შამილის საიმამოსი.

კორონცოვის შემდეგ კავკასიაში დანიშნენ ნამესტნიკე-
ბად ჯერეთ განთქმული ღენერალი მურავიოვი, რომელიც იყო
ტოტა ხანს და შემდეგ კნიაზი ბარიათინსკი, რომელიც თავის
მოწინავეს კორონცოვის გზას დაადგა. ამანაც გადაჭრე-
ვინა ტყეები და გააკეთებინა გზები. ბოლოს 1858 წ. ბა-
რიათინსკი მზათ იყო ლეკებზე იერიშით მისასკლელად. შამილის
და მთის სამეფოს უგანასკნელმა ჟამმა დაჭრა. ყოველის მხრით
ბარიათინსკი შემოერტა დალისტანსა და იერიშით მივიდა შა-

მილის უმთავრეს ციხე კედენოსკენ. იმაში თავის ჯარებით გაცოფებული კარდებოდა აქეთ-იქით და ებრძოდა რუსეთის ჯარს, მაგრამ ამაოდ: რუსებმა აიღეს კედენა. შამილი კი 400 მიუჩიდიტ (მოწაფით) გაიქცა შუა დაღისტანში და გამაგრდა გუნიბში *). რუსებმა დაიპყრეს მთელი დაღისტანი და მოადგნენ გუნიბსა. ბარიათინსკიმ სთხოვა უბრძოლველად დამორჩილება; შამილმა, როცა ნახა კელარას გაიტანდა, დამორჩილდა სარდალსა 25 აკვისტოს 1859 წ. შამილი წაიყვანეს რუსეთში ქ. კალუგაში.

ამის შემდეგ დამორჩილდნენ რუსებს ყველა ხალხები კაკასიის: ჩერქეზნი, ბუეღუსნი, ნატუსხაველნი და სს. ხოლო ოსნი, ყაზარდოელნი, სკანნი თვითონვე უბრძოლველად საქართველოსთან ერთად ადრევე შეერთებულნი იყვნენ რუსეთთან.

ამის შემდგომად უკანასკნელი მთავარი აფსაზეთისა მიხეილი შარვაშიძე გარდასახლებულ იქმნა რუსეთში (კარონეში) და იქვე 1866 წ. გარდაიცვალა და აფსაზეთშიაც დაწესდა რუსეთის მართებლობა.

1863 წ. საქართველოს ნამესტნიკად დაინიშნა მისი იმპერატორებითი უმაღლესობა მიხეილ ნიკოლოზის ძე, რომლის მმართველობის დროს 1865 მოიხზო ბატონ-ყიობა საქართველოში, გაკეთდა რკინის გზა შავი ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე, დაარსდნენ მრავალნი სასწავლებელნი, დაწესებულებანი და მისივე წინამძღოლობით რუსეთის ძღვევა მოსილის ჯარისაგან დაპყრობილ იქმნა საათაბაგოს ნაწილები, აჭარა, ლაზისტანის აქეთი მხარე ანუ ბათუმის და ყარსის ოლქები (1878 წ.).

*) გუნიბი ქვეიან შაქრის თავის მზგაგს მთას, რომლის გარეშე-
მო 60 ვერსია. ამ მთის წვერზე შამილმა ააშენა ციხე და ზარბაზნებით
გაამაგრა. გუნიბს ერთი ბილიყის მეტი გზა არსაიღამა ქქონდა.

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

1, მიფიურნი ნაწილი .	1— 6
2, სამეფოს დაარსება	6— 7
3, გეოგრაფიული აღწერა საქართველოსა	8— 12
4, საქართ. ფარნაოზის სიკვდა შემდეგ რომაელების შემოსევამდე.	12— 15
5, რომაელების ომიანობის დრო საქარ- თველოში.	15— 19
6, აღერკის მეუობა .	19— 21
7, ორ-გამეკობა საქართველოში.	21— 23
8, 129 წ.—265 წლამდე	23— 25
9, სასანიდების მეუობა საქართველოში.	29— 38
10, მეუობა კასთანგ გორგასლანისა .	38— 46
11, 500 წ. 583 წლამდე	46— 54
12, მეუობა გურამისა, სტეფანოზისა, არაბნი	54— 76
13, გაძლიერება საქართველოსი: მეუობა გიორგი I-სა, ბაგრატ მე IV-სა, გიორგი II, დავით II, დიმიტრი I და გიორგი III-სა	76— 105
14. თამარ მეფე	105—125
15, ლაშა გიორგი IV და რუსუდანი.	125—133
16, დავით ნარინი და დავით სოსლანი	133—136
17. დიმიტრი თავდადებული	136—140
18, სსკა და სსკა მეფენი.	140—145
19, გიორგი ბრწყინვალე .	145—148
20, სსკა და სსკა მეფენი.	149—153
12, საქართველოს განაწილება. I.	153—158
22, სსკა და სსკა მეფენი ქართლში, კა- სეთში და იმერეთში. II.	158—164

- 23, სიმონ I, დაუთ-სანი, კოსტანტინე
მამის და ძმის მკვლელი და სს. III. 164—172
- 24, ლუარსაბი II, თეიმურაზ I, გიორგი
სუაკაძე, აბაზ I, ქეთევანი და სს. IV 173—178
- 25, გაგრძელება იმავე ისტორიისა, აბაზ II. 179—187
- 26, გასთანგი V, აწილი, ერეკლე I და
სს. VI . . . 187—196
- 27, აწილის სიკვდილი, ალექსანდრე IV
დახრწობა, არეულობა იმერეთში, გას-
თანგი VI და სს. VII . . . 196—207
- 28, შაჰი თამაზი, რუსები იპყრობენ გას-
პიის ზღვის ნაპირებს, გასთანგი VI
რუსეთში, სპარსთა და ოსმალთა ზავი,
ერეკლე II და თეიმურაზ II. VIII 208—216
- 29, არეულობა სპარსეთში, ერეკლის, გან-
ჯის და სს. ხანების დამორჩილება ერე-
კლესაგან, ერეკლე მეფე ქართლ-კახე-
თისა. IX. . . . 216—221
- 30, ერეკლე აშენებს ჭკეყანას, ანტონი I
და სს., სოლომონი I ითხოვს მთარ-
ველობას, ლეკნი, სოლომონ II, ალა
შაჰმად ხანი, აოხრება თბილისისა,
ერეკლეს სიკვდილი, გიორგი XIII, იმ-
პერატორების შაკლე I და ალექსანდრე
I მანიფესტები. X . . . 221—233
- 31, ამიერ და იმიერ კავკასიაში შკვიდრდე-
ბიან რუსები. XI. 233—240

უმთავრესი ბეჭდვის შეცდომანი.

ბკერდ.	სტრიქ.	დაბეჭდილია.	უნდა იყოს:
5		იაზონი	აზონი
17	8 ქე.	საქართველოისა	საქართველო
45	15 ზევ.	შუა ბრძოლა დღემდის	შუა დღემდის ბრ- ძოლა
62	12 ზევ.	დუშეთი	თუშეთი
80	— —	გიორგი II	გიორგი I
81	6 —	ვასილ	ვასილს
85	12 —	თმოგვის ერის- თავები	ერისთავები: თმო- გვისა
89	3 —	1086	1068
103	11 —	საქართველოს	საქართველოს
104	14 ზევ.	დავითმა	გიორგიმ
141	10 ქვევ.	მიწამ	მინამ
149	10 —	თბილისში	თბილისსა
158	6 —	ჯიქებთან	ჯიქებთან
164	8 —	მეფეთ	მეფის
170	6 —	სიმონი	სიმონის
173	6 —	მამის	პაპის
188	2 ქვევ.	კმდეს	კიდეს
	1 ქვევ.	დატყვებულ	დატყვევებულ
204	2 ზევ.	ქართლის-ცხოვრე- ბა	„ქართლის ცხოვ- რება“.
221	10 ქვევ.	ერეკლეს	ერეკლეს
233	6 ქვევ.	ტახტი, ერგო	ერგო ტახტი
237	11 ზევ.	აწ (ყულევი)	(ყულევი)
238	3 ქვევ.	პატივთ	პატივით

